

103.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

103.
SZÁM

HITTUDOMÁNY
LELKISÉG

NEVELÉS
IRODALOM

BÖLCSELET
JOG

FÖLDRAJZ
TERMÉSZET
TUDOMÁNY

TÖRTÉNELEM
SOCIOLÓGIA

ÉLETRAJZ
UTIRAJZ

DR. KALMÁRGUSZTÁV

MAGYAR HAZÁNK ÉS NÉPEI

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

MAGYAR
HAZÁNK ÉS NÉPEI
—
MAGYARORSZÁG LEIRÁSA

IRTA

Dr. KALMÁR GUSZTÁV

BENCÉS TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1932

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 2479.

Imprimatur.

Strigonii, die 31. Augusti 1931.

Dr. Stephanus Breyer
eppus, vic. gen. ad int.

Nr. 588/1931.

Imprimi potest.

In S. Monte Pannoniae, die 14. Septembris 1931.

Chrysostomus
coadjutor archiabbatis.

Magyarország általános viszonyai.

MAGYARORSZÁG nemcsak *politikai*, hanem *földrajzi* fogalom is, mert tökéletesen egybeesik azzal a területtel, amelyet a földrajz *Kárpáti* vagy *Középdunai medencének* nevez. Hazánk területének külső keretét ugyanis 1500 km hosszúságban, Pozsonytól Orsováig a *Kárpátok* láncai szabják meg csaknem minden tekintetben kitűnő határt adva a bezárt, körülfogott területnek. Éppen ilyen joggal mondjuk Középdunai medencének is, mert az egész terület összetartó kapcsa, a *Közép-Duna legnagyobb sík vidéke*: az Alföld, amely a körülvevő hegy- és dombvidékeket centrális elhelyezkedésével olyan erősen egybefűzi, hogy ennek a területnek politikai szétforgácsolása *csak ideiglenes lehet*.

Hazánk jelenlegi természeti képe hosszú geológiai korok munkájának, működésének eredménye. A geológia legújabb megállapítása szerint a *geológiai ókorban* (paleozói-kor) hazánk területének képe tökéletesen ellenkezője volt a mainak, mert akkor hatalmas hegyvidék emelkedett hazánk közepén: a Radnai havasoktól a Kőszegi hegyvidékig. Ezt a hatalmas hegységet, amelynek maradványait ma is megtaláljuk igen-igen sok helyen a Kárpátok láncain belül: *Magyar Masszívumnak* nevezték el. A Kárpátokból viszont akkor még semmi sem volt. He-lyüket tenger borította.

A későbbi geológiai korok idején a Magyar Masszívum darabokra töredezett és legnagyobb része lesüllyedt any-

nyira, hogy a tenger színe alá került. Csak egyes darabok : a Radnai havasok, Irottkő, Mecsek, Vepor, Gömör-Szepesi Érchegység stb. nem kerültek a középkori (mezozoosk kora) triasz-, jura-, krétatengerek színe alá. Ellenben a Bakony, Vértes, Pilis, amelyek szintén a Magyar Masszívum részei voltak, annyira lesüllyedtek, hogy óriás vastagságban elborították ezeket a középkori tengerek üledékei a mészkő, dolomit stb.

A következő geológiai korokban a Magyar Masszívum területe a már említett hegységek kivételével tovább süllyedt. A budapesti artézi kútúrásoknál bebizonyosodott, hogy az a dolomit, amelyből a Szent Gellérthegy is áll, néhány száz méterrel odább, az Alföld tovább süllyedt területén 900—1000 méter mélyen van. A lesüllyedt területek (a mai alföldjeink, a Dunántúl nagyobb része, Erdély közepe) tengerfeneketek lettek. Így rakódtak le egymásután a mediterrán, szármát és pontusi tengerek üledékei : a különböző színű agyagok, homokkövek, mész- és homokrétegek.

Míg a terület középső tájai süllyedtek, a süllyedés és a megmaradt pillérek körül felgyűrődtek a Kárpátok láncái közbefogva, maguk közé zárva a Magyar Masszívum megmaradt darabjait. Ma is tapasztaljuk, hogy az olyan vidékeken, ahol erőteljesen folyik a hegyképződés, gyakoriak a vulkanikus jelenségek. Így volt ez a Kárpátok keletkezésekor is. A süllyedő és emelkedő terület határára véges-végig hatalmas *vulkanikus működés* folyt. Ez hozta létre hazánk nagyterjedelmű vulkanikus hegységeit (Mátra, Vihorlát, Hargita stb.).

A Kárpátok kialakulása után a medencét borító tenger lassan feltöltődve, elsekélyesedett és kiszáradt. Az így kialakult felszínt azután a *szelek, folyók* vették munkába, völgyeket vájtak, hegyeket daraboltak. Nagy segítségükre volt a *folyton tartó* (még ma is !) *süllyedés*, amely a megkeményedett kőzet hatalmas repedésekkel

darabokra törve, megmutatta a helyet a víznek és szélnek, ahol eredménnyel dolgozhatnak.

A kialakuló *geológiai tájat* a klímaváltozásokkal kapcsolatos változó növényzet alakította át változatos *földrajzi tájjá*. A különböző leletek alapján kétségtelen, hogy hazánk területén a múltban volt tropikus növényzet, szubtropikus, sivatagi és szubarktikus. Szóval a ma ismert növényzeti formációk végig vándoroltak hazánkon. Bennünket azonban az érdekel elsősorban, hogy milyen lehetett hazánk tájképe abban az időben, amikor a *mai éghajlati viszonyok* kialakultak, vagyis milyen volt a magyar föld *természetes tájképe*, mert amit *ma látunk*, ez már *kultúrtáj*, vagyis nagymértékben magán viseli az ember átalakító munkájának nyomát. A magyar őstáj uralkodó jellege kétségtelenül az *erdőség* volt. Vagyis az ember pusztító, irtó munkája megkezdése előtt hazánk területének túlnyomó részét erdők, mégpedig *lombos erdők* fedték. Csak a magasabb hegyeken voltak akkor is fenyvesek. Voltak azonban hazánkban a *természettől erdőtlen vidékek* is. A fejérmegyei Mezőföldet és az Alföld középső részeit pl. sohasem borította összefüggő nagy erdő. Hasonlóképpen az erdélyi Mezőséget sem. Ezek füves területek voltak, mert a csapadéuk akkor is, mint akár ma is, kevés volt ahhoz, hogy erdő keletkezessen. A folyók mocsaras árterén (az alföldeken is) nagy mocsári erdők terjengtek és óriási mocsarak voltak mindenfelé. A megtelepedő ember hosszú évezredek alatt visszaszorította, irtotta az erdőt, lecsapolta a mocsarakat, szabályozta a folyókat. Így alakult ki a *mai tájkép*.

A Dunántúl és a Kis-Alföld.

Hazánk két nyugati tájával ismerkedünk meg először. A két vidék felszíni tekintetben ugyan erősen elüt egymástól, hiszen az egyik igazi alföldi síkság, a másik ellen-

ben mozaikszerűen tagolt vidék, ahol kisebb sík területek dombvidékekkel és hegyvidékekkel váltakoznak. A közös tárgyalást azonban megokolttá teszi, hogy a terület nagyobb része a Duna és a Dráva között foglal helyet. *Ez a régi rómaiak Pannóniája*, az ezeréves Magyarország és a magyar kereszténység bölcsője, ahol egységes a kultúra és a gazdasági élet. A Kis-Alföldnek ide eső déli része minden tekintetben egybeforrott a Dunántúl egyéb tájaival. Ide csatoljuk a Kis-Alföldnek a Dunától északra eső részét is, amely jelenleg cseh uralom alatt van.

Hazánk területén nem találunk még egy olyan tájat, amely annyi változatosságot tudna felmutatni, mint a Dunántúl. Ez nemcsak a már említett felszíni változatosságra áll, hanem a geológiai kialakulásra, a növényi tenyészetre és ezekkel kapcsolatban az emberi életre is. Vannak vidékei, ahol éppen olyan kizárólagos mezőgazdaság uralkodik, mint az Alföldön, de már közvetlen szomszédságában hegyvidék domborodik jellegzetes hegyvidéki gazdasági élettel. Majd ismét dombos vidék jön mezei gazdálkodással és bor-, gyümölcsstermeléssel. Tájképi tekintetben is hazánk legváltozatosabb és éppen azért legszebb nagy vidéke a Dunántúl.

A Magyar Alpok vidéke.

Vas és Sopron megyék nyugati részét közepes magasságú és nagyjából hosszán elnyúló gerincekből álló *erdős hegységek* foglalják el. Egységes néven *Magyar Alpoknak* hívjuk őket, bár van olyan vélemény is, hogy csak kisebb részben tartoznak a szomszédos Ausztriát borító Alpokhoz. A *Kőszeg-Rohonci hegység*, amelyben a Dunántúl legmagasabb csúcsát, az *Irottkőt* is találjuk (883 m), annak az igen régi hegységnek megmaradt darabja, amely a Kárpátok keletkezése előtt hazánk középső részeit borította a Radnai havasoktól az Irottkőig. A Sopron

megyében emelkedő *Rozália és Lajtahegységek* pedig már a Kárpátokhoz tartoznak, mert felépítésük nem olyan, mint a szomszédos Alpoké, hanem a Fátrákkal mutatnak megegyezést. Ellenben az már kétségtelen, hogy a terjedelmes *Borostyánkői hegyvidék*, valamint ettől északra a *Lándzséri hegyvidék* hegységei az Alpok hegyrendszeréhez tartoznak.

Amikor még a Kárpátok megvoltak, teljesen elhanyagoltuk még tudományos felkutatás terén is ezt a nagyszerű hegyvidéket. Ma pedig, amikor fokozott érdeklődés tárgya lenne minden tekintetben, már nincs birtokunkban, mert túlnyomó részét az osztrákoknak ítélték oda Párizsban. A Magyar Alpokat eredetileg nagyobb részét lombos erdők (tölgy és bükk) borították, ma azonban sok helyen a fenyő lett az uralkodó, nem természeti okok, hanem főként újabb, mesterséges erdőtelepítések útján. Mint minden magasabb hegyvidéken, itt is *kevés a szántóföld*, bár ahol csak lehet, még a hegyoldalakat is műveli a lakosság. Hegyvidéki, hűvösebb klímája okozza, hogy a búza háttérbe szorul, a kukorica pedig csaknem egészen hiányzik. A földművelés hiányait azonban pótolja a *fejlett állattenyésztés*. Igen fontos jövedelmi forrása a Magyar Alpok vidékének a nagy gyümölcstermelés is. Hűvösebb klímája miatt gyümölcsei sokkal kevesebbet szenvednek a különböző kártevőktől, mint a síkvidéki tájakon.

A Magyar Alpok vidéke meglehetősen sűrűn benépesedett terület. Lakossága azonban kevert: *magyar, német és horvát*. Az őslakók kis részben németek voltak, de már a honfoglalás után magyarok is telepedtek meg itt. A horvátok és a németek túlnyomó része későbbi beköltöző. A falvak többnyire kicsinyek, 500—800 lakossal, de egyes helyeken igen sűrűen fekszenek. Vas megye déli részén például 450 km² területen 114 falu van, de ezek közül csak háromnak van 1000-nél több lakosa, a túlnyomó rész még a 400-at sem éri el. Hasonló viszo-

nyok vannak Vas megye északnyugati részén is. Népe-
sebb község csak kevés van a hegyvidéken : Vas megyé-
ben *Muraszombat, Szentgotthárd, Felsőőr, Rohonc, Pinkafő*,
Sopron megyében *Sopronkeresztúr, Kismarton, Nagymar-
ton*. Ezek közül néhány kedvező fekvésének és ezzel kap-
csolatban kifejlődött kereskedelmének és kisiparának kö-
szöni nagyobb népességét, a túlnyomó részben azonban
mint *uradalmi középpontok fejlődtek ki*. Ezt a körülményt
mint falu-, sőt nem ritkán, mint városfejlesztő tényezőt
nem szokták említeni, pedig nálunk ennek elvitathatatla-
nul nagy szerep jutott a Dunántúlon, de más vidékeken is.
Sopron megyében pl. Kismarton és Nagymarton a fraknói
grófok, később az Eszterházyak uradalmi központjaként
fejlődtek. A bennük lakó több száz zsidó is ezt bizonyítja.
A Fertőhöz közel épült *Ruszt* ellenben bortermelésének
köszöni virágzását. Város a Magyar Alpok vidékén
csak kettő van : *Sopron és Kőszeg*. Ma mindkettő határ-
város, azért fejlődésük egyelőre megakadt. Fekvésük sok
hasonlóságot mutat. Mindkettő hegykatlanban épült, el-
ragadó szép helyen. Környékük szintén igen szép. Sopron
helyzete azonban jóval kedvezőbb, mint Kőszegé, azért
összehasonlíthatatlanul elhagyta vasmegyei társát. Sop-
ron helyzetének legfontosabb előnye az, hogy a Fertő,
Hanság és a Kisértő, valamint a nyugatról benyomuló
hegyek miatt összefutni kényszerülnek benne az összes
délkeletről jövő utak, amelyek Bécs felé visznek, vagy
onnan Magyarország felé tartanak. Ez virágoztatta fel
Sopron kereskedelmét és iparát is. Sokat köszönhet Bécs
közelségének is, mert azelőtt közvetítő volt a 2 millió
lakosú osztrák főváros és a Dunántúl között. Sopron-
nak 32.000 lakosa van, akik felerészben magyarok, fele-
részben németek.¹ Ez utóbbiak jórészt gazdálkodók, bor-
termelők (poncichterek) ; Kőszegnek csak 8500 lakosa

¹ A városok lakosságát az 1920. évi népszámlálás alapján adjuk.

van. A kis város roppantul sýnyli a mögötte leszakított vidéket és a közeli Szombathely versenyét. Újabban erősen iskolavárossá és üdülõteleppé fejlõdött.

A Vas- és Sopronmegyei fennsík.

A Magyar Alpok lába elõtt nagy kiterjedésû, kisebb részben halmos, dombos, nagyobbbrészt azonban sík vagy csak enyhén hullámos vidék terül el, amely szelíden ereszkedik alá a Kis-Alföldre. A terület déli és keleti határát Zala és a Marcal völgyei jelölik. Északon Eszterháza és Kapuvár jelzik végzõdését és a Kis-Alföld kezdetét. A vidék legjellemzõbb tulajdonsága, hogy kevés kivétellel *mindenütt a kavics uralkodik*. Ezt ugyan egyes helyeken elfedi a lösz vagy a folyók újabb hordaléka, de a terület túlnyomó részén a felszínen van vagy igen közel ahhoz. Ezt a rengeteg kavicsot a Rába és mellékfolyói hordták ide a jégkorszak idején, amikor ezeknek a folyóknak sokkal több vizük volt, mint ma. Ha Celldömökrõl Szombathely felé haladunk, amint a vasút a bevágásokon fölkapaszkodik, igen jól lehet látni a vörös, agyagos homokba beágyazott kavicsot.

Ebbe a vastag kavicsrétegbe vájták be késõbb medrüket a folyók és széles völgyet alakítottak ki. Mivel csupa szeszélyes hegyvidéki folyó és patak van itt, azért a völgyekben gyakran pusztít árvíz. A falvak kerülnek tehát a folyók közvetlen szomszédságát és a völgyet kísérõ kavicsterraszok lejtõire települtek. Különösen szépen látni ezt a Rába völgyében, ahol a két oldalon úgy következnek egymásután a falvak, mintha zsinórra lennének fûzve. A falvak az árvizek miatt kerülnek a völgyeket, de egészen fel a magaslatokra mégsem épülnek, mert ott meg nehéz a vízszerezés.

A nagy kiterjedésû kavicsos fennsík nagyobb része termékeny vidék, mert az évezredek óta tartó mûvelés még

ott is megjavította a földet, ahol sok a kavics a felszínen. Vannak azonban egyes részei, amelyeket olyan durva kavics borít, hogy művelése nem lenne gazdaságos. Ezeket még ma is nagy cser-, tölgy- és gyertyánerdők borítják. A Rába jobbpartját kísérő *Kemeneshátat*, amelyet sokan tévesen Kemenesaljának neveznek, jórészt még ma is erdők fedik. Itt van pl. a nagy Farkas erdő, amely Vasvár környékétől Sárvárig nyúlik rövidebb-hosszabb megszakításokkal 25 km hosszúságban. Ezenkívül sok helyen vannak még kisebb-nagyobb erdők. Ezért ez a kavicsos vidék a Dunántúl *egyik legerdősebb területe*. Egy-két kivételtől eltekintve az erdők csaknem mindenütt mezőgazdaságra nem, vagy csak kis mértékben alkalmas talajon vannak. A Vas-Sopronmegyei fennsík a Kemenesháttól eltekintve sűrűn benépesült terület. Lakossága csaknem tiszta magyar és túlnyomóan katolikus vallású.¹ A falvak többnyire kicsinyek, de mellettük számos szép helységet, mezővárost is találunk. Ezek vagy mint fontos átkelőhelyek, vagy mint uradalmi középpontok fejlődtek ki. Ilyenek a Rába mellett *Vasvár*, a hajdani káptalani és megyei székhely, Körmend és Sárvár nagy múltú városkák. Ma mindkettő járási székhely, élénk forgalommal. Sárvárnak a háború előtt sok gyári munkás lakosa is volt, de a műselyemgyár üzembeszűntetése után a munkások jórésze Belgium és Franciaország gyáraihoz szerződött, ezért a község elnéptelenedett. A sopronmegyei részen *Csepreg* a legnépesebb és legforgalmasabb helység (4500 l.). Bár az említett népesebb helységekben igen jelentékeny és régebben virágzó kisipar volt, a lakosság túlnyomó többsége mezei gazdálkodással foglalkozik. Mind a földművelés, mind az állattenyésztés igen fejlett, amit a nép szorgalmán kívül a nagyobb uradalmak jótékony hatása is okoz. Város az egész vidéken csak egy

¹ Nézetem szerint itt és a vele szomszédos vidékek egyes részein él a legtisztábban maradt *fajmagyarság*.

van : *Szombathely* (32.000 l.). A Dunántúl nyugati részének legnépesebb és legforgalmasabb helye. A Trianon erre is nagy csapást mért, mert határvárossá tette. Ma csak tengődik, gyáripára pedig visszafejlődik.

A Kemeneshátságtól keletre, a Marcalig kedves sík és kis részben enyhén lankás vidék foglal helyet, a *Kemenes-alja*. Itt a kavics eltűnik, vagy mélyebben van. A felszínt többnyire löszös vagy humuszos pannóniai rétegek fedik. Ezekből emelkedik ki a *Ság* és a két *Somlyó*, a Nagy- és Kis-somlyó *bazalt* kúphegye. A Nagysomlyó még ép, de a Kis-somlyót és főként a Ságot már alaposan lehordták. A Ság bazaltja feketéllik a dunántúli és a kisalföldi vasutak sinei alatt. Mind a három bazalthegy egyszeri kitöréssel, azaz lávaömléssel keletkezett, tehát nem voltak hosszan, huzamos ideig működő tűzhányók. Ma oldalaikon híres borok teremnek. A Kemenes-alja nagyobb része termékeny vidék, csak a Marcalt kísérő lápok, lapos helyek alkalmatlanok a művelésre, de viszont ezek jó rétek és legelők. Színmagyar és túlnyomóan katolikus lakossága szorgalmas és értelmes földművelő. Apró falvai mellett két népesebb település is van itt : *Jánosháza* és *Celldömölk*. Mindkettő nagy vidékek kereskedelmi középpontja. Jánosháza mint uradalmi középpont fejlődött ki, Celldömölköt bencés apátsága mint búcsújáró-helyet fejlesztette ki. Ma nagy vasúti csomópont, de ez csak annyit jelent számára, hogy sok vasutas lakosa van.

A Zalai és Somogyi hátságok vidéke.

A vasmegyei fennsíkhöz délen nagy kiterjedésű dombos vidék csatlakozik, amelynek felszíne ugyan igen változatos, de a felszíni kialakulás alapján egységes vidéknek kell tekintenünk az egész területet, amely a Balatonvidék kivételével magába foglalja egész Zala és Somogy vármegyét. Itt már semmi vagy csak igen kevés nyoma van

annak a hatalmas kavicsrétegnek, amely Vas megyében és Sopron megye déli részén olyan nagy területet foglal el. A Dunántúl nagyobb részét elborító *pannóniai tenger* üledékei (homok, homokkő) itt eredeti magasságában (150—250 m) megmaradt és csak itt-ott süllyedt alá. Ha azonban a süllyedéstől sorsa meg is kímélte, a geológiai erők működése mégsem mult el felette hatás nélkül, mert darabokra törték, összehasogatták mindkét vármegye területét. Ha Zala és Somogy térképeit nézzük, azonnal feltűnik, hogy milyen sok, *szinte mérnöki szabályossággal egyenes észak-déli irányú völgye van*. Ezeket a völgyeket hasonló szabályossággal ugyancsak észak-déli irányban elnyúló hátságok választják el egymástól. Különösen szépen kifejlődve látjuk ezt a vidék közepén, ahol a *Zalaapáti-hát* 75 km hosszan húzódik Türrétől a Drávaig. Északi, zalai részén keletről a Zala, nyugatról a Principális csatorna egyenes völgyei határolják. Magassága néhol a 300 métert is meghaladja. Valamivel rövidebbek már a *Zalavári-, Marcali-, Somogyvári-, Karádi-hátak*, amelyek a Balatonnál kezdődnek és dél felé, Somogy belsejébe nyúlnak le. A hátak közötti völgyek legtöbbször 3—4 km szélesek és csáknem mindig patak vagy kisebb folyóvíz csörgedez bennük lassú folyással. Bővebb vize csak a *Zalának* van. Régebben a völgyek telve voltak mocsarakkal, lápokkal, de ezeket már jórészt lecsapolták. Helyükön rétek, legelők vannak. Csak két helyen maradt meg nagyobb lápos vidék a Zala torka körül, a *Kisbalaton* mocsaras, lápos medencéje és Somogyban *Fonyód—Balatonkeresztúr* között a *Nagyberek*. Azonban már ez a kettő is sokat veszített. A Nagyberek csak romja régi nagyságának. A Kisbalatont sokan, mint természeti különlegességet meg akarják menteni, mert Csonka-Magyarországon igazi mocsári madárvilágot *nagyban* már másutt alig találni. A völgyek lecsapolása után nemcsak a szántó-földek gyarapodtak, hanem szárazra kerültek a lápok vas-

tag (4—6 m) tőzegrétegei is. A Kisbalaton és a Nagyberек lecsapolt részein már erőteljesen folyik a tőzegtermelés.¹

A hátaк kivétel nélkül a pannóniai tengerben lerakódott homokkőből állanak, de a homok azért kevés helyen kerül felszínre, mert csaknem mindenütt vastag löszréteg borítja őket. Ezért látunk ezen a vidéken olyan mélyen bevágott, 10—20 m magas meredek partoktól kísért hegyi utakat. Valamikor a vidéк túlnyomó részét erdő borította. Ma is igen szép erdők vannak még itt, főként cser-, tölgy- és kisebb részben bükkfaerdők, de már jobban csak a hátaк tetején. Néhol azonban találunk még maradékot a régi lápi, vizenyős erdőkből is. A völgyekben sok a rét és legelő, a hátaк lankás részein szántók és szőlők, gyümölcsösök vannak. A falvak, községek többnyire a patakok völgyében, a hegylábaknál épültek. A magaslatokat azért kerülіk, mert szelesek és nehéz a löszben és homokban vizet szerezni, a völgy közepébe pedig nem épülnek, mert az legtöbbször vizenyős, lápos vidéк. A lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság, amely Somogyban főként gabonatermelés és állattenyésztés, Zalában ezek mellett igen jelentős foglalkozási ág a bor- és gyümölcstermelés. Az állattenyésztés nagyságára világot vetnek *Marcali*, *Keszthely* és *Szentgrót* nagy állatvásárai, amelyek versenyeznek a sokat dicsért debreceni, kecskeméti, kiskőrösi vásárok forgalmával. A bor- és gyümölcstermelés azonban alig hoz hasznот, mert a terület igen félreesik a nagy fogyasztópiacoktól és mert se a termelés, se az értékesítés nincs megszerveve.

Az egész vidéket Somogyban és Zalában is csaknem tiszta magyar és túlnyomóan katolikus nép lakja. A települések nagyobb része apró falu, de van több népes és nagy határú község is, különösen Somogyban. Várost is találunk kettőt: *Zalaegerszeget* és *Nagykanizsát*. Az előbbi

¹ A Dunántúl ismertetésénél sokat használtam Kogutowicz Károly szép könyvét: A «Dunántúl és Kis-Alföld» írásban és képbен.

mint megyei székhely fejlődött ki, de különösebb jelentőségre nem tud szert tenni, mert a nagy forgalmi vonalaktól félreesik és nincs a közelében semmiféle bánya, amely iparát fellendítené. Nagykanizsa már sokkal jelentősebb hely, mert a Dráván át régóta élénk forgalmat bonyolít le Horvátországgal és a tengeremlékkel. Ma határváros, de fontos helyzete miatt fejlődésében nem állt meg. Zalában népesebb helységek *Zalaapáti*, *Kapornok*, *Zalaszentgrót*, *Túrje*, *Söjtör* stb. Somogyban kevesebb az apró falu, de viszont több a népes község. Itt u. i. a felszíni tagosultság már nem olyan erős, mint a zalai részen, ahol már maga ez a körülmény is kedvez a kis határú, de sűrűn egymás mellett álló falvak kialakulásának. Legnépesebbek *Marcali*, *Karád*, *Kéthely*, *Lengyeltóti*, *Szakácsi*, *Igal*, *Endréd*, *Somogyvár*. Csupa kétezernél nagyobb lakosságú települések.

Ehhez a vidékhez tartoznak minden tekintetben *Tolna* megye északnyugati részei is egészen a Kapos kanyargós völgyéig. A tolnamegyei részen azonban a hátaik már nem olyan jól kivehetők, mint Zalában és Somogyban, mert részben lealacsonyodva elsímulnak, részben pedig a folyók, patakok darabokra szabdalták őket. Nagyobb kiemelkedéseket csak északon, a megyei határon és délen, a Koppány folyócska jobbpartján találunk. Az egész vidéket vastag lösz borítja. A somogyi területtel együtt ez a Dunántúl legnagyobb megszakítás nélküli lösz vidéke. Rendkívül dús termékenységgű terület, ahol az alföldiekhez hasonló búza- és kukoricatáblák ringanak. Erdő igen kevés van. Mivel a vidék jórésze nagybirtok, sok a major, de kevés az önálló község (410 km² területen mindössze 12). A lakosság túlnyomóan magyar és csekély kivétellel katolikus vallású. Legnépesebb helysége *Dombóvár*, már a Kapos völgyében fekszik (8600 l.). Újabban erős versenytársa *Újdombóvár* (6000 l.), a budapest—fiumei és lepsényi, pécsi, bátaszéki vasutak talál-

kozási pontja. Ezért forgalmi középpont, sok vasutas lakossal. Döbrököznek is több lakosa van 3000-nél. A hajdan mocsaras, lápos *Kaposvölgy* legnépesebb városa *Kaposvár*, 32.000 tiszta magyar és túlnyomóan katolikus vallású lakossal. Egy századdal ezelőtt egyszerű földműves község volt, amelynek a Budapest—Fiume vonal kiépítése adott nagyobb lendületet. Nagyipara ugyan néhány gyáron kívül még ma sincs, de kisipara igen felvirágzott, mert Kaposvár nagy vidéknek gazdasági középontja. Nagyobb jövője a városnak nincs, de gyáripara, különösen a mezőgazdasági ipar még erősen fejlődhet.

Göcsej és a Muraköz.

Zala megyének azt a részét, amelyet északon a Zala, keleten a Principális csatorna, délen a Mura határol, *Göcsejnek* nevezzük. «*Sötét Zalának*» is szokták nevezni, mert a régebbi kormányok, amelyeknek a göcsejiek nem tudtak kedvesek lenni, magára hagyták ezt a derék, tisztességes népet. A nagy vidéknek egyetlen helyi érdekű vasútvonala volt és van még ma is, amely a göcseji embert, ha 10—15 km-t már megtett a legközelebbi vasútállomásig, 4—5 óra alatt felvitte Celldömölkre, ahonnan azután már eljuthatott 1—2 nap alatt Budapestre és vissza.

Göcsej részben más vidék, mint Zala megye keleti része. Itt már nem találjuk meg azokat a szabályosan vonuló hátságokat és völgyeket. Göcsej is dombos vidék, sőt dombosabb, mint Zala bármely más része, de itt a dombok szabálytalan össze-visszaságban helyezkednek el úgy, ahogyan a bővizű folyók, patakok kanyargós folyásukkal felszabdalták a hajdani fennsíkot, ami itt terjengett. Igen unalmassá teszi a vidéket az, hogy a hegyek, dombok átlag egyforma magasak. Látszik, hogy egy egyenletes fennsíkból származtak ezek a folyóvizek eróziója következtében. Mivel a Göcsej sok (800 mm) csa-

padékot kap, azért a hegyekről, dombokról számtalan kisebb-nagyobb, de rendszerint bővizű patakok sietnek le, amelyeket a rakoncátlan *Kerka* és *Lendva* gyűjtenek össze és a Murába visznek. Érdekes tehát, hogy a vidék vízrajzi tekintetben is egységes és elkülönül a Zala megye többi, a Zala vízrendszeréhez tartozó területtől. A hegyeket és dombokat délen csupa agyag, északon lösz fedi. A folyók melletti síkságokon, amelyek különösen a Kerka és a Mura között erősen kiszélesednek, áradmányi talajok uralkodnak: homok és kavics. A kavics különösen Zalabaksa környékén foglal el nagy területet.

A Göcsej területét valamikor kétségtelenül óriási rengetegek borították (cser, tölgy, bükk, gesztenye), sőt még ma is erdő a terület 35%-a. A völgyek rendszerint vizenyősek, azért inkább rétek vagy legelők. A szántóföldek a lankás, vízmentes részeket foglalják el. Göcsej területén kb. 110.000 ember él, akik a Mura mellékén lakó derék magyar érzésű *vendek* (22.000) kivételével, *magyarok*. Vallási tekintetben az elenyésző protestáns kisebbséget leszámítva valamennyien katolikusok. Göcsej népe túlnyomóan apró, 300—600 lakosú falvakban él, ami kétségtelenül az erős felszíni tagosultsággal függ össze. A kis faluk csaknem kivétel nélkül a völgyekben húzódnak meg. Van azonban a Göcsejnek néhány népes helysége is. Első helyen *Alsólendva* áll több mint 3000 lakóssal, *Letenyének* már jóval kevesebb van (2300). Ezerötszáz körüli lakosa van Rédicsnak, Lentinek, Belatincnak, Novának, «a Göcsej közepének», Bánokszentgyörgynek, Becsehelynek. A népesebb helyek kevés kivétellel mint a göcseji *nagybirtokok középpontjai emelkedtek társaik fölé*.

A Göcsejtől a Mura választja el a *Muraköz* nevű háromszögalakú területet, amely annak ellenére, hogy nem magyar a lakossága, ősidőktől fogva Zala megyéhez tartozik. Nyugati kisebb részét az Alpok Dél-Stájer-

országból benyúló láncai borítják el. Kedves, szelíd hegyvidék ez, amelynek legmagasabb pontja is csak 340 m. A láncokat hosszan húzódó völgyek különítik el. A hegy-ség erdős részeit leszámítva tetőtől-talpig művelés alatt van. A sűrű lakosság minden talpalatnyi földet művelés alá vont, hogy megélhessen. Nagy területet borítanak a szőlők, melyeknek művelése a római korra megy vissza. Szőlőn kívül sok gyümölcsöt is termelnek. Az egész hegyvidék tele van apró falvakkal és magános településekkel. Legnagyobb, legnépesebb a római eredetű *Strido*, Szent Jeromos szülővárosa.

A Muraköz többi része alacsony *dombos és sík vidék*. Földje itt-ott homokos, sőt nagy kavicsos területei és mocsaras, vizenyős vidékei is vannak, de túlnyomó része igen termékeny. Ez a vidék volt a Zrínyiek ősi magyar birtoka. Ennek az óriási birtoktestnek lett középpontja *Csáktornya* (5500 lakos). Ezenkívül még *Perlaknak* és *Kotornak* is több lakosa van 4000-nél. A Muraköz területe hazánk legsűrűbben lakott (mezőgazdasági) vidéke, mert 600 km² területen kb. 90.000 ember él, azaz 150 ember esik egy km²-re. A lakosság néhány ezer magyart leszámítva horvát nyelvű és tiszta katolikus. Ma a Muraköz a szomszédos vend vidékekkel együtt szerb uralom alatt van.

Belsősomogyi homokos vidék.

Azok közül a hátságok közül, melyek északról dél felé vonulnak, Somogy megyében csak a Zalaapáti-hát éri el a Drávát. A többi jóval előbb elvégeződik, azaz folyton alacsonyodva elveszti hátjellegét. Irányukban Somogy megye közepét és csaknem egész déli részét meglehetősen sík terület foglalja el, amelyet *Belső-Somogynak* szoktak nevezni. Csupa barnás homokkal borított terület az egész táj, amelybe egyedül a Marcali-hát lösszel borított alacsony kiemelkedései visznek némi

kis változatosságot. Régebben a geográfusok azt tartották, hogy Belső-Somogy területén a jégkorszak óta nem volt erdő, hanem fátlan, füves vidék, azaz steppe terült itt el, sőt egyes helyein sivatagos futóhomok volt. Az újabb kutatások azonban ezt a felfogást megdöntötték, mert a XVIII. századi térképekről világosan kitűnik, hogy II. József idejében Belső-Somogy 60%-át cser- és tölgyerdők, sőt valóságos rengetegek borították. Ez a vidék volt a «híres» somogyi kanászok birodalma, akik hatalmas kondáikkal folyton az erdőt járták.

Belső-Somogy ősi magyar terület, de hajdani derék magyar lakosságát a török kiirtotta. Ez a pusztítás természetesen nem szorítkozott egyedül Belső-Somogy területére, hanem kiterjedt egészen a Balatonig, sőt a Marcalig. Csak a református magyarság maradt meg magnak, amelyet a török hébe-korba jobban eltűrt, mint a katolikus magyart. A török kiverése után újra kellett telepíteni, de az ideköltözött rációk, németek, horvátok már jórészt megmagyarosodtak.

Belső-Somogy kőben szegény, de fában elég gazdag vidék még ma is. Ezért házai régebben fából épültek. Csak újabban szorította ezt ki a téglá. Útjai a kőhiány miatt mindig rosszak voltak és rosszak ma is. A termékeny homokos talajon sok búzát és kukoricát termelnek, sőt néhány helyen dohánykertészetet is folytatnak. Hajdani nagy sertésenyésztése már lehanyatlott ugyan, mert a XIX. sz. közepe táján a gyapjú jó ára miatt a nagybirtokosok a juhtenyésztésre tértek át. Az ausztráliai és délafrikai gyapjú azonban leszorította a gyapjú árát és visszafejlesztette a somogyi juhászatot is. Mindamellett a Dunántúlon Fejér megye után még ma is Belső-Somogyban tartanak legtöbb juhot. A sertésenyésztés ismét fejlődést mutat, mert a lakosság sok kukoricát termel.

Belső-Somogynak igen ritka lakossága van, 49 ember esik csak egy km²-re. Ennek oka részben az, hogy sok a

nagybirtok. A fő ok azonban, hogy a népesség gyarapodása rendkívül lassú, sőt sok községben évtizedek óta áll a népesség, nem fogy, de nem is növekszik. Itt értünk el a Dunántúlnak ehhez a súlyos népbetegségéhez, amely az «egykenek» nevezett rendszerben kap családi és gazdasági kifejezést. A családoknak csak egy gyermekük van, hogy a föld, a birtok szét ne aprózódjék. Ezt a rendszert a Dunántúlra (Tolnába, Baranyába) telepített módos és «józan» sváb parasztok kezdték. Átvették tőlük a református magyarok és ezektől részben a katolikusok is. Csak a mezőgazdasági cselédekét kímélte meg eddig ez a járvány. Egyébként az «egyke» irodalmi, tudományos tárgyalása roppant egyoldalú. Folyton a földművelők, a gazdák kapják a szemrehányást, amikor az iparos- és tanult osztályban teljesen azonos tünetek vannak csaknem az egész országban.

Belsősomogy népességének több mint 70%-a katolikus, a kisebbség protestáns, főként református. A ritka lakosság miatt csak kevés falu van itt. Érdekes azonban, hogy aránylag sok ezek között a népesebb mezőváros: *Csurgó* (5000 l.), *Berzence* (4000 l.), *Nagyatád* (4000 l.), *Babocsa* (3000 l.), *Bőhönye* (3000 l.). Zrínyi Miklós híres városának, *Szigetvárnak* hatezernél is több lakosa van.

A Somogy-Tolna-Baranyai hegyvidék.

A Kapos folyó különös alakú nagy és merész kanyarulata északon és keleten ismét egy tájat különít el a Dunántúlon. Ez a vidék, amely Somogy-Tolna és Baranya néhány járását foglalja magában, délen a Mecsekre támaszkodik. Aki a Kapos völgyében utazik, már a vonatból is megállapíthatja, hogy a Kapos jobbpartján más vidék terül el, mint a balparton. A balpartot a Zala-Somogy-Tolnai hátságok szelíden ellankásodó lejtői kísérik. A jobbparton ellenben meredeken és meglehetősen maga-

san emelkednek fel ugyanezek a hátságok, hogy azután mindig magasodva a Mecsek hegységig nyúljanak. Ez a vidék *három kisebb* tájra oszlik, de ezek semmi lényeges dologban nem térnek el egymástól. A megkülönböztetés inkább a *lakosság alapján* történik. A somogy megyei részt *Zselicnek* hívják. Ez háromszögalakú terület, amelynek csúcsait Szigetvár, Kaposvár és Dombóvár jelzik. Itt csatlakozik hozzá a baranyamegyei *Hegyhát*, amelynek tolnamegyei folytatását *Völgységnek* nevezzük, mert itt a terület közepe 10—15 km szélességben ellankásodik és csak északnyugaton és délkeleten maradt meg a hegység. Ez utóbbinak közel 300 méteres kiemelkedései vannak és meredek lejtővel csaknem egyenes vonalban szegi be a *Sárköz* sík vidékét.

Ez a három vidék tipikus dunántúli táj. A Zala-Somogy-Tolnai dombvidéktől csak abban különbözik, hogy itt a pannóniai tenger üledékrétegei megmaradtak közel abban a magasságban, amelyben a tengerből lerakódtak, vagyis itt azóta nem történt süllyedés. Ellenben a Kapos balpartján már 100—150 métert is elér a süllyedés. A két terület között a határt a Kapos jelzi, amely csaknem végig abban a törésvonalban folyik, amely ezeket a vidékeket elkülönítette egymástól.

A Zselic, Hegyhát és a Völgység vidékét szintén lösz borítja, de már nem olyan kiterjedten, mint Somogy, Tolna egyéb részeit. Ez a vidék ugyanis jóval csapadékosabb és ezért sok kisebb-nagyobb patak, folyó ered rajta, melyek a hátaikat összevagdalták és a lösz részben lehordták. Sok magaslaton agyag, márga vagy homok van a felszínen. A csapadékos (évi 700—800 mm) éghajlat igen kedvezett az erdőségek kialakulásának. A középkorban, sőt még később is óriási bükk- és cserrengetegek borították. Azóta az erdők jó részét kiirtották, de azért még ma is erdő fedi a területnek negyedrészt.

Mind a három vidék igen alkalmas mezőgazdaságra.

A földművelésen kívül az állattenyésztés is fejlett. A Völgyseget pompás, üde rétjei és legelői elsőrangú állattenyésztő vidékké teszik (bonyhádi fajta). A tolnai részen valamikor virágzó bortermelés folyt, de a filokszéra pusztítását nem tudták pótolni. A Sárközre néző oldal azonban ma is az a híres bortermő vidék, ami régebben volt.

A három vidék területe 2500 km² körül van, amelyen 170.000 ember él. A népsűrűség (68) tehát nem éri el a trianoni Magyarország általános népsűrűségét. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy itt is sok a nagybirtok, amely lehetetlenné teszi sűrűbb népesség kialakulását. A másik ok az «egyke», amely itt egyre terjedő családi rendszer. A lakosságnak több mint fele magyar, a többi (kb. 70.000) német. Vallási tekintetben egységesebb a kép, mert 110.000 katolikus mellett 45.000 protestáns él ezen a három kis vidéken. A somogyi Zselic még tiszta magyar. A németiség a tolnai és baranyai területeken lép fel, de csak a Völgységben van többsége. Ezeket mind a török kiverése után telepítették ide. A falvak legsűrűbben a baranyai hegyháton fordulnak elő, a többi részen (a nagybirtokok miatt) kevesebb a falu. Általában a hegyvidéki természetnek megfelelően a falvak kicsinyek. Alig néhánynak van kétezernél több lakosa, háromezret pedig éppen csak *Mágocs* (3700), *Bonyhád* (6400), valamint *Gyönk* (3400) és *Högyész* (4000) érik el.

A Mecsekvidék. A most megismert három táj a röviden *Mecseknek* nevezett hegységre támaszkodik, amely Szigetvár körül kezd lassan kiemelkedni és kelet felé mindig magasabb és tömegesebb, de Pécsváradot elérve gyorsan elvégződik. A Mecsek egyik maradványa a le-süllyedt Magyar Masszívumnak. Mint sziget állott ki abból a tengerből, amely a harmadkorban hazánk területének nagyobb részét borította.

A hegység teteje fennsíkosan szétterül, de ezt a fenn-

síkot törések és a vizek erősen felszabdalták. Néhol igen szép hegygerincek fejlődtek ki. Észak felé menedékesen lejt a pannóniai rétegekből álló Hegyhátra, dél felé ellenben meredeken ereszkedik alá. A hegység közepe táján kissé behorpad. Ezt használja fel az egyetlen országút, amely a Mecseken átkel. A horpadás geológiai tekintetben is fontos, mert két különböző felépítésű részre osztja a hegységet. A nyugati, alacsonyabb rész, amelyből a *Mecsekcsúcs* (612 m) emelkedik ki, ókori (paleozói) vörös homokkőből és mészkőből áll. A keleti részen a paleozói kőzeteket jurarétegek fedik. Ebből a részből emelkedik ki az egész hegyvidék legmagasabb csúcsa, a 682 m magas *Zengővár*. A jura-tenger lerakódása gazdasági tekintetben roppant fontos erre a hegyvidékre, mert ennek rétegei rejtik a legjobb minőségű magyar kőszénét. Az aknák ott nyílnak, ahol a két részt elkülönítő horpadás katlanszerű mélyedéseket hozott létre. A kőszénkészletet 104 millió tonnára becsülik, tehát nemcsak minőség, hanem mennyiség tekintetében is roppant fontosak és értékesek a Mecsek szentelepei.

A Mecsek magas kelet-nyugati irányú vonulata érdekesen mutatja kicsinyben ugyan, de mégis észrevehetően a hasonló irányú hegységek klímaválasztó szerepét. Északi részét és a Hegyhát magasabb részeit szabadon érik a hideg északi szelek, kisebb a napsütés erőssége is. Ezért az északi oldal szemmelláthatóan zordabb télen és tavasszal is, mint a déli. Itt már régen tavaszodik, amikor az északi oldalon még hófoltok vannak és fagyos a föld. Ezért is van olyan kedves fekvése *Pécsnek*, a Dunántúl legnépesebb városának, amely ott fekszik a jórészt erdőkkel borított hegység déli oldalán. Valószínűen az enyhe, védett fekvés csalogatta ide a meleg klímához szokott rómaiakat. A hódító török is legjobban szerette az összes magyar városok között. Igaz viszont, hogy közlekedési helyzete kedvezőtlen, mert minden fon-

tos útvonal elkerülte régebben és elkerüli ma is. Azonban helyzeti energiáinak hiányát pótolják a bőséges helyi energiák. Ilyen a már említett védett fekvés, amely amellett, hogy kellemessé tette és teszi benne a lakást, rendkívül sok előnyt ad a földművelőnek, de különösen a bor- és gyümölcstermelőnek. Ott vannak továbbá a Mecsek bányatermékei. A kitűnő agyagon fejlődött ki a híres pécsi majolikaipar (Zsolnay-gyár), a gazdag szénbányák a gyáripár különféle ágait segítették fejlődéshez. A legújabb időben sokat köszönhet egyetemének, amely új életet vitt a városba. Lakosai között régebben sok volt a német, de ma már teljesen magyar és csaknem tiszta katolikus város. (48.000 l.)

A Mecsektől délre nagyobbbrészt sík vidék terül el, amelyet többnyire folyami hordalékok borítanak. A termékeny és jól benépesült területből szelíden emelkedik ki a mészkőből felépült *Siklós-Villányi hegység*. Északi oldalát szőlők és nagy bükkerdők fedik, déli oldala csupa szőlő és gyümölcsös. A Duna-Dráva szöglet, amelynek nagyobb része ma szerb uralom alatt van, a folyók mellett mocsaras. Különösen a Duna mellékén vannak még ma is szinte megközelíthetetlen mocsaras ősréngetegek. A Mecsektől délre eső háromszög 4000 km² területén több mint 300.000 ember élt 1910-ben. Ezeknek közel $\frac{2}{3}$ magyar, $\frac{1}{3}$ német és kis számban horvátok és szerbek. Vallási tekintetben a lakosság 85%-a katolikus. A németek és a magyar reformátusok a divatos egyke miatt alig szaporodnak, sőt sok helyen erősen visszafejlődnek. A baranyai háromszögben sok falu van ugyan, de feltűnően aprók. Egész sereg van, amelynek 400 lakosa sincs. Feltűnően kevés az ú. n. mezővárosok száma. Pécs után *Mohács* város, a forgalmas dunai kikötő a legnépesebb (16.000 l.). Messze elmarad mögötte *Siklós* (6000 l.) és *Dunaszekcső* (6000 l.). Ezeken kívül csak néhány helységének van 3—4000 lakosa.

A Mezőföld és a Sárköz.

A Dunántúl egyik legjobban elkülönülő és igen könnyen elhatárolható vidéke ez a terület, amely Fejér és Tolna megyék síksági részét foglalja magába. Északi nagyobb részét *Mezőföldnek* nevezi a magyar földrajz. Keletről a Duna határolja a Sárvíz torkolatáig. Délnyugaton kis darabon a Sárvíz, majd a Sió egész hosszában és a Balaton északkeleti része. Északnyugaton a Bakony, Vértes és a Budai hegység szegi be. Az elhatárolásból is kivehető, hogy egy nagyjában háromszögalakú területtel van dolgunk, amelynek nagysága eléri a 3500 km²-t. A körülhatárolt területhez azonban hozzászámítjuk még a Tolnai síkságnak azt a kis részét is, amely a Sárvíz torkolata és a Bába között a Duna jobbpartját kíséri. Ez az ú. n. *Sárköz*.

Ez a vidék tehát két tájból áll: az északi rész a *Mezőföld*, a déli a *Sárköz*. A két vidék keletkezését tekintve ugyan igen elüt egymástól, de a nagyjában megegyező sík felszín és gazdálkodás alapján a két tájat egybe vehetjük. A Mezőföld a Dunántúlnak az a része, ahol a pannóniai tenger elvonulása után kialakult felszín legépebben megmaradt. Ez a vidék is nagyot süllyedt ugyan és törések is érték éppen úgy, mint a Dunántúl többi részeit, sőt a jégkorszak utáni száraz időszak szelei rengeteg anyagot elhordtak róla, de mégis ez maradt meg a régi felszínhez legjobban hasonló területnek.

A Mezőföld átlag 140—160 méter magas *fennsíkját* északnyugat-délkeleti irányú törésvonalak hasogatják. Ilyen törésvonalban folyik a vidék főfolyója, a *Sárvíz* is. Ugyanilyen iránya van a Sédnek és a kis Vértes pataknak. Ugyancsak törésvonalak és ezek mentén megsüllyedt területek veszik körül a Mezőföldet szélein is. Ezért a Mezőföldre érő ember rögtön észreveszi, hogy fennsíkra érkezett. Pompásan lehet ezt látni a Duna felől ott, ahol

a Mezőföld egészen a Dunáig kiugrik. A Dunán utazó azt hinné, hogy itt hegyvidék kíséri a Duna jobbpartját, hiszen 60—70 méter különbség van a jobb- és balpart szintje között. Ugyanezt láthatjuk a Balatonnál, pl. Kenese határában és a Sió völgyében: a Mezőföld 70—80 méterrel magasabban van, mint ezek.

A Mezőföld ugyan a pannóniai rétegekből épült fel, ezekből a rétegekből mégis csak keveset látunk, mert *az egész területet lösz borítja vastagon*. Ebből a hatalmas lösztakaróból kandikálnak ki az ősi Magyar Masszívum csúcsai, amelyek palából és kristályos mészkőből állanak. Ilyen 30—40 méter magas dombot többet is találunk a Mezőföldön, pl. Polgárdi, Füle, Szabadbattyán határában. Ezek az alacsony kiemelkedések igen jól feltűnnek az egyébként sík Mezőföldön. Sárbogárd határában kis vulkanikus kúp van. Sokkal feltűnőbb ezeknél az ú. n. *Velencei hegység*, amely Székesfehérvártól északkeletre fekszik. Egészen idegen hegység ez itt, mert semmi összefüggése, rokonsága sincs se a Bakonnyal, se a Vértessel, de annál több a már említett kis ősi kőzetekből álló dombokkal. A Velencei hegység t. i. szintén a Magyar Masszívum maradványa. Csaknem teljesen gránitból van, de oldalait lösz borítja.

A Velencei hegység lábánál fekszik a *Velencei tó*. Ez a tekintélyes, több mint 2000 kat. hold terjedelmű tó abban a süllyedésben fekszik, amelyben a Balaton is. Mélysége csekély. Ezért feltöltődése gyorsan halad. Egy jó része máris csupa nád, ami a tó haldoklását jelenti. Ez a nádas viszont a magyarországi vízimadarak kedves költőhelye. Csak a Kisbalatonnak van hazánkban élénkebb vízimadár élete.

A Mezőföld lösztakarója délkelet felé egyre szakadozottabb lesz, sőt Sárbogárd vidékén már vetekedik vele a *homokterület*, ahol azután a felszín is jóval egyenetlenebb lesz, mert a szelek egy-két helyen tekintélyes magas-

ságú dombvonulatot építettek a Sió és a Sárvíz hordalékából. A Mezőföld tolnamegyei része túlnyomóan homokos vidék. *A homok azonban nem lépi át a Sárvíz folyót.* Ezen alul finom, televényes folyami hordalék borít minden talpalatnyi helyet. Ez a Szekszárdtól Bátáig terjedő unalmas sík vidék hajdan mocsaras árterület volt, amelyen a Duna és a Sárvíz szabadon garázdálkodott. A Sárvíz ugyanis régebben nem ott ömlött a Dunába, ahol ma az egyesített Sió—Kapos—Sárvíz csatorna torka van, hanem 25 km-re délebbre, Bátánál. Ez a vidék, mint tudjuk, az ú. n. *Sárköz* sok mocsara, lápja, nádasa mellett is mindig értékes terület volt, mert a halászat, a szarvasmarhatenyésztés és a nádvágás biztos megélhetést nyújtott a lakosságnak. Az ármentesítés ugyan ezeket a jövedelmi forrásokat erősen csökkentette, de viszont több mint 50.000 kat. hold elsőrangú földdel gyarapította a termőterületet.

A Mezőföld is meg a Sárköz is *elsőrangú mezőgazdasági* területek, mert vastag lösz és áradmányi talajok hazánk bármely más vidékével felveszik termékenység dolgában a versenyt. Éghajlatuknak is csak az a hátránya, hogy a csapadék valamivel kevesebb, mint a Dunántúl egyéb vidékein (600 mm körül). Különösen érezhető az esőhiány a Mezőség északi részén. Ezzel függ össze az a jelenség is, hogy *a Mezőföldön sohasem volt és ma sincs nagyobb erdő*, sőt ez a vidék régtől fogva egész Magyarország egyik legerdőtlenebb vidéke volt. A Mezőföldet tehát úgy is jellemezhetjük, mint fátlan, kötelen síkságot. A Sárközben sem sokkal több a csapadék, de azért ez még ma is eléggé erdős terület, mert a felszínhez közel van a talajvíz, ami jól pótolja az esőhiányt. Mindkét vidék lakossága, kevés kivétellel, mezőgazdasággal, mégpedig *főként földműveléssel foglalkozik.* Vagyis teljesen alföldi jellegű gazdasági élet folyik itt. Gyár csak néhány van a nagy vidéken, de ezek is csaknem mind mezőgazdasági gyárak.

A Mezőföld és Sárköz területén 260.000 ember él. A népsűrűség 62, tehát aránylag kevés. Ez a birtokviszonyokkal van összefüggésben. A Mezőföldnek több mint 45%-a nagybirtok, ami mindent megmagyaráz. A Sárköz már sűrűbb népességű, de itt a két város (Szekszárd és Tolna) okozza a nagyobb sűrűséget. Valójában itt sem sűrű a lakosság, sőt még hozzá nem is gyarapodik, mert a református magyarokat és a németeket pusztítja az egyke. A németek ugyan 1910 óta fejlődést mutatnak fel, de ez a német uszítás eredménye. Régen megmagyarosodott családok ismét németnek vallják magukat. Németeket főként a Sárközben találunk, ahol 25%-át teszik a lakosságnak, a Mezőföldön ellenben csak 6%-át. Vallási tekintetben a túlnyomó többség (kb. 70%) katolikus, a kisebbség református és evangélikus. A Duna mellett épült községekben régebben erős rác (szerb) lakosság volt, de ez részben teljesen beolvadt, részben elköltözött innen.

Települési tekintetben teljesen elűt ez a vidék, főként a Mezőföld a Dunántúl egyéb részeitől. Itt ugyanis a nagyhatárú népes falvak uralkodnak. Várost azonban csak kettőt találunk ezen a nagy vidéken: *Székesfehérvárt* és *Szekszárdot*, ezeket helyzetük emelte ki a többiek sorából. Székesfehérvár kialakulása szoros összefüggésben van őseink letelepedésével. A Mezőföld a honfoglalás után központi helyet foglalt el a legsűrűbben megszállt területek között, ezért jó része Árpád törzsének birtoka lett. Ezen a területen is Fehérvárnak volt már akkor is a legenergikusabb helyzete, mert ide vezetett a Középhegység legkönnyebben járható útja a Móri völgyön és itt ment le Zalába, Vasba a nagy hadiút, amelyet még a rómaiak építettek. Igen jól megközelíthető hely volt tehát. Ezért lett koronázóváros és az országgyűlések színhelye. A régi Fehérvár azonban a török dúlás idején elpusztult. Az újra épülő régi politikai szerepét elvesztette. Ezt azon-

ban pótolta ismét jó fekvése, amely nagyforgalmú vasúti középponttá tette. Gyáripára is fejlődésnek indult, de ennek erősebb felvirágzása a jobb helyzetű Budapest közelsége miatt megakadályozza. Nagy baj az is, hogy a megyének déli része a Dunán és a fiemei vasúton sokkal könnyebben és olcsóbban megközelítheti Budapestet, mint Fehérvárt. Ezért a város gazdasági élete alig fejlődik. Negyvenezret meghaladó lakossága tiszta magyar és túlnyomóan katolikus vallású (81%). *Szekszárd* már jóval kisebb város, de ez is tiszta magyar és katolikus helység (14.000 lakos). Lakosainak kisebb részét gyárai foglalkoztatják (selyemgombolyító, téglagyár stb.), a nagy többség azonban földművelésből és bortermelésből él.

A községek közül legnépesebbek Paks (12.000 l.), Dunaföldvár (12.000 l.), Ercsi (9000 l.), Tolna (8500 l.), Fadd (6000 l.), Bata (4000 l.), Érd (4000 l.), Adony (4300 l.), Rácalmás (4300 l.), amelyek mind a Duna mellett vannak és elsősorban ennek köszönhetik fejlődésüket. Ezen kívül a beljebb eső területeken is számos népes községet találunk: Hercegfalva (9000 l.), Bataaszék (8000 l.), Sárbogárd (6500 l.), Ozora (4600 l.), Simontornya (3500 l.), Enying (4500 l.) és még több helység 2500-nál több lakossal. Valamennyi virágzó, főként mezőgazdasággal foglalkozó helység. A legtöbb mint hatalmas uradalmak közepontja gyűjtötte össze a népességet (iparosokat és zsidó kereskedőket). Egyik-másikban mezőgazdasági gyárak is vannak. (Ercsiben cukorgyár, Dunaföldváron kenderfeldolgozó, Pakson, Tolnán gyapjúszövőgyár stb.)

A Magyar Középhegység vidéke.

Magyar Középhegység néven foglaljuk össze azt a 180 km hosszú hegyvonulatot, amely a Zala alsó völgyétől a Duna visegrádi könyökkanyarulatáig terjed. Három jól elkülönülő hegységet, vagy helyesebben hegycsoport-

tot szoktunk itt megkülönböztetni : a Zala és Móri völgy között a Bakonyt, innen a Tata-Bicskei horpadásig terjedő részt, a Vértest és a Dunakanyarulatban, zugban helyet foglaló hegycsoportot. Újabban Dunazug hegység néven szokták összefoglalni ezt a hegycsoportot, amely a Pilist, Gerecsét és a Budai hegyeket foglalja magába.

Egyes kisebb részekről eltekintve ez a nagy hegyvonulat *keletkezése* alapján *egységes hegyvidék*, mert mind a három az ősi Magyar Masszívum maradványa. Míg tőlük északra és délre annyira lesüllyedtek ennek a régi hegységnek tagjai, hogy a mezozoosz-kor óta minden itt járt tenger elborította őket üledékeivel, a Középhegységet csak a triasz-, jura- és krétakori tengerek borították el. A következő korokban ezek a rögök, amelyeket táblaszerűen fedtek be a jura, triasz tengerek üledékei, nem vettek részt abban a hatalmas arányú süllyedésben, amely hazánk nagy részére kiterjedt. Ennek következtében a Középhegység magaslatain már nem jártak a miocén-kori (mediterrán, pannóniai, levantei) tengerek. Ezeknek üledékeit, amelyekből az Alföld és Dunántúl felszíne kialakult, hiába keresnők a hegyoldalakon és tetőkön. Csak a horpadásokban, katlanszerű süllyedésekben bukkanunk rájuk. Maguk a hegyvonulatok eredetileg csaknem vízszintesen fekvő jura-, kréta-, de főként triaszrétegekből álló fennsíkok voltak. A szomszédos területeket ért süllyedésekkel kapcsolatban azonban ezek a fennsíkok borzasztóan összetöredeztek, sőt a hatalmas erő néhol össze is gyűrte a rétegeket. A győr—jutasi vasútvonal mentén pompásan láthatunk mindent : vízszintesen fekvő réteget, meggyürtet és olyat, amely a vetődés folytán elferdült. A törésvonalak mentén megkezdte munkáját a víz : a meredek oldalakat lehordta, lankásra idomította, a szűk repedéseket, sikátorokat völgyekké tágtította.

Bakony. A Középhegység déli legmagasabb, legterjedelmesebb része a *Bakony*, amely a Kis-Alföld, a Zala

völgye, a Balaton medre és a Móri hasadék között foglal helyet. Körülbelül 4000 km² területet foglal el. Legnagyobb része Veszprém megyébe esik, kisebb része Zalába és Fejérbe. Egy, nagyjában kelet-nyugati irányú törésvonal, amely Várpalota, Veszprém, Városlőd, Devecser vonalán érte a hegységet, két részre osztja azt: a déli kisebb rész a *Balatoni Felvidék*, az északi az *Öreg Bakony*. Érdekes, hogy ez a két rész sok tekintetben különbözik egymástól.

Az *Öreg Bakony* főként triaszkori mészkőből áll. A dolomitnak csak alárendelt jelentősége van ebben a részben. Széles hátai, rendetlen hegycsomói meglehetősen meredeken emelkednek ki a határt jelző törésvonal alacsony szintjéből. Ötszáz, sőt hatszáz métert meghaladó tetők emelkednek itt szinte sorbaállva a törésvonaltól északra: a *Fekete hegy* (648 m), *Gyöngyös hegy* (539 m), a *Papod* (646 m) és Várpalota határában a *Köves hegy* (575 m). Ettől a hegyvonulattól, amelyet *Magas Bakony*-nak is szoktak nevezni, északra jóval alacsonyabb vidék van, a halmos-dombos *Zirci medence*, amely az *Öreg Bakony* vízválasztó területe. Itt ered a Cuha, a Gerence, a Séd egyik ága és a Gaja. Ez utóbbi kis patak a Móri hasadék felé fut ki a Bakonyból. Mellette terül el a Szapár-Csernyei halomvidék lösszel fedett, elég termékeny, de igen változatos felületű területe, amely a Móri hasadéknál teljesen ellankásodva jelzi a Bakony végét.

A Zirci medencét a Bakony összeterlódó és magasra emelkedő hegyháta határolják. Ezekből emelkedik ki a Bakony legmagasabb pontja, a *Kőröshegy* (713 m). A délre eső *Somhegy* már jóval alacsonyabb (653 m). Ezek lábánál fekszik *Bakonybél* kis medencében. Télen és tavasszal hideg, rideg vidék, de nyáron elsőrangú üdülőhely. Innen nyugatra és északra a Bakony vonulatai lassan leereszkednek és a kisbér-pápai országút táján beolvadnak a Kis-Alföldbe. Az *Öreg Bakony* valamikor

híres volt óriási cser- és bükkrengetegéről. Újabban azonban megszűntek a 10—12 km hosszan elnyúló erdők, mert a szaporodó népnek kellett a termőföld. Ahol csak lankásabb a hegyoldal, ott az erdőket mind kiirtották. A szántóföldek mind feljebb kúsznak a hegyoldalakon. A magasabb részek azonban többnyire ma is erdős területek. Sőt az erdő még ma is több, mint a szántóföld.

A megélhetés a Bakony vidékén jóval nehezebb, mint a síkságon. A termőföldek meszes, köves talaja éppen nem mondhatók túlságos termékenynek. Jövedelmezőbb gazdálkodás csak ott folyik, ahol harmadkori üledék vagy lösz van. Ez utóbbi a Móri hasadék mellett borít legnagyobb területet. Valamikor igen jövedelmező foglalkozás volt a sertésenyésztés, a faipar és a szénégetés. Ma azonban az erdők ritkulása és a gyáripar tönkretette ezeket. Még vannak ugyan, akik faszénnel, villával, gereblyével, talicskával házalnak, de nem nagy eredménnyel. A nehéz megélhetési viszonyok miatt az Öreg Bakonyban kevés községet találunk és azok is többnyire kicsinyek. Kétezersnél több lakosa csak *Zircnek* van és *Bakonycsernyének*, vagyis a két bakonyi medence közép-pontjainak. Zirc főképen cisztercita apátságának köszöni fellendülését. *Bakonybél*, Szent Gellért hajdani bencés apátsága körül 1500 ember él. A Bakony népének még jó jövedelmi forrás mutatkozik a szépen fejlődő idegenforgalomban. A Cuha völgye, melyben a győr—jutasi vasút halad, a trianoni Magyarország egyik legszebb, de legkevésbé ismert része. Ezenkívül még sok szép részlet van a Bakonyban. Nagy kár, hogy a Bakony roppant víztelen, mert kőzeteiben a víz mélyre száll. Ezért csak a völgyekben lehet forrást találni, fürdésre alkalmas víz pedig csak elvétve akad.

A *Balaton* *Felvidék* egészen más táj, mint az Öreg Bakony. Legelőször az tűnik fel, hogy itt kevesebb az erdő és viszont jóval több a kopár terület, mint ott.

A Balatoni Felvidék ugyanis dolomitból áll, amelyen a kiirtott erdő rendkívül nehezen éled újra. Azt sem kell azonban elfelejteni, hogy itt az erdőirtás a szomszédos löszterületek fátlansága miatt jóval előbb kezdődött és jóval nagyobb méretű volt, mint az Öreg Bakonyban. Vannak is hatalmas kopár vidékei, mint pl. Jutas vidékén és Hajmáskér határában.

A Balatoni Felvidéket az Öreg Bakonnyal szemben jellemzi a fennsíkos terjeszkedés. Itt már nincsenek olyan kusza hegycsoportok, mint az Öreg Bakonyban. Ilyen fennsíkos vidék Veszprém határa, valamint a Balatonnal érintkező rész. Itt azonban a triaszrétegeket a mediterrán és pannóniai tengerek és a hajdani ős Balaton hullámai annyira lekoptatták, hogy egyes helyeken felszínre került a geológiai ókor utolsó rétege, a vörösszínű permi homokkő (Vörösberény stb.). Igen szép díszkő építkezéseknél, ezért erősen fejtik.

A Balatoni Felvidéket rendkívül sok törés hasogatta össze, sőt területén több helyen tetemes behorpadások történtek. Mivel ezeket később tengeri üledékek és lösz töltötték fel, azért ezekben van a legtöbb termőföld és ezekben él a legtöbb ember. A törésekkel kapcsolatban történtek a vulkanikus kitörések, amelyek a kúpalakú vulkanikus hegyek egész sorát hozták itt létre. A Kabhegy (604 m), Agártető, Badacsony, Halap, Csobánc, Gulács, Szentgyörgy hegy mind vulkanikus eredetű, valamint a Kis-Alföld szélén álló Nagysomlyó hegy is. Azonban ezeknek is csak $\frac{1}{3}$ -a van megdermedt lávából (bazalt), a többi rész pannóniai homok és agyag. A *Tihanyi-félszigeten* és környékén, de még másutt is a Balatonvidéken iszapvulkánok működtek és gejzírok. A kopár félszigetnek legszebb természeti látványosságai ezek az apró iszapvulkánkúpok és gejzírtölcsérek.

A Bakony területén kb. 265.000 ember él. A rossz talajt és a hegyes felszínt tekintve a népesség sűrű, mert

66 ember esik egy km²-re. Igaz, hogy ennek egy része a balatoni idegenforgalomból él. A lakosság túlnyomó része magyar (230.000) és katolikus vallású (215.000). A németek (30.000) nagyrészt a Bakony északi lealacsonyodó részein laknak. A zalai részen számuk csekély. A Balatoni Felvidéken az Öreg Bakonnyal szemben több a népes község, minek oka kétségtelenül az, hogy itt több terjedelmes és termékeny medence van. Ilyen medencében épült *Tapolca*, a forgalmas kereskedő- és iparos-hely (7000 l.), Kővágóörs (2400 l.), Nagyvázsony (2500 l.). A Kis-Alföld szélén szintén népes településeket találunk: délnyugaton Sümegyet (5300 l.), északabbra Devecsert (5000 l.). A hosszú törésvonal mentén is számos kisebb-nagyobb település van, mert könnyen járható jó út vezetett itt már régen és újabban forgalmas vasúti vonal is. Még többet jelent azonban az, hogy egy *kisebb szénbánya* is van itt: *Ajkán*. A régen nagyhírű porcellán-, kőedény- és üvegipar, amely Herenden, Városlődön és még egy-két helyen olyan virágzó volt, ma már lehasznált. Az egész Bakonyvidék legnagyobb városa *Veszprém* (16.000 l.). Régi magyar város. Meredeken kiemelkedő fennsíkon épült, ezért a vasúti forgalomba nehezen tud bekapcsolódni. Mivel nagy vidék közép-pontja, vásárhelye, virágzó kisipar fejlődött ki benne, de ezt a gyáripár — sajnos — itt is elnyomta. Veszprémtől keletre erősen földrengéses területen fekszik Várpalota.

Balaton. A Balatoni Felvidék szegi be északnyugaton hazánk legnagyobb tavát, a *Balatont*. 600 km² területével legnagyobb Közép-Európa tavai között. Mélysége azonban nincs arányban területével, mert átlagosan számítva, vagyis medencéjének egyenetlenségeit elsimítva, csak 3 méter mély lenne a vize. Ez annyit is jelent, hogy vizét lecsapolva, alig lehetne észrevenni, hogy itt mélyebb terület, tófenék van. Egyedül Szántód és Tihany között, tehát a legkeskenyebb részen van tekintélyesebb

mélysége (11 m). Azonban sekélysége ellenére nagy terjedelme miatt hatalmas víztömeg ring benne, 1800 millió tonna, azaz 180 millió 100 q-ás vasúti kocsi kellene vizének elszállításához.

A *Balaton eredete* sokáig élénk viták tárgya volt. A földrajzi kutatások során kitűnt, hogy a tó alakját nagy törésvonal szabja meg, amelyet azután a szelek kimélyítettek és kiszélesítettek. Hajdan mélyebb és jóval nagyobb is volt, mint ma, de viszont volt idő, amikor annyira elsekélyesedett, hogy nem is tó, hanem láp volt a helyén. Ezt abból következtetjük, hogy fenekén több méter vastag tőzegréteg van. Kogutowicz Károly szegedi egyetemi tanár érdekes számadatokat hoz fel a Balaton vizének körzésére.¹ A tó vizét csökkenti folytonosan a párolgás és a belőle kiömlő Sió. Viszont vizet kap a légköri lecsapódásokból és a beleömlő patakokból, folyókból. A folyók közül legtöbb vizet szállít a Zala, másodpercenként 4600 litert. Körülbelül ugyanennyit visznek bele a Bakonyról leszaladó patakok és ugyanennyit a somogyi patakok. Összesen tehát másodpercenként 15 tonna víz megy a Balatonba, azaz egy év alatt kerekén 1,300.000 tonna. A Balatonba ömlő vizek tehát az üres tómedencét négy hosszú esztendő alatt tudnák csak megtölteni. Ha a Sió levezetőzsilipjeit teljesen felnyitják, másodpercenként 24 tonna víz fut le a tóból, vagyis jóval több, mint amennyit a folyók belevisznek. A Sión tehát, hosszú időn át nyitva tartva zsilipjeit, alaposan le lehetne csapolni a Balatont.

A tó vízállása azonban még más tényezőtől is igen függ, nevezetesen a légköri csapadékoktól. A Balaton vidékén az átlagos évi csapadék 600—700 mm szokott lenni. Tekintve, hogy a Balaton felülete 600 km², kerekén 400 millió tonna víz kerül a levegőből a tóba, vagyis

¹ Kogutowicz K.: A Dunántúl és Kisalföld 148—150. li.

körülbelül ugyanannyi, mint amennyit a folyók visznek bele. Mint minden sekély tónál, a Balatonnál is igen észrevehető a vízálláson, hogy csapadékos vagy száraz-e az év, mert a vízállás aszerint süllyed vagy emelkedik.

A Balaton vize sekélysege miatt gyorsan és egész mélységében *átmelegszik*. Ez a fürdőzésre rendkívül alkalmassá teszi. A sekély mélység az oka annak is, hogy vihar esetén a hullámok még az iszapot is felkavarják. Többméteres hullámokról, sőt házmagasságú hullámokról azonban éppen a sekélység miatt nem lehet beszélni. Az viszont igaz, hogy nagy vihar esetén veszélyes csónakon a parttól messze lenni.

A pompás tó rendkívül nagy értéket képvisel, többet, mint azok a szántóföldek, amelyeket lecsapolásával nyernének. Gyönyörű vidéke, pompás vize, partjainak változatossága elsőrangú üdülő-, pihenőhellyé teszik nemcsak hazai, hanem nemzetközi viszonylatban is. A Balaton-kultusz igazi, nagyobb arányokban azonban csak most kezd kibontakozni. A környékén épült falvak gyors ütemben fürdőhelyekké alakulnak át. Legjobb híre van Balatonfürednek, Siófoknak, Balatonföldvárnak és kisebb mértékben Keszthelynek. Ezeken kívül még egész sereg község van, ahol a nyári időben százával vannak nyaralók, fürdőzők. (Almádi, Kenese, Zamárdi, Lelle, Boglár, Fonyód, Berény stb.) Városias jellege egyedül Keszthelynek van (10.000 l.), amely azonban csak az újabb időben fejlődik erőteljesebben. Nem messze van ide *Hévíz*, csonka hazánk leghíresebb melegvízű gyógyfürdőhelye. Nagy forgalmú és nevezetes balatoni kirándulóhely lett a háború után *Tihany* is bencés apátsága és a tóparton épült tudományos intézet (biológiai kutató intézet) miatt.

A hajdan híres balatoni halászat a vidék népének életében ma kis jelentőségű. Még a múlt század végén is 2000—2500 ember kereste meg kenyerére jó részét

halászáttal, de még többen éltek rablóhalászatból. Ma már mindennek vége, mert a halászatot részvénytársaság bérli, amely gondosan ügyel, hogy a nagy gonddal tenyésztett halállományt megőrizze. Azóta a halak ropantul elszaporodtak, amit a halászatok eredményei mutatnak. A múlt század vége felé 500.000 kg-ra rúgott a kifogott hal, amelyből 100.000 kg volt nemesebb anyag (fogas és kevés ponty), ma ellenben az 1 millió kg-ot is meghaladja a zsákmány, bár az értékesebb anyag ma sem sokkal több. Az óriási mennyiségű *tömeghal* egy részét a fonyódi hallisztgyárban összeőrlik. Ez a fehérjében dús anyag kitűnő, de drága állat-, főként baromfitakarmány. Érdekes, hogy még a halpikkelyt is lehet értékesíteni. Párizsba szállítják, ahol hamisgyöngyöt gyártanak belőle. Ez ismét magyar specialitás, mert a balatoni hal pikkelye ragyogóbb, mint más tavak halaié. Valami nagy tömegű szállításra azonban nem szabad gondolni, mert 30—40 ezer halról lehet csak egy kg súlyú pikkelyt leszedni.¹

Vértes. A *Vértes hegység* terjedeleme tekintetében messze elmarad a Bakony-hegyvidék mögött. A *Móri hasadék* északkeleti oldalán először *szelíd dombvidék* emelkedik. Ezen fekszik a bortermeléséről híres *Mór* magyar-német nyelvű község (10.000 l.). Utána kis völgykatlan, majd elég hirtelen magasra emelkedve kezdetű veszi a *Vértes*, amelyben szépen kifejlődött, hosszan elnyúló hegygerinceket találunk. Itt is vannak magukban álló hegykúpok, szélesen kiterjedő, fennsíkszerű hegyhátak, rövid oldalágak, de a hegyvonulatok sokkal szabályosabb elrendeződést mutatnak, mint a Bakonyban.

A *Vértes* kőzeteinek túlnyomó része *triaszkori mész és dolomit*. Erre egyes helyeken, különösen a *Móri hasadék* körül vastag löszréteg rakódott le. Az északi, komárom-megyei oldalt hatalmas *homokvidék* kíséri, amely a triasz-

¹ Kogutowicz i. m. 152—158. ll.

rétegeket is eltakarta részben. *A Vértes nagyobb részét erdők fedik, mégpedig a déli oldalon csaknem kizárólag tölgy-, az északi oldalt tölgy- és bükkerdők. Mivel hatalmas nagybirtokok foglalják el javarészt, azért erdőségei rendezettek, megtehető épek. A déli oldalon és a Móri hasadéknál az erdők helyét részben szőlők foglalták el.*

A Vértes területén, különösen a fehérmegyei oldalon, kevés település van, ami kétségtelenül a nagybirtokokkal van összefüggésben. Egyébként, mint sok helyen, itt is áldásos a nagybirtok, mert ha ezek nincsenek, a Vértes ma félig-meddig kopár, elkarsztosodott hegyvidék volna. Magában a hegységben csak néhány apró falu és major van. Nagyobb helységeket találunk már *a hegység lábánál, de itt is keveset. Legnépesebbek Bicske (7000 l.), Csákvár (4500 l.) és Csákberény (2000 l.). Eredetileg mind a három nagy uradalmak középpontjai voltak és részben ma is azok. Bicske azonban újabb fejlődését jó forgalmi helyzetének köszöni. Itt találkozik a budapest—bécsi és a székesfehérvár—bicskei vonal. Bicskétől délre fekszik szép vidéken Alcsúth.*

A komárommegyei oldal valamivel népesebb. A magas, igazi Vértes ugyan itt is erdős és néptelen, de a hozzákapcsolódó homokos vidéken, amely dombos, sőt itt-ott még hegyes is, már sok népes község van, mert itt az egész területet művelni lehet. Még ennél is fontosabb az, hogy a komáromi oldalon a Vértes előtt nagy terjedelmű hegykatlan van, amelyben gazdag kőszéntelepek vannak. Rendesen Tatai szénmedencéről szoktunk beszélni, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ez nem egyedül Tatabánya környékét foglalja magába, hanem ide tartoznak a kecskédi és bokodi stb. bányák is. A szénmedence készletét 200 millió tonnára becsülik. Leggazdagabb tehát megmaradt szénvidékeink között.¹ Évenként 20—25 millió

¹ Újabbban a Sajóvölgyi szénvidéket gazdagabbnak tartják (340 millió t.).

q szenet aknáznak a medencében. A gazdag szénkészletekkel kapcsolatban néhány gyáripari üzem is alakult ki a vidéken, azért itt sűrű lakosságot találunk. Legnépesebbek: Felsőgalla (14.000 l.), Tatabánya (9000 l.), Tata (6000 l.), Tatatóváros (5500 l.) és Bánhida (5500 l.). *Tata* ősi település. Szép vidéke hajdani, a mainál jóval nagyobb erdőségei miatt Zsigmond és Mátyás királyaink kedvelt tartózkodási helye volt. Melegvizű forrásai, elragadó környéke és nagy tavai miatt egyre többen keresik fel.

Dunazug hegység. A *Dunazug hegység* a Magyar Középhegység legtagoltabb része. A különböző irányú törések annyira összeszabdalták ezt a hegységet, hogy csak elvétve akadunk terjedelmesebb táblákra és hosszabb hegygerincekre. A hegység túlnyomóan rövid, de széles hátú hegytömbökből áll. Legjobban kifejlődött törésvonalát a Vörösvári hasadékvölgy jelzi, amelyben az esztergom—budapesti vasútvonal vezet. Számos behorpadt medencéi közül legnagyobb a *Zsámbéki medence* halmos-dombos vidéke. A budapest—bécsi vonal ennek déli részét szeli át Herceghalom és Torbágy között.

A Dunazug hegység nyugati részét, amely a Tata-Bicskei hasadék és Zsámbéki medence között emelkedik, *Gerecse hegység* néven szokták emlegetni. Az egész hegység triasz mészkőből áll. Legdélibb részei a *Bánhidai hegység* és a *Felsőgallai vonulat*. A Bánhidai tetején a vasútról jól lehet látni a honfoglalásra emlékeztető *Turul- emléket*. Még feltűnőbb látványosságot nyújt a Felsőgallai hegy, mert ennek a vonatra néző oldalát a mészkőfejtés miatt egészen felbontották. Nagyszerűen lehet látni hatalmas vastagságú triasz mészkő rétegeit. *Süttö és Piszke körül* ugyancsak a *Gerecse hegységből* jó márványt fejtenek. Ezeknél azonban sokkal nagyobb értéket képvisel a Gerecse északnyugati része, ahol terjedelmes szénmedence van. Két legismertebb bányája után *Dorog-Tokodi bányavidéknek* szokták ezt nevezni, de ezeken kívül még több

más községben is vannak bányák. A szénmedence tartalmát 60 millió tonnára becsülik.

† A Vörösvári-völgy és a Duna között a *Pilisi hegység* foglal helyet. Ennek azonban már csak a nyugati része mészkő és dolomit, mint a Nagykevény, Oszoly és a Pilis (757 m). A szoros értelemben vett Dunazugban már *vulkanikus* hegyek emelkednek. Ezek kétségtelenül a balparton emelkedő Börzsöny hegység részei, de a Duna elvágta őket. Legkiemelkedőbb részek: a *Kőhegy*, *Dobogókő* és a *Visegrádi várhegy*. Ezek már más természetű vulkánok, mint a balatonvidékiek. A Dobogókőn pl. hatalmas vulkánbombákat lehet látni.

A Vörösvári völgytől délre emelkednek a *Budai hegyek*, amelyek a Közép hegység többi tagjaihoz hasonlóan triasz mészkőből, dolomitból és kis részben homokkőből állanak. Áttekinthetőség kedvéért két sorozatba osztjuk az elszigetelten álló hegyeket. Az egyik sorozatban van a Nagyszénás, a Hármashatár hegység és a Rózsadomb, a másikba a Hárshegy, Jánoshegy, Svábhegy és a Szent Gellérthegy. A sorokat a Hűvösvölgy, illetve a Nagykovácsi völgy különíti. A Budai várhegy nem illeszkedik be a sorozatba, mert márgából van, de mészkő takarja. Ez védte meg attól, hogy a szél és az esővíz nem hordják le.

A Dunazug hegység tagjait többnyire nagy *bükk-* és *tölgyerdők* borítják, de a pusztítás nem egyet teljesen megfosztott dísztől és védőjétől (Szent Gellérthegy, Sashegy stb.). Nagy szerencse a vidékre, hogy számos völgye, medencéje van, amelyeket homokkő, agyag és márga tölt ki, sőt a lösz is meglehetősen épen megmaradt nagy területeken. Az ilyen vidékeken virágzó mezőgazdaság van. Ahol azonban dolomit vagy mész van a felszínen, csak sovány legelőket és még soványabb szántóföldeket láthatunk, amelyeken a növényzet rendkívül satnyán fejlődik. A hegyvidéknek sűrűbb lakossága van, mint az eddigieknek, részben mert több a termőföld,

részben az értékes bányászati termékek miatt, de talán még ezeknél is többet számít a főváros közvetlen szomszédsága. A hegyvidéken két város van: *Esztergom* és *Szentendre*. Esztergom (19.000 l.) a hajdani királyi város és Magyarország főpapjának székhelye, mivel a nagy forgalmi utaktól félreesik, nem tud nagyobb fejlődést venni, pedig közvetlen szomszédságában gazdag széntelepek vannak. Lakosságának nagyobb része mezőgazdasággal foglalkozik. Csak művelődéstörténeti fontossága van. *Szentendre* egészen jelentéktelen városka (6000 l.). Lakosai túlnyomóan földművelők, régi virágzó kisipara tönkrement. Ezeken kívül sok népes község van a hegyvidéken: Budafok (12.000 l.), Budakeszi (6.000 l.), Budaörs (8000 l.), Nagytétény (4500 l.), Törökbálint (4000 l.), Zsámbék (4000 l.), Pilisvörösvár (6000 l.). Ezernél kevesebb lakosú település alig van.

A Kis-Alföld.

A Középhegységtől északnyugatra a Kiskárpátokig, Nyitrától le a Kemenesaljáig 11.000 km² terjedelmű egyseges nagy táj foglal helyet a *Kis-Alföld*. Pannonhalma tornyából széttekintve a Kiskárpátokig és a Rozáliahegységig nem látunk semmit, ami ennek a nagy területű vidéknek egyenletes felszínét megzavarná. Hazánkban csak a Tisza balpartján van ennél *nagyobb területű egyenletes síkság*.

A Kis-Alföld sík felszíne miatt erősen elűt a Dunántúl változatos dombos-hegyes tájaitól. Azonban kialakulása szoros kapcsolatban van a Dunántúl egyéb részeinek kialakulásával. A Magyar Masszívum lesüllyedése után nemcsak a Dunántúlt, hanem a Kis-Alföldet is elborították a mediterráni, szármát, pontusi és levantei tengerek. Míg azonban a Dunántúl egyéb részein ezek a rétegek megmaradtak, a Kis-Alföldről a levantei és a pontusi rétegek csaknem teljesen eltűntek. A Kis-Alföld ugyanis

később megsüllyedt, tehát a rétegek mélyebbre jutottak. A süllyedéssel kapcsolatban törésvonalak szabdalják össze területét. Csaknem pontosan ki lehet mutatni, hogy annak az óriási törési rendszernek, amely a Dunántúlt és a Kis-Alföldet annyira feldarabolta, középpontja a Kis-Alföld közepe táján: *Győr vidékén van.*

A törések alaposan megbolygatták a rétegeket. Ennek következménye az lett, hogy a pliocén-korban beállt sivatagi időszak száraz, viharos szelei a megbontott homokot tovább rombolva, elhordva, mintegy 100—120 méterrel lekoptatták a Kis-Alföld felszínét. Csak egyes kis részek menekültek meg ettől a sorstól, azok, amelyeket valamely keményebb vagy ellentállóbb kőzet megvédett. Legszebb példája ennek az ú. n. *Sokoróvidék*, vagyis az a három hosszú dombsor, amely Győr megye délkeleti részét borítja. Az északi dombsor egyik tagján épült *Pannonhalma*, a középső leghosszabbat, amely a Marcalig ér, *Ravaszd-Csanaki dombsornak*, a déli rövidebbet *Kajár-Szemerei vonulatnak* nevezzük. A dombsorok között két hosszú völgy van, amelyek kétségtelenül törésvonalak és ennek következtében gyakori földrengések színhelyei. Ez a három dombsor mutatja, milyen magas volt eredetileg a Kis-Alföld felszíne. Ezeket a pusztulástól az védte meg, hogy sok homokkőpad van bennük, amivel a szél nem bírt olyan könnyen. Nyugaton a Duna és a Lajtahegység között szintén találunk ilyen magas vidéket: a *Pándorfi fennsíkot*. Ez a vidék azért menekült meg a lehordástól, mert az ős Duna rengeteg kavicsot borított rá. A Pándorfi fennsík a szomszédos osztrák Steinfelddel együtt *csupa kavics*. A Kemenesalján a Ság és a két Somlyó bazalttakarója védett meg kisterjedelmű részeket a pusztulástól. A Sághegy bazalttakaróját néhány évtized mulva egészen lefejtik és akkor előttünk áll majd egy csonkakúpalakú kiemelkedés, maradványa a pontusi tenger rétegeinek. A Kis-

Alföldet tehát jellemzi, hogy felszínét a szél lekoptató, pusztító működése hozta létre.

Ez az elmélet sok minden jelenséget érthetően megmagyaráz. Nehézségek azonban bőven vannak. Első kérdés, hogy hova lett a Kis-Alföldről elvitt rengeteg anyag. A Dunántúlon nem találjuk sehol (talán Somogy közepén?), pedig a szembenálló hegyek alján okvetlen fel kellett volna torlódnia és a Középhegység medencéit betemetnie. Egyedül Komárom megyének Vértesek előtti részén találunk hatalmas homokos vidéket, amelynek néhol egész hegységi jellege van (Bársonyos vidéke). Ez azonban a lekoptatott vidék nagysága mellett eltörpül. Egyébként is itt a homok túlnyomó része nem hordalék, hanem eredeti helyzetében van. Másik kérdés az, hogyha a Kis-Alföldön olyan borzasztó pusztítást tudott csinálni a szél, hogyan maradhatott aránylag épen a Dunántúl mezőföldi, somogyi, zalai része. A Középhegység nyilván nem volt gát még abban az esetben sem, ha a mainál nagyobb magassága volt. A szélnek kétségtelenül nagy szerepe volt a Kis-Alföld felszínének kialakításában, de egyedül ennek tulajdonítani ezt nem lehet.

Ezzel természetesen még nem fejeződött be a természet alakító munkája a Kis-Alföldön. Egy következő, jobb indulatú korszak szelei pótolni igyekeztek a pusztítást és vastagon elborították lösszel egész területét. Ez az értékes lösztakaró azonban később áldozatul esett a folyóknak. Igen jól megmaradt azonban a Sokoró-vidék halmain. Alig lehet látni máshol hazánkban olyan toronymagas, egyenesfalú lösz-szakadékokat, mint itt. A Kis-Alföld déli, tehát dunántúli részén másutt csak kis foltokban maradt meg, de így is igen értékesek, mert mint árvízről mentes magasabb helyeken, ezekre épültek a falvak. Az északi részen azonban igen nagy területeken épen megmaradt. Nagy löszterület van pl. a Csallóközben. Egy másik 10—12 m szélességben Esztergomtól

Aranyosmarótig és Nyitraig húzódik. Löss tölti ki a Vág—Nyitra, valamint a Vág és a Kiskárpátok közötti területet. Ezért olyan dús termékenységgű ez a vidék, amely most cseh uralom alá került. A déli részt sem lehet azonban a löss hiánya miatt terméketlennek mondani, mert a szertekalandozó folyók a szabályozás előtt rengeteg finom iszapot borítottak Sopron és Győr megyék síksági területére. Moson megyében már nem ilyen kedvező a helyzet, mert területének egy jó része kavicsos és homokos.

A Kis-Alföld vízrajzi tekintetben igen egységes vidék és az Alföld után, *hazánk legfontosabb vízgyűjtő medencéje*. A Dévényi kapun behömpölygő Duna csaknem pontosan középen szeli át három ágra szakadva. Pozsony és Esztergom közötti szakasza fogadja magába az Északnyugati Felvidék nyugati nagyobb felének és a Dunántúl északnyugati részének folyóit. Ez a vízrajzi egység volt idő, amikor politikai tekintetben is érvényesült. A török uralom idején ez volt a magyarság menedéke, mert a török ellen tartósan biztosítani csak ezt sikerült. Állóvizei közül a **Fertő** a legnagyobb. Sajnos, ma már ez is elveszett, mert területének túlnyomó része osztrák kézre került, akik most itt nagyszabású fürdőtelepet akarnak varázsolni. Vízét az eső és hó mellett több kis patak növeli, de valószínűen a Duna felfakadó vizei is táplálják, mert a Pándorfi fennsík kavicsai között könnyen átszűrődik. A Fertővel kapcsolatban van a **Hanság** mocsárvidék. Éppúgy, mint a Fertő, ez is igen változó területű állóvíz. Helyesebben úgy mondhatjuk, hogy változó területű állóvíz *volt*, mert már ez is végét járja, innen-onnan egészen eltűnik, mint hazánk annyi nagy mocsara. Legnagyobb kiterjedésekor elérte a 100.000 kat. hold terjedelmet. Sohasem volt összefüggő vízterület, hanem lápok, tavak, mocsarak tömkelege. Öröme a környék népének, amely ebből az órisi lápból könnyebben megélt, mint ma, amikor igen jó termőföldeket, jó

réteket kapott ugyan, de ezt meg kell fizetni és a termésért dolgozni kell. A régi Hanság ingyen adott nádat, a körülzárt mocsári szigeteken rengeteg szénát, kákát, szittyót a gyékény- és szatyorkészítéshez. A lápi életnek ma már vége van a Hanság mellett. Rengeteg nehézség után sikerült vizét a Rábcába levezetni. Ma régi területének több mint fele már kultúra alatt van: szántóföldek, rétek, vizenyős erdők és tőzegbányák. A megmaradt rész, az ú. n. «Vad Hanság» se a régi már, mert vize jó részét ez is elvesztette. Itt *hatalmas tőzegtelepek* várnak a megnyitásra és kiaknázásra. Egyelőre mint kitűnő kaszálók szénával látják el a tulajdonos nagy uradalmakat. Közel húszezer hold területen sok millió q tőzeg várja a felhasználást. A Hanság mai tőzegtermelése alig említésre méltó, pedig rengeteg pénzt itthon lehetne kihasználásával tartani, amit most szénért, fáért kiadunk.¹

A Kis-Alföld igen sokoldalú megélhetést nyújt, azért sűrűn be van népesülve. Több mint egymillió ember él területén, tehát a népsűrűség 91 körül van. A nagy népsűrűség oka a jó talajon és a kedvező éghajlaton kívül iparának fejlettsége és kedvező forgalmi helyzete a nyugati határ szomszédságában közel a Tatai szénmedencéhez. A gyáripár és a jó forgalmi helyzet volt az oka néhány szép és virágzó városa kifejlődésének. Ezek között legnagyobb és legnépesebb *Pozsony*, hazánknak Budapest után legiparosabb és legfejlődőbb városa. (93 e. l.) Igaz, hogy nincs is városaink között egy sem, amelynek ilyen kedvező helyzete lenne, mint Pozsonynak. Először is határváros, mégpedig a nyugati határ legfontosabb bejárója mellett. Itt megy át a Kiskárpátok lábánál a legforgalmasabb vasúti vonalunk, a budapest—érsekújvár—marchegg—bécsi kettős vágányú vonal. (Ma jóval kisebb rajta a forgalom.) Ide futnak a magyarországi

¹ L. bővebben Kövér F. szép cikkét Föld és Ember 1930. 1. 2. szám.

és balkáni forgalmat lebonyolító morva- és csehországi vasutak, itt folyik el a Duna, amelynek Pozsony egyik legfontosabb kikötője az említett cseh és morva vasutak miatt. Fontos Pozsony mint átkelőhely is, mert a sok Dunaág és a mocsaras árterek miatt se előtte, se utána Komáromig nincs ilyen jó dunai átkelőhely. Kitűnő helyzete lendítette fel gyáripárát, amely Budapest után legnagyobb az országban. Gyáripára sokoldalú. A mezőgazdaságra támaszkodók mellett a vas-, acélipar és a vegyi ipar is virágzó. 1910-ben 78.000 lakosa volt Pozsonynak. Ebből 32.000 magyarnak, 32.000 németnek és 12.000 tótnak vallotta magát. Elszakítása tehát éppen úgy hatalmi alapon történt, mint a Kis-Alföld egész északi részéé és hazánk sok-sok más vidékéé. Régi fővárosi szerepére vonatkozó emlékeit a csehek lerombolták vagy romlani engedik. A Kis-Alföld északi részének városai Nagyszombat (18.000 l.), Érsekújvár (19.000 l.), Léva (10 ezer l.) földművelő városok erős kisiparral, de fejlett mezőgazdasági gyáripárak is van, amely dúsz termékenységgű vidékük termékeit dolgozza fel (cukorgyárak, bőrgyár, malátagyár stb.). Komáromnak (18.000 l.) híres vára adott jelentőséget, amely a budapest—bécsi utat védte. Egyik fő piaca volt a Felvidékről letutajozott fának. Mint fontos átkelő hely a Duna két partján épült. Ma mindkettő külön város, de az északi (Komarno) cseh uralom alatt van, csaknem tiszta magyar lakossággal. Komáromújvárosnak 6000 lakosa van.

A Kis-Alföld igazi középpontja Győr, Pécs után a Dunántúl legnépesebb városa (50.000 lakos). Forgalmi tekintetben Győrnek van a Dunántúlon legenergikusabb helyzete, mert a Marcal és Rába mocsaras ártere miatt itt van a Rábán és a Rábcán a legjobb átkelőhely. Ezenkívül a felszíni viszonyok is mind ide kényszerítik a Mezőföld és Középhegység felől jövő (fehérvári, veszprémi, szombathely—pápai) utakat. Kevés városa van hazánknak,

ahol annyi fontos vasút és országút találkoznak, mint itt. Győr már régtől fogva forgalmi és kereskedelmi középontja a Dunántúl északi részének. Gyáriparával is csak Pécs versenyez. A török időkben Magyarország legnagyobb és legerősebb vára volt, amely a Rába mögé menekült Magyarországot és a Nyugatot védte.¹ Pápa a Bakony közelében már sokkal kisebb jelentőségű város. Van ugyan gyáripára is (dohánygyár, szövőipar stb.), de lakossága inkább gazdálkodásból él (19.200 l.). Moson-Magyaróvárt gazdasági főiskolája és gépgyára teszi nevezetessé (13 e. l.).

A népes városokon kívül egész seregét lehetne felsorolni a Kis-Alföld virágzó falvainak. A falvak többsége itt a *közepes községek közé tartozik* (1000—3000 l.), de vannak népes, több ezer lakosú községek is, ellenben a törpe falvak (500 lakón alul) ritkák. Legnépesebb Csorna (8000 l.), Kapuvár (7000 l.), Fertőszentmiklós (3200 l.), Győrszentmárton (3400 l.), Győrszentiván (6000 l.). A Kis-Alföld északi részén: Nyitrában Nagysurány, Tardoskedd (5—5.000 l.), Pozsonyban Galánta (3500 l.), Szered (5500 l.) stb. Külön meg kell említenünk még *Pannonhalmát*, amelynek bencés kolostora ősi katolikus művelődési középpont.

A Dunántúl és a Kis-Alföld lakossága.

Hazánk nagy vidékei közül a Dunántúl és a Kis-Alföld volt mindenkor legalkalmasabb a megtelepülésre, mert az életszükségleteket itt lehetett, különösen a primitív kultúrák idején, legkönnyebben megszerezni, mert volt hal, vad, fa, kő, barlang, legelő, könnyen művelhető terület, szóval minden, amire a kő- és bronzkori embernek szüksége volt. Sőt egyébként szegény értelepei még a bronz- és később vasszükségletét is fedezni tudták. Ezt

¹ Kalmár G.: A földrajzi energiák szerepe Győr település földrajzában Földr. Közl. 1923.

bizonyítja a velemszentvidi (Vas m.) nagy őstelep, ahol hazánk legvirágzóbb bronzkori fémipara virágzott. Később a kelta-illír-trák törzsek, majd a római birodalomból bevándorolt gyarmatosok virágoztatták fel a Dunántúlt és a Kis-Alföld déli részének kultúráját. A hanyatló római kultúrára avar, később germán-szláv kultúra települt. Honfoglaló őseink is legsűrűbben éppen a Dunántúlt szállták, mert ez mint már kultúra alatt álló vidék megélhetésüket nagyon megkönnyítette. Most az a kérdés merülhet fel, találtak-e itt őseink lakókat és ha igen, kiket. Ez a kérdés is rengeteg vitára adott már alkalmat, mert németek, szerbek, tótok ezen az alapon próbálják vitássá tenni a magyar uralmat, illetve az országcsonkítás igazságtalanságát igazságosnak feltüntetni. Majd az Északnyugati Felvidék benépesedésénél bővebben rátérünk ezekre, de már most kijelentjük, hogy amilyen érdekes és értékes ezeknek a kérdéseknek tudományos tárgyalása, éppen olyan értéktelen és rendkívül veszedelmes ebbe politikát keverni.

A helynevek alapján kétségtelen, hogy őseink különféle népeket találtak a Dunántúlon: németeket, északi szlávokat és bolgárokat, sőt bizonyos románizált törzseket is (pastores Romanorum, mondja a krónikás). Az azonban téves hit, hogy még a régi római gyarmatosokból is tekintélyes tömeget hódítottak itt meg. A dunántúli helynevek átvétele ezt lehetetlennek mondja, mert egyetlen földrajzi névről sem lehet kimutatni, hogy *közvetlenül* latinoktól vettük volna át. Azonban a szlávok is meg a németek is csak töredéknépek voltak. A magyar honfoglalás idején nem lehet Pannóniában sem szláv, sem germán állami életről beszélni. Pribina menekült morva-tót hercegnek ugyan volt a Balaton körül fejedelemsége, de jelentéktelen és alattvalói javarésze *nem tót volt*. Azt is meg lehet állapítani, hogy *a Dunántúlt mai német és tót lakosainak semmi közük a honfoglaláskor itt*

talált és a magyarsággal már réges-régen egybeolvadt néptöredékhez. A mostani németek és tótok kivétel nélkül honfoglalás utáni bevándorlók.

Ez a bevándorlás különösen a török pusztítás után történt. Igen elterjedt az a vélemény, hogy a Dunántúl nem szenvedett annyit a török alatt, mint az Alföld. Ez egyedül a Zala, Vas, Moson és Sopron megyékre áll és a Kis-Alföld északi részére. A keleti megyék (Fejér, Somogy, Tolna, Baranya) borzasztóan elpusztultak, talán még jobban, mint a Tiszántúl. Hiszen ez a vidék volt a török hadak rendes országútja, ez volt a csatatér a török és a keresztény sereg között. A Dunántúl keleti része a török kiverése után *üres maradt* a szó szoros értelmében. Ezeknek az üres területeknek benépesítésére kellett ezerszámban németeket behívni, akik a Bakony egyes részein,¹ de főként Tolnában és Baranyában telepedtek meg. Később jöttek a tótok, akik a Vértes-Gerecse és Pilis vidékén kaptak helyet. A Moson, Sopron, Vas megyében lakó *horvátok* a török elől menekültek északabbra régi földesuraik itteni birtokaira. A nyugati németek egy része szintén ekkor költözött ide, de már a XIII—XIV. században is erősen szivárogtak befelé, felhasználva a német uralmat, amely alá gyakran került ez a vidék. Egyébként az Árpád-korban német származású oligarchák kezében volt ennek a vidéknek jó része, akik szívesebben alkalmaztak német, mint magyar jobbágyot. Sok régi magyar falut és bizonyára nagyszámú magyart nyelt el itt a németiség.

A Dunántúl és a Kis-Alföld együtt körülbelül 50.000 km² területű nagy vidék, vagyis közel $\frac{1}{6}$ része az ország 325.000 km² területének. Lakossága szintén arányban áll ezzel, mert eléri a 3.5 milliót, azaz Nagy-Magyarország 1910. évi 21 millió népességének pontosan egy-

¹ Dr. Kalmár G.: A török uralom hatása a Dunántúl népességére. Föld és Ember 1929. 2. szám.

hatodát. A népsűrűség ugyan csak 70-et ér el, tehát jól elmarad csonka hazánk átlagos sűrűsége mögött, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezt roppantul emeli Budapest egymilliót meghaladó népe. Budapest nélkül Magyarország népsűrűsége 1920-ban éppen 70 volt. A Dunántúl népe elég egyenlőtlenül oszlik el. Láttuk, hogy Somogy egyes vidékein az ötvenet sem éri el a népsűrűség, a vas megyei fennsíkon és a Kemenesalján azonban eléri a 80-at. Sűrű népesség van a Kis-Alföld északi részén, de ritka a rossz talajú Mosonban és a Bakony, valamint a Vértes vidékén. A Dunazug hegység viszont a Dunántúl legsűrűbben lakott vidéke sok bányája és Budapest közelsége miatt.

A 3·5 millió lakosság túlnyomó része, több mint 70%-a magyar nyelvű és még ennél nagyobb arányban katolikus vallású. A más nyelvek között első helyen állnak a németek (560.000), majd a tótok (173.000) és a horvátok (170.000).

Gazdasági élet.

Gazdasági tekintetben a Dunántúl és a Kis-Alföld hazánk *legrendezettebb, legharmónikusabb* vidéke. Itt egyik gazdasági ág sem jut olyan kizárólagos uralomra, mint hazánk más vidékein. A mezőgazdaság ágai: a földművelés és az állattenyésztés megtermelnek mindent, amire a vidék lakosságának szüksége van, sőt felesleg is marad, amit Itália és Ausztria vesznek át. *Erdő is van elegendő*, bár a Kis-Alföld keleti, homokos és eléggé esőtlen része nagyon fátlan. A hegyes vidékek erdői azonban jól el tudják látni tüzelő-, sőt épületfával is a Dunántúlt. A Kis-Alföld északi része azonban helyzete miatt a Felvidék fáját használja. Bányászati termékekben szintén nem szűkölködik, mert szene, építőköve bőven van. Az ércek hiányát ugyan nagyon érzi, de a kő és szén is sok-sok előnyt nyújt neki. A Dunántúl és Kis-Alföld tehát *nem*

egyoldalú mezőgazdasági terület, mint az Alföld, de nem folytat olyan egyoldalú hegyvidéki gazdálkodást sem, mint nagy hegyvidékeink. A Dunántúl és Kis-Alföld területén valósul meg hazánk területén legnagyobb mértékben az *önellátásnak (autarkia)* nevezett gazdasági állapot. Ez azonban teljesnek egyáltalán nem mondható, de mégis erősen rányomja bélyegét a vidék egész gazdasági életének külső jelenségeire. A Dunántúlon ezért nincs olyan tömegforgalom, mint pl. más vidékeken, ahol százezrekre járnak-kelnek a fát, gabonát, szénstb. szállító vonatok. *A Dunántúlnak nincsenek olyan óriási felelői, de hiányai sem, mint más vidékeknek.* Ezért a Dunántúl gazdasági életében nem találunk hatalmas arányokat. *Csendes, nyugodt gazdasági élet folyik itt.* Ezért mindig nyugodtabb, higgadtabb volt a népe is, mint az Alföldé.

A gazdasági élet főága itt a *mezőgazdaság*, mert a lakosság túlnyomó részének ez ad kenyeret. A gabonafélék között első helyen a *búza* áll, de a kavicsos, homokos, hegyes vidékeken vetekszik vele a *rozsa*, a Kis-Alföldön pedig az *árpa*. Aránylag nagy területet foglalnak el a takarmánynövények és az ipari növények. Az első az állattartást teszi fejlettebbé, a másik nagyarányú *mezőgazdasági ipar kialakulását* tette lehetővé. Hazánk egy területén sincs annyi cukorgyár, szeszgyár, keményítőgyár, mint itt. A szénbányák és a jól kifejlődött vasúthálózat, amely, kisebb vidékeket nem számítva, itt a legsűrűbb, lehetővé tették jelentékeny gyáripar kifejlődését. Nincs a Dunántúlon város, amelyben néhány gyárat ne találánk. Ezek a legkülönbözőbb anyagok feldolgozásával foglalkoznak, vagyis ebben is változatosság van.

Most már csak az a kérdés, hogy van-e a Dunántúl és Kis-Alföld gazdasági életének továbbfejlődésére remény. Ezt természetesen minden külső politikai vonatkozástól menten nézzük, azaz nem a mai leromlott, hanem ren-

des gazdasági életet feltételezve. A kérdés lényege tehát az, hogy vannak-e a Dunántúlnak és Kis-Alföldnek még rejtett, szunnyadó, ki nem használt energiái. A kérdésre igennel felelhetünk. A szakértők megállapításai szerint a Középhegység, főként a Bakony *óriás értékű ércet*, főként alumíniumot és mangánt rejt magában, de ezen kívül még biztosan találhatók más ércek is. Nagy értéket képviselnek az *óriási tőzegttelepek*. A tőzeg akár műtrágyának feldolgozva, akár mint égő anyag rengeteg pénzt takarít meg az országnak, mert feleslegessé tesz bizonyos műtrágyákat és pótolja az idegen szenet és a petróleumot. A dunántúli tőzegttelepek hosszú évtizedeken át üzemben tudnának tartani olyan villamos üzemeket, amelyek a Dunántúlt villamos árammal látnák el. *A Dunántúli tőzégkészletének értékesítése elsőrangú nemzeti érdek.* A mezőgazdaság terén szintén hatalmas fejlődésre van még alkalom. Igaz, hogy hazánkban aránylag itt gazdálkodnak legokoszerűbben, de hol vagyunk még itt is az igazán okszerű gazdálkodástól. Vannak nagy vidékei, ahol kitűnő gyümölcsöt lehetne termelni és mégis külföldről hoznak almát stb.-t a Dunántúlra is. Egyáltalán a dunántúli gazdasági élet berendezettségén és irányán csak kis mértékben látszik meg az a törekvés, hogy hogyan lehetne kihasználni kedvező fekvését a sűrűn népes Közép-Európa közvetlen szomszédságában.

A két nyugati vidék geopolitikai jelentősége.

A vidékek geopolitikai jelentőségét helyzetük és gazdasági értékük szabja meg. A honfoglalás vagy helyesebben a kereszténység befogadása után *hazánk politikai frontja állandóan nyugatra fordult* és ott, kisebb időszakokat leszámítva, meg is szilárdult. A nyugatról felénk áramló jó és rossz hatások elsősorban ezeket a vidékeket érték. Ezért virágzott fel itt először a magyar

keresztény kultúra és ezért is maradtak kezdettől fogva ezek a vidékek a *magyar kultúrának* legfőbb terjesztői és védői. A középkor folyamán itt voltak a legfontosabb kolostori és káptalani főiskolák, a magyar keresztény művelődés tűzhelyei (Pannonhalma, Zirc, Csorna, Veszprém, Fehérvár és Pécs). A Kis-Alföldön keletkezett a mai tudományegyetem is Nagyszombatban Pázmány Péter bőkezűségéből. De nemcsak tudományos, hanem *gazdasági téren* is roppant hatással volt a nyugat természetzerűen fejlettebb kultúrája a dunántúli népre. Ezért volt itt a gazdasági élet átlagban véve *mindig a legfejlettebb*. Az Alföldön még csaknem nomád pásztorkodás divatozott, amikor a Dunántúl és Kis-Alföld egyházi és világi birtokain az akkori viszonyokhoz képest virágzó földművelés folyt. A nyugatról jövő kultúrhatások miatt a nyugati magyarság sokkal előbb megbékélt az új helyzettel, sokkal előbb «európaisodott el», mint a keleti magyarság. Ezzel járt együtt az is, hogy a politikai életben a dunántúliak mindenkor higgadtabbak, türelmesebbek és talán sértés nélkül mondhatjuk, bölcsőbbek voltak, mint a keletiek, mert szélesebb látókörük lévén, jobban áttekintették a dolgok összefüggését. A nép vezetőihez hasonlóan szintén mindenkor hazánk legnyugodtabb, legkevésbé izgékony népe volt. Ez a Dunántúlnak és a Kis-Alföldnek rendkívül nagy politikai súlyt adott mindenkor régebben is és ma is. Királyaink, kormányaink a forrongó keleti részekkel szemben nem egyszer hagyatkoztak rájuk, merítettek támogatást a nyugati területek csendes vérmérsékletű népeitől. *Ezt módszeresen ki lehet mutatni a magyar történelemből.* Ez a három és fél millió lakos itt nyugaton a magyar állam egyik legbiztosabb pillére, amely mindig ellene volt és ellene lesz mindenféle szélsőségeknek.

Az ország gazdasági életében a két vidéknek szintén roppant nagy fontossága van. Ez az igazság sincs eléggé

kidomborítva népünk előtt. A Dunántúl és Kis-Alföld gazdasági életét, mint már láttuk, jellemzi a változatos-ság, többoldalúság. Ez teszi gazdasági életüket nyugodttá és eléggé biztossá. A Dunántúlon és a Kis-Alföldön nincsenek olyan gazdasági ingadozások, mint más vidékeken, ahol aszály, vízáradás, tavaszi fagy végtelen gondokat varr a kormány nyakába. A dunántúli csak végső szükségben és a rossz példákat követve újabban teszi baját országos üggyé. *Biztosabb gazdasági élete miatt is nélkülözhetetlen alapja az országnak, amely rendes viszonyok között jövedelmeire itt számíthatott legjobban.*

Az Északnyugati Felvidék.

Röviden Felvidék néven szokták nevezni azt a nagyterületű, hazánk egész északi részét elfoglaló hegyvidéket, amelynek keleti határát az Eperjes-Tokaji hegység, a nyugatit a Magyar-Morva Határhegység jelzik. Érdekes elrendeződésű, *tömeges hegyvidék*. Az alföldek felől fokozatosan emelkedik, de ugyanilyen fokozatos emelkedést tapasztalhatunk, ha nyugat vagy kelet felől megyünk a hegyvidék *belső vidékei* felé. A legmagasabb hegyi táj a Felvidék északi részének közepén foglal helyet: a Tátrák vidéke. Ez a magja az egész hegyvidéknek. A Tátrák vidékéről indulnak le a Felvidék legjelentősebb folyói. Ennek következtében itt futnak össze az utak is.

Az Északnyugati Felvidék hegységei *szerkezeti tekintetben* három nagy csoportban foglalhatók össze. A nyugati és északi részt a Kárpátok *homokkőből* felépült gyúrt hegyvonulatai foglalják el, melyekhez belül összetördezett, többnyire csak magános, meredeken kiemelkedő, szirtekből álló *mészkövonulat* csatlakozik. *Ez a két vonulat adja meg a Felvidék külső keretét.* A homokvonulaton fut az országhatár, mely csekély kivétellel egyúttal vízválasztó is. Csak a Magas Tátránál van benne nagyobb

hézag, azért ott a vízválasztóval együtt az országhatár is erősen betüremlett.

A homok- és mészkővonulaton belül a *Fátrák* és *Tátrák* kristályos hegyláncai következnek, amelyek szintén a Kárpátok hegyrendszeréhez tartoznak, mert a homokkővonulattal egyidőben ezek is erős gyűrődést szenvedtek és mai elrendeződésüket kétségtelenül ugyanaz a hegyképző folyamat hozta létre, amely félköralakban felgyűrte a homok- és mészkővonulatot. Ellenben a *Vepor* és a *Gömör-Szepesi Érchegység* és a *Bükk* nagyobb része már nem tartozik a Kárpátokhoz, mert ezek egy, a Kárpátoknál jóval idősebb, de még a Kárpátok keletkezése előtt erősen lepusztult hegységnek a maradványai. Végül a Garam mellett emelkedő *Magyar Érchegység*, a terjedelmes *Osztrovszki*, valamint a *Börzsönyi-Cserhát* és a *Mátra* szintén nem kárpáti hegységek, mert ezeket nem a földkéreg gyűrődése hozta létre, hanem *vulkanikus eredetűek*. Az egyes vonulatok elkülönítése sokszor igen nehéz, mert néhol a különböző szerkezetű hegységek összeolvadnak. A Bükk pl. félig vulkanikus, félig őshegység. A hegységeket felépítő anyag már külső tekintetben is sajátos színezetet ad a különböző hegységeknek, de még feltűnőbb a gazdasági értékük. A homokkő és mészkő soványabb termőföldet ad, mint a kristályos vagy vulkanikus kőzet. Ennél is többet jelent azonban az, hogy az őshegységek és vulkanikus hegységek kőzetei ásványi termékekben jóval gazdagabbak, mint a homokkő.

A Kiskárpátok és a Fehér hegység.

A *Kiskárpátok* hegysége sajátosságosan elkülönül az Északnyugati Felvidék hegyvonulataitól. Látszólag ugyan a nyugati határhegység vonulatába tartozik, de mint kristályos kőzetekből, nevezetesen gránitból és palák-

ból felépült hegységnek semmi szorosabb kapcsolata sincs a homokkőből álló nyugati határhegységgel. Szerkezeti tekintetben a Fátrákhoz tartozik, de ezektől viszont a Vág völgye különíti el erősen, úgyhogy elszigetelten áll.

A Kiskárpátok hegyvidékét minden oldalról törések határolják, de ez ma már csak a déli részen tűnik fel, a dévényi szorosban, ahol ma a Duna folyik. A többi oldalon a hegység szelíden emelkedik ki, mert lábánál vastag rétegekben halmozódtak fel a pontusi tengeri lerakódások és a hegyről lehordott törmelékek: a homok és kavics. A hegység hossza 60 km, szélessége 6—17 km. Átlagos magassága 500—600 m. Legmagasabb kiemelkedései sem érik el a 800 m-t. Ezért a hegységet teljesen eltakarja a növényzet. Csak a széles, domború hátakból kiemelkedő gránitkúpok kopaszok. A hegység dny.-ék. iránya miatt a külső oldal hűvösebb, csapadékosabb, mint a belső, amely szél- és némiképpen esőárnyékban van. Ez a különbség észrevehető a növényzetben is. A melegebb belső (dk.) oldalon a tölgy- és bükkerdők uralkodnak. Az ény. oldalon bükk- és fenyőerdők borítják a hegységet. Szőlőt mind a két oldalon termelnek ugyan, de a külső oldalon silányabb a bor, sőt nem is lehet mindenütt termelni. Hogy mennyivel értékesebb a belső, mint a külső oldal, azt a települési viszonyok is mutatják. A kisalföldi oldalon a nagy és kisebb települések egész sorát találjuk a hegység lábánál, míg a külső oldalon csak néhány nagyobb település van, aminő Dévény, Stomfa. Ennek azonban az is oka, hogy a külső oldalon igen sok a nagybirtok, ami szintén akadálya a települések sűrű kialakulásának. A belső oldal legnépesebb települései Récse (4600 l.), Szentgyörgy (3300 l.), Bazin (4800 l.), Szomolány (1500 l.), Dejte (1200 l.) stb. Szentgyörgy és Bazin névszerint városok ugyan, de éppen olyan földművelő helyek, mint a Kiskárpátok vidéké-

nek összes falvai. Némi faipar és bányászat (kő- és pala-fejtés, réz, pirit) van ugyan, de ez kevés embert foglalkoztat. Legnagyobb jelentősége a piritnek van, amelyet Bazin és még néhány más helység vegyészeti gyárai dolgoznak fel.

A Kiskárpátokhoz északon a mészkőből álló *Fehér hegység* csatlakozik, mely a dolomitokból álló *Brezovo* és *Nedző hegységekkel* forrott össze. Kopár, fehér háta, merészen kiemelkedő fokok és szirtek jellemzik ezeket a hegységeket. Nem magasabbak a Kiskárpátoknál és egyes részeit kivéve szép lombos és fenyőerdők borítják őket. Tájképi tekintetben a zöld erdőkből kitekintő fehér foltok, a várromokkal ékes szürke és vörösbarna szirtek elragadó szép látványt nyújtanak. A Brezovo és Nedző hegységben már sok a hegyi legelő. Azért itt a földművelés mellett fejlett állattenyésztést is találunk. A Kiskárpátokkal szemben ezek a hegységek igen jól járhatók. Számos út vágja át őket és éppen emiatt nemcsak a külső oldalak, hanem a hegyvidék *belső területei* is lakottak. Legnagyobb település *Brezovo* (6000 l.) virágzó állattenyésztéssel. Maga dolgozza fel az állati termékeket: a tejet, bőrt és gyapjút is.

A Kiskárpátok és a Fehér hegység, valamint a Morva folyó között halmos, dombos terület foglal helyet, amelyet (valószínűen nagy fenyőerdői: *bórova* után) *Bur-*nak neveznek. Nagyobb része homokos, de vannak igen termékeny vidékei is. Már a honfoglalás óta hazánkhoz tartozott ez a vidék. Sok ősi magyar (besenyő, kun) település volt itt, de ezek elpusztultak vagy összeolvadtak a beköltöző tótsággal. A Burvidéken sok a nagybirtok. Ezért sok pusztát és csak kevés falut találunk itt. Népesebb település azonban elég sok van, de ezek kivétel nélkül mint a nagy uradalmak középpontjai fejlődtek nagygyá. A nagy uradalmak tulajdonosai a gazdasági élet emelésére itt igen sokat tettek. Különösen Mária Terézia

járt elő jó példával, aki itt nagy királyi uradalmat szervezett. Holicsban majolika- és posztószövőgyárat állított fel. Merinói juhokat honosított meg. Példáját mások is követték. Hazánkban kétségtelenül itt történtek a magyar gazdasági élet felvirágoztatására a török háborúk után az első lépések. Nagy kár, hogy a főurak nem utánozták a nagyeszű királynét. Legnagyobb települések északon *Holics* (5600 l.), *Szokolca* (5000 l.) és a petróleumforrása miatt nevezetes *Egbell* (3200 l.). A termékeny és szép vidéken fekvő *Sasvár* Pozsony, Nyitra és Trencsén búcsújáróhelye. A déli részen *Malacka* (5200 l.) a legnépesebb helység. A lakosság túlnyomó része itt is, mint a Kiskárpátok vidékén általában, *katolikus vallású tót*.

A Vág vidéke Zsolnáig.

A mintegy 150 km hosszú és változó szélességű völgyet mindkét oldalról szakadatlan hegysorok kísérik. Nyugaton, azaz a jobbparton a Magyar-Morva Határhegység, Nyugati Beszkidek és az Osszus hegyláncai emelkednek. Mind a három csak összefoglaló neve a hegyvonulatok egész sorozatának.

A Magyar-Morva Határhegység első tagja, a *Javorina* szelíden emelkedik ki a Burvidékből. A közepes magasságú hegység Nyitra megye területén emelkedik. Enyhe éghajlata van, még a szőlő is megterem rajta. Széles völgyek tagolják a lombos erdőkkel és jó havasi rétekekkel fedett hegységet. A kedvező viszonyok miatt elég sűrűn lakott hegység. Számos népes falut találunk területén. Legnagyobb köztük *Miava* (14.500 l.). Nagy határu település, de lakosságának több mint $\frac{3}{4}$ része szerteszét lakik az irtásokon. Az elszórt házcsoportok 2—3 órányira vannak egymástól. Ilyen nagyrészt a többi település is. A tót nyelvű és katolikus vallású lakosság meglehetősen jó módú. A földművelésen kívül virágzó állattenyésztést

folytatnak, de a házi ipar is fejlett. Északra a magasabb, terjedelmesebb *Lopenik*, *Lukovi* és *Okrlišzkó* vagy *Oroszlánkő* és a *Javornik* hegységek következnek. Ezek már Trencsén megye területén emelkednek. A Vág mellett mindenütt magánosan és itt-ott csoportosan álló mészkőszirtek kísérik a homokkőből felépült határláncokat. Hatalmas bükkerdők fedik az egész hegyvonulatot, de a magasabb részekén már a fenyő veszi át az uralmat. A patakok csaknem párhuzamos völgyekben futnak le a Vágba. A völgyek azonban szűkek, a szántóföld ezért kevés bennük. A települések aprók és szegények. A Javornikon már nem terem meg a búza. Rozs, zab, burgonya és hüvelyes a főtermény. De ezek is soványan fizetnek, mert a homokkővidéken nincs jó termőtalaj. Itt kezdődik a messze földre eljáró szegény trencségi drótos- és üvegestótok hazája. Az egész hegyvonulaton csak három jól járható út visz át: a *Rozinkói szoros*, a *Vlára szoros* és a *Lisza hágó*, de mivel forgalmuk nem jelentős, azért nagyobb települések nem keletkeztek mellettük. Még mostohább viszonyok vannak a Nyugati Beszkidek hegyvidékén, amely 30 km szélességben Trencsén megye egész északi részét elborítja fenyvesekkel fedett, szerteszét ágazó hegyláncjaival. Hűvös éghajlatú sovány vidék. Éppen ezért néptelen. Csak néhány nagyobb települése van, de ezek is kivétel nélkül a Kisuca völgyében húzzák meg magukat, ahol rendkívül fontos út vezet a Jablunkai hágóhoz. Magyarország és Közép-Németország forgalma ezen bonyolódik le. De még a legnagyobb helységek, Csaca (5200 l.), Kisucaujhely (2000 l.) és Óbeszterce (2700 l.) is egyszerű falusias települések, amelyeknek népe főként állattenyésztésből és erdei iparból él. A lakosság mindenütt széttelepült az irtásokon, ezért a falvak nagy határuak. Turzófalvának területe 18.000 k. h., lakossága 8.500, de ebből 6000 mintegy 170 helyen szétszórva lakik. A tót lakosság

csaknem mindenütt nagy szegénységben él. Sovány földjén csak zab és burgonya terem.

A Vág balpartját a *Kis Fát*ra hegyvonulat kíséri. Ennek tagjai nagyjából kristályos kőzetekből állnak. Azonban ezeket többnyire vastag *üledékes rétegek* (mészkö, dolomit stb.) borítják annyira, hogy nem egy részen ezek adják meg a hegyvonulat uralkodó jellegét. A Kis Fátra vonulat legdélibb tagja az *Inovec*. Tölgy- és hárs-erdőkkel borított láncai szelíden emelkednek ki a Kis-Alföldből, de észak felé 1000 méternél is nagyobb magasságot érnek el. Lejtőin sok kis település van, de belső részei néptelenek. Hasonló viszonyokat találunk a *Stráz*só hegyiségben, de ennek völgyeibe jobban behatolnak a települések és sok helyen lekopasztották már erdeit, de még ennek ellenére is őserdőszerű rengetegek fedik a Strázsó nagyobb részét.

A Strázsón eredő *Rajcsanka* patak, amely észak felé szalad és Zsolna körül ömlik a Vágba, a Kis Fátra vonulatát kétfelé osztja. A Rajcsanka és Vág között a *Manin hegy*ség terjeszkedik kurta, sokszor kopár láncsaival. A mészből, dolomitből álló hegyiségben mély és meredek-falu völgyeket vájtak a folyók. Egyik-másik, mint a *Manin hasadék*, a *Szulyói völgy*, a legszebb hegyi tájak közé tartoznak. A Rajcsanka völgyének másik, keleti oldalát a *Veterna Hola* kíséri. Magas gerincű, nagy erdőkkel borított hegyiség. Csaknem teljesen *lakatlan vonulat*ai roppantul megnehezítik az érintkezést Trencsén és Turóc megyék között, mert a *Veterna Hola* éppen a kettő határán emelkedik. A *Manin* és a *Veterna Hola* között van a természeti szépségekben gazdag *Rajeci völgy* sok apró községgel, amelyek közül csak *Rajec* jelentékenyebb, amely a Lietava várához tartozó nagy uradalomnak volt a középpontja. Ma jóval ismertebb ennél a szép fekvésű *Rajec fürdő* vasas és timsós forrásokkal.

A Nyugati Határhegyiség és Kis Fátra hegyvonulatai

között foglal helyet a *Vág völgyének Zsolna és Galgóc közötti szakasza*. Zsolna körül a völgy ellipszis alakban kitágul; ez a *Zsolnai medence*. Igen fontos terület különösen közlekedési tekintetben, mert a Kisuca, Varinka és Rajcsanka folyók völgye mind ide nyílnak. A medence legnagyobb helysége, *Zsolna*, ennek a fontos közlekedési helyzetnek köszöni felvirágzását, de a német eredetű, azonban idők folyamán eltótosodott városnak jelentős ipara is van. Különösen szövőgyárjai és fűrésztelepei jelentékenyek. A cseh népszámlálás szerint Zsolnának (Žilín) 12.000 lakosa van. 1910-ben kb. 2400 magyar lakott Zsolnán.

A Zsolnai medencét elhagyva a Vág völgye erősen összeszűkül. Sok helyen valóságos szorosokon tör át zúgva a Vág sebes folyású vize. Tájképi tekintetben gyönyörű a vidék. Minden forduló, kanyarulat újabb és újabb képet tár fel. A hegyek néhol egészen a folyóig érnek. Alig van hely a vasút és országút számára. Majd visszahúzódnak és kavicsos talajú völgykatlannak adnak helyet. A talaj sehol sem mondható különösebb mértékben termékenynek, de mégis jobb, mint bárhol a hegyek között. Ezért itt tömörült a lakosság túlnyomó része. A legtöbb apró (200—700 l.) falu csaknem tisztán tót nyelvű lakossággal. Nagyobb, népesebb települések csak ott keletkeztek, ahol a völgy kissé kiszélesedik, mert itt több a termőföld, vagy ahol fontosabb völgy torkollik a Vág völgyébe. Legjelentősebbek Nagybicse (3200 l.), Vágbeszterce (2800 l.) és Puho (1600 l.). Ez utóbbinak hajdan virágzó posztóipara volt. A harmincéves háború idején u. i. sok menekülő morva posztószövő telepedett itt meg. Ezt a fejlett házi ipart azonban kellő támogatás híján tönkretette a gyáripár. Nagybiccsének azonban még ma is virágzó házi ipara van: teknő-, zsindely-faragás és egyéb fából való konyha- és gazdasági eszközök. Ezenkívül két gyufagyára is van.

Puhótól délre erősen tágul a Vág völgye és egyúttal valamivel termékenyebb is, sőt már a klíma is enyhébb. Itt a Vágnak mindkét partját országutak kísérik. Ezek mellett sorakoznak a falvak sűrűn, alig 1—2 km távolságban egymástól. De több itt már a népesebb település is, aminők a termékeny határú Bellus (2600 l.), a szép fekvésű *Illava* (2400 l.), amelynek egykori trinitárius kolostora állami fegyház lett. Valamennyinél nevezetesebb azonban *Trencsénteplic* (1600 l.), a Vág völgyének gyöngye. Melegforrásait már négyszáz év óta használják. Erdős hegyek között, kis völgykatlanban húzódik meg. Berendezése talán első helyen állt a magyarországi fürdők között. Innen délre a Vág völgye hirtelen ismét összeszorul. Itt a szorosban, mint a Vág völgy kulcsa régtől fogva nevezetes település *Trencsén* (10.000 l.). Várhegyén hatalmas várrom emlékeztet régi jelentőségére és Csák Máté uralmára. Lakosai között 1910-ben 3000 magyar volt. Jó része kereskedelemmel és iparral foglalkozik. Több gyártelepe is van. Legjelentősebbek a bútór- és faárugyár, gyapjúfonó-szövő- és a titanitgyár, mely robbantószerkeket gyárt.

Trencséntől délre a Vág völgye ismét kitágul és hamarosan alföldi jellegű lesz és Galgóc táján egybeolvad a Kis-Alfölddel. A Vág közvetlen mellékét kivéve mindenütt termékeny a talaj és enyhe, kisalföldi jellegű a klíma. Ezért minden gabonaféle, sőt a déli lejtőkön a szőlő is megterem. Sok apró község van itt túlnyomóan tót lakossággal. Csak *Pöstyénnek* (9000 l.), a világhírű melegfürdőnek van nagyobb magyar lakossága (1500 l.).

A Nyitra vidéke.

A *Nyitra* Trencsén és Túróc megyék határán a Veterna Hola hegységben ered és 120 km utat téve a hegyek között a Kis-Alföldre megy. Vidéke nem olyan egységes,

mint a Vág völgye Galgóc és Zsolna között, mert több jelentékeny medencét kapcsol egybe. Különbözik abban is, hogy délibb és védettebb fekvésű, mint a Vág völgye, ezért az éghajlati viszonyok általában kedvezőbbek, mint ott.

A Nyitra völgyét *nyugatról* a Kis Fátra vonalat már ismert tagjai: az *Inovec* és *Strázsó* szegélyezik, amelyhez északon a *Mala Magura* (1162 m) csatlakozik, amely a Nyitra és a Belanka patak között nyúlik be és déli részén áll Bajmóc vára. A Strázsó és a Mala Magura tömeges, a Nyitra felől is nehezen járható hegységek, ezért csaknem néptelenek. Jobbára nagy lombos és fenyőerdők borítják őket. Az Inovecen már sokkal kedvezőbbek a viszonyok. Ez ugyanis meredek, lakatlan oldalát fordítja a Vágnak, ellenben a Nyitra völgyére igen szelíden bocsátkozik le. Mivel az éghajlat is igen enyhe, a talaj pedig sok helyen lösz, ezért az Inovec nyitrai oldalát sűrűn borítják az apró (300—700 l.), csaknem teljesen tótnyelvű falvak. Legnépesebbek Nyitrabajna (1700 l.) és Radosna (1400 l.)

A Nyitra völgyet *keletről* a Nagy Fátra hegynyomulata szegélyezi. Ennek első tagja, a *Zobor hegy*, meredeken emelkedik ki Nyitra város felett a völgyből. Alját szép szőlők és lombos erdők borítják, de teteje kopár. Ettől északra a szintén gránitból álló *Tribecs* emelkedik, Nyitra és Bars megyék határán. Majd a hosszú *Ptacs-nik* emeli magasra, csaknem az erdő határáig vulkanikus kőzettel elborított gránitgerincét. Hasonló nevű legmagasabb csúcsa 1346 m. A Tribecset és a Ptacsnikot is igen szép erdők borítják. Régebben különösen a Tribecsen a tölgy és a bükk volt az uralkodó, de a tölgyet, sőt részben a bükköt is viaszszorította a fenyő, amelyet a talpfának kiirtott tölgy- és bükkerdők helyére telepítettek. A Ptacsnik északi végénél a Nagy Fátra eddig dny.-ék. irányba megtörik, mert közbeékelődik

a *Zsgyár* 60 km hosszú, bükkal borított gránithegysége, amely Nyitra megyét elválasztja Turóc megyétől. Ez a Nyitravidék legzordabb és leglakatlanabb hegyvidéke, még út is alig vezet át rajta.

A Kis Fátra, Nagy Fátra és Zsgyár fogják közre a *Nyitra folyó völgyét*, amely több kisebb medencét kapcsol össze. Legészakibb a *Privigyei medence*. Magasan (300—400 m) fekvő, meglehetősen hűvös éghajlatú vidék. Sok erdeje és legelője van de annál kevesebb a termőföld és még hozzá a Nyitra völgy kivételével ez is sovány, homokos és kavicsos. A búza csak igen kedvező fekvésben terem meg. Főterménye a rozs, árpa, burgonya, káposzta és a hüvelyesek. Fejlett azonban a *gyümölcs-termelés*: alma, körte, de főként a szilva. Friss és aszalt gyümölccsel élénk kereskedést folytat a lakosság. Egyes helyeken virágzó a házi ipar. A rossz gazdasági viszonyok ellenére is a lakosság igen sűrű (130—150). Ezért nagy a nyomor és szegénység. Nyaranta csoportosan megy a munkabíró nép az alföldekre. Sok faluban csak az öregek és a gyerekek maradnak otthon. Ezek munkálják a sovány földeket. Emellett sok házaló üvegestót is kerül ki a Privigyei medencéből. Az újabb időben feltárt szénkészletek azonban virágzó gazdasági életet teremthetnek ezen a szegény vidéken. A széntelepek a becslések szerint 300 millió tonna szenet rejtene. A zsilvölgyi szénmedence után tehát leggazdagabb szénvidéke hazánknak. A cseh uralom alatt természetesen legalább egyelőre nincs jövője, mert a jól felszerelt cseh bányák üzemével nem bírja a versenyt. A Privigyei medencében 62 község van, de ezeknek túlnyomó része kis (300—700 l.) település. A lakosság nagyobb része tót (35.000), de tekintélyes a németek száma is (15.000), akiket aranybányászat és erdőirtás végett telepítettek a Ptacsnik vidékére. Legnépesebb települései: *Nyitrabánya* vagy más néven *Handlova* (4300 l.), *Privigye*

(3400 l.) és *Németpróna* (2400 l.). Mind a háromnak fejlett ipara is van. Különösen a posztószövő ipar virágzik már régi idők óta. Nyitrabányán a kőszénbánya ad sok embernek foglalkozást. Népes község Bélapataka is (4000 l.) a Strázso hegységben, de ennek lakói 12 km-es körzetben szétszórva élnek, tehát igazi irtásos település.

Hasonló viszonyok vannak már a Trencsén megyéhez tartozó *Báni medencében* a Nyitrába ömlő Bebrava patak mellett. Itt azonban még több az apró falu és kevesebb a népes település. A szegény tót lakosság folyton özőnlík ki munka és megélhetés után. Jelentékeny gyáripart csak *Zayugrócon* találunk, ahol bútorgyár foglalkoztatja a lakosság egy kis részét.

Egészen más vidék a Nyitra völgye *Nyitrazsámbokrétől délre*. Tágas, termékeny völgy nyílik itt meg, amely dél felé egyre szélesebb. Kisebb részekről eltekintve mindenütt termékeny lösz- és áradmányi talaj uralkodik. A klíma a védett fekvés miatt enyhe. Itt már nincs féléves tél, mint a Privigyei medencében. A megélhetés könnyebb, a lakosság jobb módon él, mint ott. A túlnyomó többség tót, de különösen Nyitra vidékén már erősen növekedik a magyarság, amely sok községben a többséget teszi. Legnépesebb települések *Nagyatapalcány* (6500 l.) és *Nyitra* (csehül Nitra, 19.000 l.). Ez utóbbi a Nyitra völgy gazdasági és művelődési központja. Igen szép fekvésű régi város a Zobor hegy szőlőkkel, erdőkkel fedett lábánál. Határa részben termékeny dombos vidék, részben síkság. Lakossága túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozik. Ipara is erősen mezőgazdasági jellegű (malomipar, konzerv-, malátagyár stb.). 1910-ben lakosságának többsége magyar volt (16.500-ból 9800).

A Turóci és Árvai medence.

Zsolnától keletre egymástól nem igen messze két folyócska ömlik a Vágba : balról a *Turóc*, jobbról az *Árva*. Mindkét folyó mellett szép medence fejlődött ki, amelyek annyira elkülönülnek a szomszédos vidékektől gazdasági és kulturális szempontból, hogy mind a kettő külön közigazgatási terület lett : a Turóci medence Turóc vármegye, az Árvai medence Árva vármegye.

A Turóci medencét Trencséntől a Veterna Hola, Nyitrától a Zsgyár, Zólyomtól a Nagy Fáttra választja. Csupa kristályos kőzetekből (gránit) felépült hegységek, de többnyire üledékes kőzettel (mész, dolomit) takarva. Nagyobbrészt sűrű erdők, főként fenyvesek fedik őket. A Nagy Fáttra tetején azonban sok helyen már nincs erdő, hanem buja havasi legelők borítják. Mivel a hegyekről lezaladó völgyek többnyire csak keskeny szurdokok, azért a Nagy Fáttra, Zsgyár és Veterna Hola turóci oldalán is alig van település. Néptelen, zord hegyvidék az egész, amelyet csak a pásztorok és favágók keresnek fel. Nem jobbak a viszonyok a Kis vagy Kriván Fáttrában sem, amely északnyugaton, a Vág jobbpartján szegi be a Turóci medencét. Itt a Kriván csúcs 1711 méterre, tehát az erdőhatár fölé emelkedik. A Kriván Fáttra északi részén tör át a Vág a Turóci medencéből a Zsolnaiba. Ez az áttörés a híres *Sztrečsnói* vagy *Sztrežényi szoros*. A két parton álló 500—1000 m magas hegyek néhol oly közel vannak egymáshoz, hogy a Vág medre is alig fér el. A vasútnak és az országútnak a hegyekben kellett helyet szerezni. Különösen a Grunj hegy lábánál szorul erősen össze a Vág. Itt vize nagy zúgással, örvényléssel nyílsebesen robot Zsolna felé. A Beszna Szkala, a veszett szikla, a tutajosok réme.

Az említett peremhegységek között lépcsőzetesen creszkedő medence van, amelyet csaknem pontosan kö-

zepén vág át a *Turóc* folyócska. A medencét harmadkori tengeri üledékek és folyóhordalékok (agyag, homok, kavics) töltik be és nem valami jó talajt szolgáltatnak. Az éghajlat sem kedvező, mert a zárt medencét a téli hideg levegő sokáig megfekszi. Korán beáll a tél és későn tavaszodik. Kevés rozs, zab, burgonya, tatárka a főtermény. Viszont kitűnő rétjei és erdei vannak a Turóci medencének, de se állattenyésztése, se faipara nem fejlett. A lakosság $\frac{3}{4}$ része ev. vallású tót. Szép számban vannak németek, sőt magyar is él itt több mint 5000; legtöbben *Ruttkán*. Ez a Turóci medence legnépesebb helye. Jelentőségét közlekedési helyzetének köszönheti. Itt futnak össze a Vág, Turóc és Árva melletti utak és egyesülve mennek át a Sztrecsnói szoroson. A Turóci medence igazi középpontja azonban a megyei székhely: *Turócszentmárton* (5500 l.). Néhány kisebb gyára is van (bőr-, ecet- és szeszgyár). A tótok művelődési középpontja tót múzeummal, könyvtárral és színházzal. Délebbre *Znióvár-alja*, *Necpál* és *Stubnya* a nevezetesebb helyek. Necpálnak papírgyára, Stubnyának jóhírű fürdője van. Znióvár-alja lakosai igen vállalkozó szellemű vándoriparosok, akik három, négy évig is el vannak falujuktól. Meglehetősen vagyonosak. A bányászatra betelepített németek elszegényedve lassanként beolvadnak a tótságba.

Az **Árvai medence** nem ilyen egységes terület, mert az Árva mellett benyúló Árvai Magura két részre osztja: Felső- és Alsó-Árvára. Az előbbi a *Namesztói medence*, az utóbbi az *Árva völgye*. Árvában már ismét a homokkővonulat tagjai uralkodnak. Homokkő az Árvai Magura, valamint az Árva északi részeit beágazó Osszus és Babia Gura hegység is. A Namesztói medence túlnyomó része magas, erdős hegyekkel borított terület. Nagy vidékeken nem látunk mást, mint egymás mellé vagy kulisszaszerűen egymás mögé sorakozó, fenyőrengetegekkel borított hegyláncokat. Az ilyen vidékek többnyire lakatlanok.

nok, vagy legfeljebb néhány roppantul szétszórt irtásos települést vagy pásztortanyát találunk rajtuk. Mostoha viszonyok vannak az alacsonyabb részeken is, mert rossz a talaj és zord az éghajlat. Zab, burgonya és káposzta a főtermény. Májusban vetnek, szeptemberben aratnak. A szűkös viszonyok miatt természetesen ritka a lakosság, de mégis akad néhány népesebb község is. Zakameneklinnek pl. 2000 lakosa van. Fontosabb *Namesztó* (1600 l.), amely aránylag új település (XVI. sz.). Élénk gyolcskereskedése van. A Fekete Árva vidéke hullámos fennsík, de igen terméketlen, lápos, tőzeges vidék, ezért néptelen. A tőzeg festi barnára az Árva vizét, innen kapta a Fekete Árva nevet. A lakosság ezen a vidéken lengyel eredetű *goral*. Ma ez a vidék Lengyelország birtokában van. Legnagyobb települése *Jablonka* (2800 l.). Lakosai szorgalmas földművelők és állattenyésztők. Sok lent termelnek és ezt maguk szövik meg. Lenvásznaik híresek Árvában.

Az Árvai medence legkedvezőbb vidéke az *Árva folyó völgye* Árvaváraljáig. Itt is kevés ugyan a termőföld és éppen úgy uralkodik fenyvesekkel fedett hegyvidék, mint északon, de az éghajlat már enyhébb. Megterem az árpa, sőt a rozs is. Ahol az Árva völgye kiszélesül, nyáron igazi gabonatermő vidék tárul elénk. A síkságokat és dombokat hullámzó gabona fedi. Azonkívül virágzóbb itt az állattenyésztés is. Több falu, mint pl. Zazriva, Pacina sok juhsajtot és túrót visz ki. A legnagyobb települések *Alsókubin* (1900 l.), a megyei székhely és *Turdossin* (1600 l.). A váráról ismert *Árvaváraljának* csak 400 lakosa van. A vasutak kiépítése előtt Alsókubin és Turdossin élénk kereskedést (fa, só stb.) folytatott Galíciával. Ma mindkettő csendes földművelő hely. Északabbra *Trsztena* (2.300 l.) szintén mezőgazdasággal foglalkozik, de agyag, fa és fonó-szövő házi ipara is fejlődött.

A Tátrák vidéke.

Az Árva folyó torkolatától kelet felé követve a Vágot ismét szűk szorosba érünk, amelyet délen a Nagy Fátura, északon pedig a Liptói Magura mészkővonulatai fognak közre. A közel 20 km hosszú völgy annyira keskeny, hogy településekre csak itt-ott akad alkalmas hely. A hegységek mindkét oldalon erdők és nagyobbbrészt lakatlanok. Rózsahegynél kezd a völgy tágulni és be-érünk a *Liptói medencébe*, amelyhez keleten a *Szepesi medence* csatlakozik. Az Északnyugati Felvidék legmagasabb részén vagyunk. Maguk a medencék is átlag 800—1000 m magasságban fekszenek, párkányhegyeik pedig 2000 m-nél is magasabbak. Északon a *Magas-Tátra*, délen az *Alacsony-Tátra*, keleten a jóval alacsonyabb és kisebb területű *Branyiszko* fogják körül a medencéket.

A *Magas-Tátra* a Liptói Magurától keletre hirtelen 600—700 méteres ugrással emelkedik ki. Nyugati határát a nagybóbróci völgy jelzi, amely kétségtelenül törésvonal. A *Liptói Magura* mészkő- és dolomitvonulata itt egy csapásra megszűnik és a völgy másik oldalán kezdődik a *Magas-Tátra* kristályos kőzetekből felépült tömege, amely 76 km hosszúságban vonul a Poprádba szakadó Béla patakig, ahol éppen olyan hirtelen megszakad és ismét a mészkő lesz uralkodó. A *Magas-Tátra* két részre oszlik. Nyugati része a *Liptói havasok*, a keleti a tulajdonképpeni *Magas-Tátra*. A két rész között a Vágba ömlő *Béla patak völgye* szolgál határral. A Liptói havasok részben gnejszből, részben gránitból állnak, míg a *Magas-Tátra* tiszta gránit. A Liptói havasok gerince tetemesen alacsonyabb, bár több csúcsa 2000 m fölé emelkedik. Csaknem teljesen erdők és rétek borítják. Legfeljebb a kiemelkedő csúcsok kopárak. A völgyek többnyire szélesek és lassú emelkedésük miatt aránylag könnyen járhatóak. Az igazi *Magas-Tátra* félkörben meghajló hegy-

vonulata imponáló méretekben emelkedik ki. Ezt a hatást nagyrészt annak köszöni, hogy minden oldalról alacsony medencék fogják körül: délen a *Liptói medence*, keleten a *Szepesi medence* és északon a *Novitargi medence*. A kiemelkedés kezdetben minden oldalon igen szelíd lejtővel indul meg, mert 1500—1700 méterig a hegységről leomlott és lehordott törmelék fedi a tulajdonképpeni hegységet. Ezt a törmeléklejtőt minden oldalon sűrű fenyőerdők fedik. Ebből az erdőkoszorúból emelkedik ki a Magas-Tátra részben törpefenyővel, fűvel, gyeppel fedett, részben csupasz gerince és a komor, 2300—2600 méteres gránitormok. A jégkorszakban a Magas Tátrát teljesen jég borította és hatalmas gleccserek csúsztak le oldalain. A hegység sajátságos félkörben meggyömbült alakja miatt az északi oldalon a gleccserek összefutottak, a déli oldalon ellenben sugarasan szétágaztak. A mozgó jég nagy félköralakú medencéket vágott a gránitgerincekbe, különösen a déli és keleti oldalon. Munkáját folytatták a folyók. A jég és a víz eróziója végre is a legmagasabb gerincet darabokra fűrészelte. Ezek a mai mellékágak, amelyek a határuul és vízválasztóul szolgáló *mai főgerincből* délre és keletre kiágaznak. Érthető, hogy mivel ezek a hajdani főgerinc maradványai, ezeken vannak ma is a legmagasabb csúcsok: a *Ferenc József* (2663 m), *Lomnici* (2634 m), *Jégvölgyi* (2629 m) stb. csúcsok. A mai főgerinc legmagasabb csúcsa, a Tátra 200 méterrel alacsonyabb a Ferenc József csúcsnál. A Tátráról lefutó patakok mély és sok helyen nehezen járható völgyeket vágtak a hegység oldalait fedő törmelékbe, a magasabb részeken pedig sokszor vízesésekkel buknak le. Ez is az egykori eljegesedés következménye. Ugyancsak a gleccserek vájták ki a szép tengerszemek sziklamedrét és gleccserhordalék rekesztette el a Csorba tó vizét. A Magas-Tátra gyönyörű vidéke és tiszta, pormentes levegője miatt elsőrangú hegyi üdülőhely. Egyébként a Magas-

Tátra néptelen. A lengyel oldalon van ugyan valami pásztorkodás, de a magyar oldalon, a Liptói havasokat kivéve, még ez sincs. A magyarság és szepesi németiség tette a Tátrát minden kényelemmel ellátott, sok szórakozást, felüdülést nyújtó üdülő- és sportolóhellyé. Legnagyobb hírre a három *Tátrafüred* emelkedett.

Az *Alacsony-Tátra* alacsonyabb a Magas-Tátránál, de terjedelemben erősen meghaladja ezt. Mint hatalmas, délre billent járhatatlan tönk emelkedik Liptó és Zólyom között. Meredek oldala a Vág felé tekint. Rövid, de magas mellékágai között szűk völgyek vannak párhuzamosan lecsúszó folyókkal. Csupa fenyőrengeteg az egész hegyvidék, de szép havasi rétjei is vannak. Virágzó pásztorkodás folyik rajta, egyébként azonban néptelen. Csak a Stureci és az Ördöglakodalom hágókhoz vezető két út mellett találunk nagyobb településeket. Legmagasabb csúcsa a *Gyömbér*, csak 2046 m, tehát több, mint 600 méterrel alacsonyabb a Ferenc József csúcsnál. Keleti végén emelkedik a *Király hegy* (1943 m). Ez mint Magyarország egyik fővízválasztó csomópontja nevezetes. Vizei a Vágba, Poprádba, Hernádba, Sajóba és a Garamba futnak le.

A Magas-Tátra és az Alacsony-Tátra között fekszik a 700—800 m *Liptói medence*. Dombos, halmos felszínű, igen hűvös éghajlatú terület. Talaja sem jó és nincsenek ásványtermékei sem. A szegény tót lakosság főként állattenyésztésből és földművelésből él. Települése sok van, de ezek csaknem kivétel nélkül kis falvak. Legnépesebb *Rózsahegy* (14.000 l. csehül Ružomberok), a medence keleti szélén. Ez az egyedüli város és jelentékenyebb gyáripára is csak ennek van (vászon- és gyapjúszövés, faipar, papírgyár stb.). 1910-ben közel 2000 magyar lakosa volt. A megyei székhely *Liptószentmiklós*, már tetemesen kisebb (3300 l.), egészen falusias település.

Más vidék a *Szepesi medence*, amelyet a Liptóitól ala-

csony földhát választ el. Magasabb és egyenetlenebb felszínű terület. Északi végén a Pienninek mészkővonulata emelkedik. A fenyvesekkel borított hegységet festői szorosban töri át a Poprád. A medence belsejét homokkő tölti ki erősen lesüllyedve. A folyók egész domb- és hegy-sorozatot alakítottak ki benne. Keleten a *Branyiszko* gránittöngje választja el Sáros megyétől. Tekervényes, nehéz út vezet át rajta. Itt viaskodtak 1849-ben honvédek győzelmes téli csatában az utat elzáró osztrákokkal. A Szepesi medence csaknem minden tekintetben más, mint a Liptói medence. Ott a mezőgazdaság az uralkodó foglalkozás, a népesség tisztán tót és csupa apró falusias települést találunk. A Szepesi medencét ellenben jellemzi az ipar erős fejlettsége. A tótság is elveszti túlnyomó fölényét. Többségben van ugyan (173.000-ből 97.000 tót), de a vezetés minden téren a szászok és a magyarok kezében van. A Szepesség lakosságának betelepődése után hamarosan erősen iparosvidék lett, élénk kereskedelmet folytatott Lengyelországgal. A gyáripar és a vasutak másirányú fejlődése azonban nagy csapást mért a Szepesség iparára és kereskedelmére. Az egykor élénk városok ma csendesek. Ipara azonban elég virágzó. Főként a szövő-fonó ipar (gyapjú- és lenszövés) fejlett. Névleg kilenc városa van, de ezek egy része kicsiny, nincs 3000 lakosuk sem. Legnépesebbek: *Igló* (11.000 l.), *Lőcse* (7500) és *Késmárk* (6400 l.).

A Vepor és a Gömör-Szepesi Érchegység.

Ezen a néven az Északnyugati Felvidék legnagyobb területű hegyvidékét foglaljuk össze, amelynek fő tömege Gömörben van, de kiterjed Szepes, Zólyom, Abauj-Torna, sőt Borsod megye kisebb részeire is. Ős-hegység néven is szoktuk emlegetni, amivel azt akarjuk kifejezni, hogy a Vepor meg a Gömör-Szepesi Érchegy-

ség keletkezését tekintve jóval idősebb, mint az Északnyugati Felvidék többi, tehát a Kárpátok hegységi-reéhez tartozó hegységei. A hegységeket alkotó kőzetek között a gnejsz és a csillámpala uralkodik, paleozói vulkáni anyagokkal áttörve. A kristályos kőzetek mellett a hegyvidék felépítésében tekintélyes szerepe van a paleozoikus és triaszkori mészrétegeknek, amelyek nagy elterjedésük, de kivált sajátosságos alakulásuk miatt a Felvidék többi vidékeitől egészen elütő tájképi jelleget kölcsönöznek az őshegyek vidékének.

A hegyvidék nyugati részét a *Vepor* és a hozzá csatlakozó *Fabova Hola* alkotja. Határait nehéz megállapítani, mert nyugaton vulkanikus anyagok fedték be őket, keleten pedig a Murányi mészkőplató tapad hozzájuk. Az Alacsony-Tátrától a Garam völgye választja el. Mindkettő magas, eléggé tagolt hegység nagy fenyvesekkel és jó havasi rétekekkel. Az éghajlat enyhülése azonban még csak abban látszik, hogy a déli lejtőkön a bükk is nagy helyet foglal el. A termőföld azonban kevés, ezért ritka a népesség is, amely kevés magyar mellett túlnyomóan tót nyelvű. A hegyek ásványi termékei, főként a vas sokat lendíthetne a vidék gazdasági életén. Már eddig is számos vasbánya és hámor dolgozott itt, főként a Garam völgyében. A *Murányi fennsík* 14—17 km hosszú és 3—4 km széles meszes terület karsztos víznyelőkkel, elbúvó patakokkal és több kisebb barlanggal. A fennsík átlagos magassága 1100 m. Minden oldalon meredeken emelkedik ki környezetéből. Egy merészen kiugró sziklafokon áll *Murányvára*.

A *Gömör-Szepesi Érchegeység* több, egymástól jól elkülönülő hegyvonulatból áll. Legészakibb tagjai a Her nád és a Göl nic között vonulnak hosszan elnyúló gerincekkel, melyek részben mészkőből, részben palából épültek fel. A mészkőhegyek területén van a természeti szépségeiről híres *Stracennai völgy* kopár sziklaormaival és

illatos fenyvesekkel borított hegyoldalakkal. Ebben a hegységben van Európa legpompásabb *jégbarlangja* Dobšina közelében. Jellemzi végül a hegységet, hogy vasércekben meglehetősen gazdag, azért a völgyekben és a katlanokban sűrűn látunk bányákat és hámorokat. Már a szepesi szászok is élénk bányászatot folytattak itt. Az újabb időben a Koburg hercegek fordítottak elismerésre méltó igyekezetet a bányászat fellendítésére. A lakosság többsége itt is tót, de erős német szigetek is vannak, sőt magyar nyelvű lakos is van néhány ezer. Legnépesebb települései *Korompa* (6400 l.) és *Gölnicbánya* (4000 l.). Mindkettő virágzó bányász és iparos település, bár régi fényükből sokat vesztek.

A másik hegyvonulat, amelyet *Szulova-Szomolnok-Kassai hegységnek* nevezünk, a Gölnic jobboldalán, a Szulova pataktól a Hernád völgyéig terjed. Csupa csillámpalából álló hegység. A főgerinc 800—1100 m magas. Számos mellékág nyúlik ki belőle, néhol egész hegycsomók képződnek. A századok óta folyó bányászat az erdőt igen megritkította. Ezért, bár több helyen mesterseges erdősítéssel pótolták a hiányt, gyakori a kopasz hegytető. Azonban egyes helyeken még ma is szép fenyő- és bükkerdői vannak, felettük pedig kitűnő havasi rétek. Hazánk egyik legvirágzóbb bányavidéke van ebben a hegységben. Szomolnok, Mecenzéf, Aranyidka, Rozsnyó, Csetnek bányái ebben a hegyvidékben vannak. Főásvány a vas, de réz, sőt arany is fordul elő, de nem valami kiadósan. A hegység Gömör és Abauj-Torna vármegyére terjed ki. A bányák és a velük kapcsolatos iparágak miatt elég jól lakott terület. A lakosság túlnyomó többsége itt már *magyar*, csak a gömörmegyei részen vannak tót többségű kisebb vidékek. Igazi város csak egy van: Rozsnyó (Roznava, 6300 l.), túlnyomóan magyar lakossággal. A már említett bányahelyeken kívül meg *Kraszna-Horka* és *Nagyida* a fontosabb helységek.

A gnejsz és csillámpala hegyvonulatokat délről hatalmas kiterjedésű mészkőplató övezi, amely csaknem a Sajóig lenyúlik, de itt-ott még kiütközik belőle egy-egy kristályos tönk. A mészkő északon nagy fennsíkot alkot, amelyet a *Boldva* kettévág. A nyugati kisebb rész a Pelsőci fennsík, a keleti a közel kétakkora *Szilicei fennsík*. Régebben mindkettőt erdők borították. Kiirtásuk után a vidék elkarsztosodott. Tömérdek nyelőluk, barlang van bennük. Legnagyobb baj az, hogy nincs víz, ezért állandó település csak ott van, ahol a mészréteg vékony, ahol tehát a talajvíz kúttal elérhető. A vízhiány még a legeltetést is erősen akadályozza, pedig nem egy helyen igen jó legelők vannak rajtuk, sőt termékeny talajban sincs hiány.¹ Természeti szépségekben a fennsíkok igen gazdagok. A *Szádellői* és az *Áji völgyek* szép vízeséseikkel, meredek, 200—300 m magas kopár, majd erdős, gypes mészkőoldalaikkal hazánk legszebb vidékei közé tartoznak. Szilice mellett szép jégbarlang is van. Sokkal híresebb azonban a kissé délre eső *Aggteleki cseppkő barlang*, amely 10 km-nél hosszabb üregeivel Európa legnagyobb barlangja.

A fennsíkoktól délre a mészkő hegyvidék fokozatosan alacsonyodik. A Boldva és Hernád közötti részét *Forró-Szendrői dombvidéknek* szokták nevezni. Ennek déli nagyobb részét lösz borítja, ezért igen termékeny vidék. Éghajlata déli fekvése és alacsonyabb felszíne miatt enyhébb, mint az északi hegyvidékeké. Ezért sűrűn be van települve apró földművelő *magyar falvakkal*. Ezen vidéken van *Rudabánya*, a trianoni Magyarország egyetlen vasbányája.

A Boldva és a Rima közötti hegyvidéket *Nagyőröci* és *Ratkői hegység* néven szokták összefoglalni. Ez terjedelmesebb és magasabb is, mint a Forró-Szendrői domb-

¹ Strömpl G. : A gömör-tornai karszt emberi telepei. Föld és Ember 1922. I. f.

vidék. Ezer méteres csúcsokat hordó gerincek nyúlnak a Sajóba siető patakok közé, de dél felé gyorsan alacsonyodnak. Itt is a mészkő uralkodik mindenütt. A Ratkói hegységben van a *Vashegy* gazdag vastelepekkel. A hegyvidék északi magasabb, erdős része elég néptelen. Csak Tiszolc, Nagyrőce és Jolsva érdemel említést. A déli részt ellenben sűrűn fedik a tót és magyar falvak. Itt fekszik a Rima völgyében *Rimaszombat* (csehül Rimaoská Sobota, 7000 l.). Csaknem tiszta magyar város. Sok kereskedő és kisiparos lakosa van, mert nagy vidék gazdasági középpontja.

A Garammenti hegyvidék.

A Garam az Alacsony-Tátra keleti részén, a Király-hegységben ered. Besztercebányáig nyugati irányban halad, vagyis követi az Alacsony-Tátrát, amely sűrű lombos erdőkkel borított, rövid hegyágakat bocsát a Garam völgye felé. Igen néptelen hegyvidék ez. Csak a Beszterce patak völgyében, a Stureci hágóhoz vezető út mellett találunk több irtásos hegyi települést. A Garam völgy déli oldalát a *Vepor* ősközetekből felépült hegyvonalai kísérik. A magas hegyvidék itt is néptelen, csupa erdő és havasi rét. A folyóvölgyekben azonban több település van. Ezeknek lakossága főként állattenyésztésből és erdei iparból él, de van itt több apró vasbánya és hámor is. Több falu lakossága foglalkozik a nyersvas ipari feldolgozásával. Különösen *Feketebalognak* és *Libetbányának* van jelentékenyebb vasipara. Még népesebb a Garam völgye, ahol egész sorát találjuk a nagyobb településeknek. Ez a vidék a *zólyomi vasipar* színhelye. A környék vasbányáinak ércét itt dolgozzák fel. Legnagyobb vasipara van *Breznóbányának* (4800 l.) és *Zólyombreznónak*. Népesebb ezeknél *Besztercebánya* (csehül Banská Bystrica, 11.000 l.). Élénk iparos és kereskedő város, régi rézbányászata azonban teljesen meg-

szűnt. Iparából legfejlettebb a posztógyártás és a faipar (épületfa-, bútorgyártás).

Besztercebányánál a Garam déli irányt vesz és áttöri Magyarország egyik legterjedelmesebb *vulkanikus hegységét*. A hatalmas, főként andezitből és trachitból álló hegység kb. 5500 km² területet foglal el a Garam két oldalán. A jobboldalon emelkedő *Körmöci hegyvidék* számos párhuzamos gerincből áll 1300 métert meghaladó csúcsokkal. Régebben roppant erdők, főként bükkösök borították az egész hegyvidéket, de az évszázados bányászat sok helyen teljesen letarolta az erdőket. Kis völgykatlanban itt találjuk *Körmöcbányát*. Régi német bányaváros, amely fémekben való gazdagsága és pénzverőintézete miatt a XV. századtól első volt a bányavárosok között. Ma már kimerült arany-, ezüsbányái alig jövedelmeznek. Lakossága (4600 l.) főként erdei gazdálkodással, valamint iparral és kereskedelemmel foglalkozik, mert szántóföldje alig van, de annál több erdeje (18.000 k. h., főleg fenyves). A Körmöcbányai hegységhez délen a jóval alacsonyabb *Ujbányai hegység* csatlakozik, amelynek egyre alacsonyabb hegy- és dombsorai kitöltik a Garam és a Zsitva közét. A déli részen az erdőket már jórészt kiirtották és minden alkalmas földet felszántottak. Az északi magasabb rész még erdős és ezért meglehetősen lakatlan is. Legjelentékenyebb település *Ujbánya* (4900 l.), lehanyaglott kis bányavároska, nagyjából tót lakossággal. A déli rész jóval népesebb, mert termékenyebb. Itt fekszik a Zsitva erősen kitáguló völgyében *Aranyosmarót*, amely eredetileg szintén bányaváros volt, míg ma elsősorban földművelő és állattenyésztő hely (3.300 l.). Innen délre fokozatosan szaporodnak a tiszta magyar falvak. Egész sorát találjuk itt a honfoglalás után ide települt kun és besenyő faluknak.

Még terjedelmesebb a vulkanikus hegyvidék a *Garam balpartján*, ahol három nagy hegységet tudunk meg-

különböztetni : a Veporral szomszédos *Polánát*, a *Magyar Érchegységet* és az *Osztrovszki hegységet*. A Polána köralakú nagy hegytömeg 1430 méteres kiemelkedéssel. Minden irányban patakok futnak le róla és erősen fel-darabolják a hegységet, amelynek középpontjából sugarasan ágaznak ki a mellékágak. A hegység magasabb középponti részeit még ma is sűrű lombos és fenyőerdők borítják, azért lakatlan. Ellenben a déli részén az erdők helyét termőföldek és havasi rétek foglalják el. Ez a zólyomi juhászat színhelye. Egész sorát találjuk itt az irtásos településeknek. Legnagyobb köztük *Gyetva* 7400 lakossal. Ebből azonban több mint 5000 szétszórtan lakik a hegyhátakon. A gyetvavidéki lakosság törzsét a Boszniából idetelepített (XV. sz.) szlávok teszik, akik a később leहुzóódott tótokkal összekeveredve eltótosodtak.

A Polánánál is nagyobb terjedelmű a szintén köralakú *Osztrovszki hegység* a Garamba ömlő Szalatna patak és az Ipoly között. Sugarasan lefutó patak között erdős hátaк emelkednek. Alacsonyabb a Polánánál és délibb a fekvése is. Ezért a bükk- és tölgyerdők csak részben borítják el a hegyvidéket. Sok a rét és legelő, sőt különösen a nógrádi részen tetemes a szántóföldek nagysága is. A kedvezőbb viszonyok miatt jóval népesebb, mint a Polána hegyvidék. A lakosság is más. A Polánát túlnyomóan tótok lakják, az Osztrovszki hegységet ellenben főként a déli részen magyar falvak népesítik be. Legnépesebb helyei *Divény*, *Kékkő* és *Gács*. Ez utóbbi dolgozta fel posztógyáraiban a Polána és Osztrovszki gyapuját.

A *Magyar Érchegység* a Garam mellett húzódik. Számos gerincből és hegyhátból áll, amelyek Selmecbánya vidékéről szinte sugarasan ágaznak szét. Legmagasabb kiemelkedés a *Szitnya* (1011 m). Ennek tövében fekszik kis katlanban az ősi bányaváros : *Selmecbánya* (csehül Stiavnica Banská, 13.000 l.). Hajdan Magyarország legvirágzóbb bányavárosa volt. 1790—1890 között 187 millió

aranykorona értékű ezüstöt, aranyat, rezet bányásztak itt. Ma a bányászatnak nincs jelentősége. A cseh uralom alatt pedig minden tekintetben visszaesett. Erre a sorsra jutott itt a többi bányatelepülés is (Hodrusbánya, Bakabánya). *Korpona*, a régi szabadalmas város egyszerű falusias település. A Magyar Érchegység területét túlnyomóan tótok lakják, de erős magyar kisebbséggel. A déli részen azonban már a magyarság van többségben.

A vulkanikus hegyvonulatok között foglal helyet a *Garam völgye*, amely Besztercebányától délre jól kiszélesedik. A termőföld itt se igen jó, de Zólyom megyének mégis ez a legfontosabb földművelő vidéke. Főtermények rozs, árpa, zab és burgonya, mert az éghajlat még hűvös. Számos apró települése között legnagyobb a déli részen fekvő *Zólyom*, régi várral. Helyzete fontos, mert itt találkozik a Gyetvai hágón átjövő út a garamvölgyivel. Ma mindkettőben vasút megy. Zólyomtól délre a Garam völgye ismét összeszűkül. Ezért kevés itt a község. Népesebb település pedig csak ott van, ahol kissé kitágul a völgy. Ilyenek *Garamszentkereszt*, *Zsarnóca* és *Garamszentbenedek*. Innen délre hamarosan a Kis-Alföldre lépünk az ú. n. *Tót-kapun* át, ahogyan a magyarság a Garam legdélibb, *garamtolmácsi szorosát* nevezi. A Garam völgye eredetileg magyar határ-örökkel volt benépesítve, de ezek, valamint az ide-telepített németek, az ú. n. *krikehayerek* jórészt beolvadtak a XV—XVII. században letelepülő tótokba.

A déli vulkanikus hegysorozat.

Az Északnyugati Felvidéket az Alföldtől a vulkanikus hegységek megszakítás nélküli sorozata választja el. A sorozat első tagja az Ipoly és a Duna szögletében emelkedő *Börzsönyi hegység* számos vulkánból álló csoportja, amelyek közül a *Csóványos* 939 méterre emelkedik. Nagyrészt

sűrű lombos erdők fedik a hegyvidéket, de az alacsonyabb nyúlványokat, főként a nógrádi részen már felszántották. Ezért ez a rész népesebb is, mint a hontmegyei. Itt nagyobb települések csak a déli részen vannak. *Nagymaros* (5000 l.), *Szob* (2100 l.) és *Nagybörzsöny* (1900 l.). A női fegyházáról híressé vált *Márianosztra* szintén népes falu (1800 l.). A nógrádi oldalon Nógrád (1700 l.) és Nógrádverőce (2500 l.) a legnépesebbek. Mind virágzó földmívelő település jelentékeny szőlő- vagy gyümölcs-termeléssel. A lakosság mindenütt magyar, kivéve Börzsönyt és Nagymarost, amelyek német települések.

A Börzsönyi hegységhez kelet felől a Zagyvaig és a hatvan—füleki vasútvonalig terjedelmes alacsony hegy-ség csatlakozik: a *Cserhát*. A Cserhát tulajdonképpen egy régi, de igen lepusztult hegység romja, amelyre az Alföld lezökkenésekor rengeteg láva- és egyéb vulkanikus termék rakódott le. Az igazi hegyvidéki jelleget éppen ezek a vulkanikus képződmények adják. Hosszan elnyúló gerinceket nem igen találunk, mert a hegyvidék inkább csak egymás mellé sorakozó széles hátú, de rövid hegyvonulatokból áll, amelyeket széles, termékeny völgyek választanak el egymástól. Legmagasabb tagjai a *Dobogótető* (520 m), az üledékes kőzetből álló *Naszál* (652 m) Vác felett és az andezit *Karancs* (727 m) Salgótarjától északra. Cserháthoz északon 200—300 m magas dombos vidék csatlakozik, amely szelíden lejt az Ipoly völgye felé. Hasonló viszonyok vannak délen, ahol a budapest—ceglédi vasútvonalig lenyúló *Gödöllői dombvidék* csatlakozik hozzá. Nem egyéb ez, mint a Cserhát alapját tevő romhegységnek egy része. A hegyvidék magasabb részein még szép bükkerdők vannak. Az erdők nagyobb részét azonban már kiirtották és lösszel, vulkáni anyagokkal fedett helyükön termékeny szántóföldek, rétek, legelők és szép szőlők vannak. A Cserhát területén Salgótarján kivételével nincs nagy település, de kis és közepes falu

annál több van, mert a Cserhát vidéke jól be van népesülve. A lakosság csekély kivétellel magyar nyelvű és katolikus vallású. *Salgótarján* (15.200 l.) gazdag széntelepeinek köszöni jelentőségét. A szénkészletet 75 millió tonnára becsülik. A szénbányák vonzották Salgótarjánra a vas-, acél- és gépgyárakat.

A Cserhát és az Osztrovszki hegység között van az Ipoly völgye, amelyet *Nógrádi medence* néven szoktak emlegetni. Nagyonbízott igen termékeny (löss, folyami iszap) talajú és kedvező klímájú vidék. Sok népes és gazdag faluja és városa van. Legnépesebb *Losonc* (12.000 l., csehül Lucenec). Élénk kereskedelme és ipara volt (posztó-, zománcozott edény-, gép-, szeszgyár stb.), a cseh uralom alatt azonban fejlődése megakadt. Csaknem tisztán magyar lakosságú város. Az Ipoly mellett fekszik a mai határon *Balassagyarmat* (11.300 l.) és a cseh uralom alá került *Ipolyság* (4300 l.). Népesebb helyek még az üvegyáráról nevezetes *Zagyvapálfalva* (4500 l.) és a történelemből ismeretes *Szécsény* (4300 l.). A Duna mellett a Naszáll tövében fekszik *Vác* (20.000 l.). Régi kereskedelmét a vasutak, virágzó iparát a budapesti gyárak tették tönkre. Ma csendes város kis gyáriparral. Gyümölcstermelése jelentékeny.

A Cserháttól délkeletre, a Zagyva és az Eger patak között emelkedik a déli vulkanikus hegysorozat leg-tömegesebb, legmegkapóbb tagja, a *Mátra hegység*. A Zagyva és a Tarna között egész sorozatot alkotnak a hatalmas, de már igen megrongált kráterek, amelyekből rengeteg láva ömlött ki északra és délre az alapul szolgáló harmadkori rétegekre. Az egyes krátereket fekvő C alakban meggyöngyöző gerinc köti össze, amely körül-belül 45 km hosszú. Ezen a gerincen sorakoznak a Mátra legmagasabb kiemelkedései: nyugaton a *Galyatető* (963 m) meteorológiai megfigyelőállomással, középen a *Kékes*, amelynek 1010 m magas csúcsa a megcsonkított *Magyar-*

ország legjelentékenyebb kiemelkedése, keleten a Muzsla már alig haladja meg a 800 métert (803 m).

A hosszú gerincbe délről és északról a patakok egész sora vágódott be mélyen és a kezdetben csaknem egyetlen tömegből álló hegységet igen feldarabolták, számtalan apró, rövid gerincű hegyet vágva ki belőle. A főgerinc azonban még egyetlen helyen sincs átvágva. A Mátrában tehát nincs szoros, csak néhány hágó. Ezért a Mátra hosszú hegygerince erős közlekedési akadály a zagyvamenti síkság és a Nógrádi medence között. A vasutak és a műutak kénytelenek nyugaton és keleten megkerülni a hegységet.

A Mátra felső felét pompás termőtalaj: az andezit málladéka borítja. Ezért vannak rajta olyan gyönyörű tölgy- és bükkrengetegek. Csonka hazánk területén sehol sem találunk ezeknél szebb erdőket. Az alacsonyabb részekben azonban már kiirtották őket. Ezek helyét szőlők, gyümölcsösök és szántóföldek foglalták el. Az erdőirtás azonban itt is sok kárt okozott. A déli oldal ezt ugyan kevésbé érzi meg, mert kitűnő fekvése miatt az irtást szőlőnek, gyümölcsösnek lehetett és lehet felhasználni. Északon azonban, a palócok hazájában már sok a baj. A rakoncátlan hegyipatakok összehasogatták a felszínt. Lehordták a lösz és az andezitmálladékokat. Felszínre került a hegység alapját tevő csupasz agyag és homok. A szegény palócok csak sok munkával, fáradtsággal tudják magukat fenntartani.

A magas hegyvidék, mivel jó része erdő, igen néptelen. Csak néhány kis falu húzódik meg a patakok szűk völgyében. Érdekes, hogy a jobban megkímélt déli, tehát az Alföldre néző oldalon jóval kevesebb falu van, mint az északin. A déli oldal legnevezetesebb helye Gyöngyös, a Mátra lábánál. Fekvése igen érdekes, mert a Mátra nyugati részéről az Alföld felé lefutó patakok mind a város határában futnak össze. Ez más szóval azt jelenti, hogy a kis hegyfalvak útjai Gyöngyös városában találkoznak. Ezért lett

Gyöngyös a Mátravidék középpontja. Lakosai leginkább bor- és gyümölcsstermeléssel foglalkoznak. Gyöngyösön kívül csak *Gyöngyöspatának* és *Sólymosnak* van 3000 lakosa.

Az északi oldalon sok tekintetben más élet van. Itt a bortermelésnek már jóval kisebb a szerepe. A Felső-Zagyva és a Tarna völgyében bővebben akad szántóföld és ami a legfontosabb, ez a vidék gazdag barnaszéntelepeket rejt magában. A lakosság egy része a szénbányákban talál foglalkozást, bár a palóc sem itt, sem a Bükk vidékén nem szívesen megy el bányamunkásnak. Inkább kis földjén kuporog, de a «sötétben» csak a végső szükség esetén vállal munkát. Ezért kellett tótokat csalogatni erre a vidékre. Ezek azonban elenyésznek a palócok tengerében. A falvak itt is kicsinyek. Csak néhány akad, amelynek lakossága meghaladja a kétezret. Ilyen *Pétervására*, a havasi palócok «fővárosa». Nagyobb és népesebb nála a Mátra híres fürdőhelye: *Parád*, számos ásványvízforrással. Itt jegyezzük meg, hogy az egész Mátravidék igen gazdag meleg és hideg ásványvízforrásokban, ami kétségtelenül a hegyvidék vulkanikus eredetével van összefüggésben. Sajnos itt is, mint hazánk sok más helyén, alig voltak és vannak kihasználva a természet roppant értékei. A Zagyva völgyében *Pásztó* a legnépesebb helyiség.

A Mátravidékhez tartozik az a tetemesen alacsonyabb hegyvidék is, amely a Tarna folyótól keletre, az Egerpatakig terjed. Ez a hegyvidék azonban már közel sem annyira vulkanikus, mint a Mátra. Itt már nem voltak kitörések, ezért nem találunk rajta régi krátereket sem. Csak az andezittufák mutatják, hogy vulkanikus hegyvidék szomszédságában vagyunk. Az alacsony hegyvidék legmagasabb kiemelkedései 400 méter körül vannak. A hegyvidék magasabb részeit itt is tölgyesek és bükkösök fedik. A szántóföld aránylag kevés és ami van, az se igen termékeny, mert a csekély tufát leszámítva

agyag, homok és mész uralkodik. Csak a déli részeken pótolja a talaj silányságát a pompás, napsütéses fekvés, amely kiváló borvidék kialakulását tette lehetővé. Ez a hegyvidék igen néptelen a sok erdő és a silány talaj miatt. Legnagyobb, legnépesebb települése *Eger*, a hasonló nevű patak kissé kiszélesedő völgyében. Részben felhúzódik a körülvevő hegység alacsonyabb részeire. Igen szép fekvésű és népes (32.000 l.) város. Helyzete a török világban igen fontos volt, mert az Eger patak völgyét őrizte, amelyben jó út vezetett az északmagyarországi bányavárosok felé. Ezért iparkodott a török birtokába venni Eger várát (1552, 1596). Népesebb települések még a Tarna mellett a dohánytermeléséről nevezetes *Verpelét* (3000 l.) és az Alföld határán *Maklár* (2600 l.). A lakosság itt is, mint az egész Mátra vidékén, csaknem tisztán magyar és katolikus vallású.

A Mátrától keletre a Sajóig nagy kiterjedésű, de nem gerinces, hanem inkább fennsíkosan kiterjedő hegyvidék foglal helyet: a *Borsodi Bükk*. Ezt csak helyzete miatt tárgyaljuk itt a vulkanikus hegységek övében, mert a Bükk egészen más eredetű hegység, mint szomszédjai: a Mátra és az Eperjes-Tokaji hegység. A Bükk legnagyobb része ugyanis mészkőből épült fel és nem más, mint legdélibb nyúlványa a Gömör-Szepesi hegységnek. A vulkáni működésnek csak itt-ott találjuk nyomát. Legtömegesebb a Miskolc mellett emelkedő *Ávas*, amely vulkáni tufából van.

A Bükk hegység központi része az a terjedelmes fennsík, amely Diósgyőrtől nyugatra csaknem az Eger-patakig nyúlik. Az ellipszisalakú mészfennsíkon folyó nincs, mert az esővizet és a hólet elnyelik a nyelőlyukak, dolinák, vagy, mint itt mondják, a «teberek». Nagy szerencse, hogy erdőit eddig legalább részben megkímélték, mert itt is éppen olyan kietlen karszt alakult volna ki, mint az ú. n. «tót karszt» a gömöri hegyvidéken. Gazdasági tekintetben ez a fennsík nem sokat ér, mert ha

erdeit kiirtják, rossz talaja miatt nem művelhető, de a meredek lejtősödés is roppant nehézé tenné a gazdálkodó ember számára. Legjobban még mint erdőterületet lehet kihasználni, óvatos erdőgyérítéssel. Nagy jövője van a Bükk fennsíkjának mint kiránduló- és üdülővidéknek. A kiemelkedőbb pontokról, mint pl. a Bálványosról (957 m) és más csúcsokról nagyszerű kilátás nyílik északra a gömöri hegyvidékre és délre az Alföld felé. A mostoha természeti viszonyok miatt a fennsík teljesen néptelen. Csak vadász-, erdészlakásokat találunk rajta.

A fennsík minden oldalon meredeken esik alá egy, csaknem körben futó völgybe, amelyet a Bükk lankásan szétnyúló, szelíd lejtőjű hegysorai fognak körül. Ezek már csak részben állnak mészkőből, mert a vulkáni tufák, de még inkább a palák is erősen résztvesznek a Bükk külső hegyvonulatainak felépítésében. Mivel ezek a lankás részek sokkal könnyebben megközelíthetők, mint a fennsík, azért az erdőirtás itt már igen előrehaladt. Ahol mészkőről irtották ki, ott bizony a vidék gazdasági tekintetben jórészt tönkrement, elkarsztosodott. Nagy szerencse, hogy a lakosság bőséges munkaalkalmat talált a Bükk északi hegyvidékének gazdag kőszénbányáiban. Ezt a szénvidéket *sajóvölgyi szénvidék* néven szokták emlegetni. A számítások 120 millió tonnára teszik a vidék szénkészletét. Csak a zsilvölgyinek, nyitra-bányáinak és a tatabányáinak van nagyobb szénkészlete. A bányászat nincs úgy központosítva, mint más szénvidékeinken, hanem egész sereg apró faluban van egy-két bánya. (Járdánháza, Bánszállás, Királd, Sajószentpéter, Szendrő, Mucsony stb.) Ez a szénvidék átnyúlik a már ismert Szendrő-Forrói hegyvidék déli részére is.

A Bükk hegység vidékén túlnyomóan magyar és katolikus vallású nép lakik. A tótok és németek száma alig tesz ki kétezret. Ezek is újabb települők, akiket a bányák művelésére hívtak ide, mert a palóc magyar

népesség itt is csak végső szükségben ment le a bányákba. A lakosság eloszlása igen egyenlőtlen. A meszes fennsíkok és az erdős hegyvonulatok igen ritkán vannak benépesítve, mert nem lehet megélni. Ezzel szemben sűrű lakossága van a Sajó völgyének és a bányavidéknek, mert itt a lakosság igen sokféle kereseti forráshoz juthat mint földművelő vagy bányász és iparos. A települések között legnagyobb *Miskolc* (57.000 l.) Igen érdekes helyzetű város a hegyvidék és az Alföld érintkezésénél. Fejlődésének egyik tényezője éppen ez, mert évszázadok óta közvetítő kereskedelmet folytatott a két különböző terület között. Nagy kereskedelmi vonzása fejlesztette ki régi híres kispiparát. Újabb fejlődését gyáripára felvirágzása okozta, amelyet a közeli szén- és vasbányák tettek lehetővé. Azonban olyan nagyarányú gyáripar itt mégsem fejlődött ki, mint pl. Nagyváradon vagy Kassán, mert a nagy vasüzemek a szénbányákhoz közelebb eső helyeket előnyben részesítették Miskolccal szemben. Igen nagy gyáripara van pl. *Diósgyőrnek* és *Ózdnak*. Mindkettőben állami kohók és vasgyárak dolgoznak. Diósgyőrről van a megcsonkított Magyarország egyetlen papírgyára. Nagyobb települések még a Bükk hegységben Radistyán, Sajószentpéter és Apatifalva. Földművelő helységek, de bányamunkások is laknak bennük.

A vulkáni öv utolsó tagja a hosszú és sarlóalakú *Eperjes-Tokaji hegység*, amely Eperjes mellett kezdődik és lehúzódik a Tiszáig. A hegység több észak-déli irányú főgerincből és számos mellékgerincből áll, amelyeken vulkáni kúpok ülnek, de gyakoriak a magánosan, sziget-szerűen kiemelkedő kúphegyek is. Az egész hegyvonulat különféle vulkanikus (trachit és andezit) kőzetekből épült fel, de ezeket különösen délen vastagon beleppte a lösz. A hegység nagyobb része Abauj-Torna és Zemplén megyék területére esik, csak kisebb része emelkedik Sáros megyében. Itt van azonban legnagyobb kiemel-

kedése, a *Simonka* (1092 m). Dél felé a hegység alacsonyabb és nem is olyan járhatatlan, mint Sárosban. Számos út vezet át rajta. A vasút pedig a *Nagyszaloncai hágón* át köti össze Kassát Sátorajauhellyel.

Az Eperjes-Tokaji hegység nagyobb részét nagy tölgy- és bükkerdők borítják, amelyekhez Sárosban fenyő is csatlakozik. Az alacsonyabb részek azonban részint szántóföldek, részint gyümölcsösök. Egészen külön vidék az a rész, amely a nagyszaloncai hágótól délre, Zemplén megye területén a Bodrogig és a Tiszáig terjed. Ez az ú. n. *Hegyalja*, a leghíresebb magyar borvidék.¹ Mint a név is mutatja, a bortermelés csak a síksággal határos *alacsonyabb hegyvidékre* szorítkozik. Itt is a keletre és délre néző hegyoldalakra, amelyek legintenzívebb nap-sütést kapnak. Főbb bortermelő helyei: Tokaj, Tolcsva, Mád, Tállya, Tarcál, Olaszliszka, Sárospatak. Ezeknek és még több más helységnek bora (de nem az egész Hegyaljáé!) tokaji bor néven kerül forgalomba. A tokaji bor fénykora a XVII—XVIII. századra esik, amikor rengeteg bort vittek Lengyel- és Oroszországba. Nagy csapás volt rá *Lengyelország felosztása*, mert az osztrákok Galícián keresztül csak akkor engedték meg a tokaji (és általában mindenfajta magyar bor) kivitelét, ha a kereskedő ugyanannyi savanyú osztrák bort is kivitt. Még nagyobb csapás volt a 80-as években fellépett *filokszera*, amely rövidesen az egész Hegyalja bortermelését tönkretette. Ma már ezt pótolták ugyan, de viszont éppen nagy hírneve miatt európaszerte hamisítani kezdték a tokaji bort, amely emiatt piacait jórészt elvesztette. Általánosan elterjedt hiedelem szerint a tokaji bor finomságát elsősorban kitűnő talajának köszöni. Ez azonban tévedés, mert a Hegyalján három egymástól igen elütő szőlőtalaj van: *nyirok* (agyag),

¹ Hézszer A.: Tokaj-Hegyalja szőlőtermelése. Föld és Ember 1924. 3. szám.

kőpor (lávatorrmelék) és lösz. A két első ugyan vulkanikus eredetű, de már a lösznek semmi köze a vulkánokhoz és a löszös hegyoldalakon éppen olyan finom bor terem, mint a másik két talajon. Sokkal nagyobb hatása van a tokaji bor minőségére a fekvésnek, a klímának és a gondos kezelésnek. Legjobb borok teremnek a déli lejtőkön és akkor, ha az őszi meleg és száraz. Ezek egyébként mindenütt alapfeltételei annak, hogy jó bort lehessen szüretelni. A Hegyalján *átlag* 40.000 hl bor szokott évenként teremni. Az időjárás szerint azonban ez a mennyiség erős ingadozást mutat.

Az Eperjes-Tokaji hegység vidéke meglehetősen sűrűn benépesült terület. Ahol a hegység lealacsonyodik vagy ahol szélesebb völgyek vannak benne, sűrűn egymás mellett találjuk a falvakat. Ezek a hegyi falvak azonban többnyire aprók, de már a hegység nyugati és főként keleti lábánál egész sora fekszik a népes és még néhány évvel ezelőtt is virágzó, vagyonos községeknek, amilyenek a már említett nagy bortermelő és kereskedő községek. Ezek a nagyobb községek az Ondava és a Hernád völgyében fűzészerűen helyezkednek el rendszeren az országutak mentén. Jellemző rájuk, hogy csaknem valamennyiük van síksági (völgyi) és hegyvidéki határa. A síkságon földművelés, a hegyvidéken bortermeléssel, vagy ahol nem lehetséges, gyümölcstermeléssel, állattenyésztéssel és erdei gazdálkodással foglalkoznak. (Göncön pl. híres kádáripár volt és van.) A hegyvidékre igen jellemzők a magányos kúpokát díszítő várak és várromok. Talán csak a Balaton vidékén és a nyugati határszélen láthatunk ilyen tömérdek sasfészket. Város csak kettő van ezen a vidéken, de mindkettő hazánk legfejlődőbb, legforgalmasabb városai közé tartozik. *Kassa* és *Sátoraljaújhely*. Az első kétségtelenül *Kassát* illeti, az Északnyugati Felvidék keleti részének legnépesebb, leg szebb városát (53 e. l.). A csehek ugyan siettek elnevezni

Kosicenek, pedig sohasem volt tót, még kevésbé cseh város, hanem valamikor félig német, később csaknem tiszta magyar város, amelynek 1910-ben 44.000 lakosa volt. Ebből 33.000 magyar, vallásra nézve pedig 31.000 katolikus. Már a középkorban virágzó iparos- és kereskedőváros volt, ma gyáripara és nagy vidékre kiterjedő kereskedelme teszi fontossá. Mindezt kitűnő helyzete okozza, mert az északi utak, amelyek a Hernád völgyébe igyekeznek, itt futnak össze. Közel van a bányavidékekhez, van sok erdeje, de emellett termékenyek szántóföldjei is. Az egész Északnyugati Felföldön nincs meg egy ilyen kedvező helyzetű város, ezért is lett Kassa valamennyi között a legszebb, legélénkebb és legnépesebb. Régi fényét, virágzását számos szép középkori épület hirdeti. *Sátoraljaujhely* már jóval jelentéktelenebb, mert csak fele Kassának (21.000 l.). Helyzete azonban ennek is rendkívül kedvező, mert ott épült, ahol a szaloncai hágó beletorkoll az Alföldbe és ahol az Alföld északi peremén végigfutó műút és vasút a Tisza és a Bodrog mocsarai miatt egészen a hegység alá szorul. Sátoraljaujhely ezért fontos kereskedelmi, de még fontosabb közlekedési csomópont lett. Sajnos, a trianoni béke határvárossá tette és nagyobb fejlődését ezzel meggátolta. Az Eperjes-Tokaji hegység vidékét túlnyomóan *magyar és katolikus nép lakja*, csak az északi kisebb részen vannak többségben a tótok. A katolikusok mellett jelentékeny kisebbségük van a reformátusoknak és a zsidóknak, akik erősen ráfeküdtek a bortermelésre és kereskedelemre.

A Felvidék lakossága.

A Felvidék benépesedésének története az utolsó száz esztendőben a legtöbbet vitatott tudományos és sajnos, politikai kérdések egyike volt. A szlovák-tót lakosság sajnálatos módon nem tudta kivonni magát az orosz-

cseh részről terjesztett *pánszláv eszme hatása alól*. A háború előtt viszont a magyarság sem tudta *hivatását világosan felfogni*. Ennek okai azonban egyáltalán nem a magyarság lelkületében rejlettek, hanem a történelmi múlt és az osztrák németiséggel való szoros politikai kapcsolat következményei ösztönözték a magyarság egy részét arra a nemzetiségi politikára, amely sokkal jobb volt ugyan, mint a mai utódállamok bármelyikéé, de el kell ismernünk, hogy sok tekintetben hibás is volt. A 67-es kiegyezésben félig-meddig önállóvá lett nemzet borzadva *emlékezett vissza* a szabadságharc idejére, amikor a nemzetiségek külső bujtogatóktól vezetve kegyetlenül rávetették magukat a köztük lakó magyarságra és az országot darabokra akarták szaggatni. Most, hogy a hatalom kezébe került, *önkéntelenül* iparkodott a magyar nyelvet terjesztetni, mert úgy gondolta, hogy a megmagyarosodottak csökkentik az ellentétet és a nemzetiségek erejét. Ennél is nagyobb ösztönzést adott az *Ausztriával való unió*. Az osztrák németiséggel még mindig hátrányban levő magyarság (közös, német nyelvű hadsereg, közös, német külügy stb.) iparkodott ösztönszerűen nemzetét erősíteni és a nemzetiségeket gyengíteni azért, mert az osztrák a magyarsággal szemben ezekre igyekezett támaszkodni.

A Felvidéken a kérdés a körül forgott és némiképpen forog még ma is, hogy *kik a Felvidék őslakói*. Sajnálatos módon ez az ötödrangú kérdés bonyolította össze a Felvidéken az ügyeket annyira, hogy a tót és a magyar ott egymás ellenségévé lett. Az állami életben egyáltalán nem számít semmit, hogy ki az ősi vagy ősbibb lakó. Ezen az alapon az indusok szépen kitessekelhetnek egész Amerikából a fehéreket, elsősorban Európa tönkretevőit: a jenkiket. A bretonok éppen így tehetnének a franciákkal, a germánok a csehekkel, a walesiek az angolszászokkal. De elég is ebből! Több mint ezer éven át együtt élő, egyenlő jogú népnél semmi jelentősége sincs annak,

hogy ki élt ott előbb. Mint tudományos kérdés lehet igen érdekes és tanulságos, de ha politikai célokat rejt magában, egyike a legszörnyűbb gondolatoknak, mert megvalósítása a népvándorlás korát újítaná fel.

Mivel a kérdés ma is napirenden van, nekünk is foglalkoznunk kell vele, de minden vitatkozást kerülve, csak az eddigi és főként a legújabb megállapítások rövid ismertetésére szorítkozunk. A régebbi magyar felfogás az volt, hogy a honfoglaláskor a Felvidéken lakó szlávok az. ú. n. morva-szlávok voltak, akiknek a tótokhoz semmi közük. Legutóbb Karácsonyi János, a neves történet-tudós védte ezt a felfogást.¹ A tót és cseh kutatók szerint azonban a honfoglaláskor itt lakott szlávok igenis a mai tótok ősei. A magyarok csak igen későn, a XII., XIII. században költöztek a hegyvidékre, sőt Hont, Bars és Nyitra megyébe meg éppen csak a török dúlás idején. Melich János, mai legnagyobb nyelvészünk a földrajzi nevek alapján alapos, mondhatjuk elfogulatlan vizsgálat alá vette újból a kérdést és kitűnt, hogy az igazság most is, mint rendszeren, *középen* van, azaz mindkét félnek igaza van részben.

Melich János szerint «Moravia (Morvaország + Felvidék a Garamig) lakói a mai tótok ősei voltak. A tótok Felső-Magyarországra a VI. század után költözködtek be és itt nyugati germánokat : kvádokat találtak. A kvádoktól vették át a Morva, Vág, Nyitra és esetleg a Garam nevét.

A magyarok Moraviát, illetőleg annak a Morva és Garam közötti részét a X. század elején foglalták el és miként a magyar törzsnevekből lett helynevek (Kazár, Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Kér, Keszi, Tarján, Jenő, Sarló, Bars stb., stb.) bizonyítják, ott a X. században telepedtek meg. A Duna és a «Silva Zouolon» (Zólyom-erdő) közötti területen a magyarok számbelileg is jóval többen voltak, mint a tótok».

¹ Karácsonyi J.: Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez, Budapest, 1921.

«A tót nyelvi eredetű földrajzi nevek, helynevek *nem mind honfoglalás előtti nevek*, amint azt sok tót tudós képzei. A XIV—XV. századnál nem régebb keletkezésű tót hely- és hegynevek a Ziar, Zd'ar (magy. Zsár) nevek, amilyenek Árva, Bars, Liptó, Szepes és Turóc megyékben vannak. A tót Ziar (Zd'ar) tűzzel *mívelésre alkalmassá tett* volt erdőterületet és ilyen területen keletkezett lakott területet jelent. Olyan új telepítésű helyeknek, falvaknak, amelyek az adózás bizonyos neme alól bizonyos időre fel voltak mentve, Felső-Magyarországon Lehota, Lehvotka volt a nevük (= könnyítés, könnyebbség). Több mint ötven ilyen nevű hely van Trencsén, Nyitra, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád megyékben. Ezek nem lehetnek a XIII. századnál régebb helyek. Az alapul szolgáló tót szó ugyanis először lgotának hangzott, majd a XIII. század óta, amikor a tót nyelvben a g—h változás történt, lhota-nak. A magyarok a szót h-val vették át (nem g-vel), tehát a XIII. századnál régebbi időben nem történetelt az.»¹

Melich kutatásai alapján tehát az igazság az, hogy a tótok a honfoglaláskor már itt laktak, de csak a Garamtól nyugatra. A magyarok hamarosan megtelepedtek itt, tehát nem a XIV—XV. században költöztek be. Számuk a déli részekén mindig nagyobb volt, mint a tótoké. A közép- és keleti megyékbe (Árva, Turóc, Liptó, Zólyom) a magyarok is meg a tótok is később, a XIII—XIV. században költöztek be. Meg kell még jegyeznünk, hogy a honfoglaláskor őseink nemcsak tótokat, hanem germánokat, sőt kis számban keltákat is találtak itt, mert bebizonyítható, hogy sok folyó- és hegynevet nem a tótoktól, hanem közvetlenül a kvádoktól és keltáktól vettünk át s tőlünk ment át a tótbá. Maga a *tót név* is, ahogyan a magyarság régi idő óta a szlovák népet nevezi,

¹ Melich J.: A honfoglaláskori Magyarország 331. s köv. ll.

szintén kelta eredetű szó (tauti = hegyesvidéki) és eredetileg nem is a tótok neve volt, hanem azé a kis kelta töredéké, amelyet őseink itt találtak a szlovákokkal együtt. Később a magyarok minden őslakós szláv népet (szlovákok, szlavonok, vendek) tótnak nevezték el.

A Felvidéket kezdettől fogva három nép lakta: tót, magyar és német. A német elem részben őslakó volt, de ezek már a keltákkal együtt réges-régen beleolvadtak a magyarokba, de még inkább a tótokba. A mai németek, akik a Felvidéken laktak, mind későbbi (XI—XIII.) jövevények, akiket bányamívelésre hívtak be királyaink és az üres, de fontos helyzetű vidékek (Szepesség) megszállására. A megszállók Thüningiából és a Rajna mellékéről jöttek, valamint kis részben Szászországból. Mégis ez a kisebb rész lett a névadó, mert róluk a szepességi németeket hibásan szászoknak nevezték el. A XIV. század elején már 24 német város és 11 német falu volt a Felvidéken. A következő századokban ezek bocsátottak ki újabb települő rajokat Liptó, Gömör, Abauj, Bar, Zólyom és más megyék területére. Ezek a kibocsátott rajok azonban idővel felszívódtak a tótságba. Meg lehet állapítani, hogy a Felvidéken a német csak addig tudta nyelvi különállását fenntartani, amíg a felvidéki bányatelepek és az ezekkel kapcsolatos iparok virágoztak. Mivel ezek tönkrementek, kimerültek, az elszegényedett német telepeselek összevegyültek a hasonló sorsú tót néppel. Sokat vesztett a felvidéki német a magyarságba való felszívódással is. Általában a szegényebb, kevésbé művelt felvidéki német tóttá, az intelligencia magyarrá lett. Ma már a Felvidéken csak 140.000 német él, de ezek is erősen szét vannak szóródva. Csak a Szepességben (38.000), Nyitra megyében (27.000) és Bars megyében (17.000) élnek nagyobb számban.

A tótok száma a Felvidéken másfél millió körül van, tehát a 2·6 millióra menő népességnek több mint felét

teszik. A tótok $\frac{2}{3}$ -a a Felvidék nyugati és középső részein lakik. Innen kelet felé már ritkul a tót elem. Ez mutatja a terjeszkedés irányát. Nemzetiségeink közül a tót áll legközelebb a magyarsághoz, mert ők ismerték meg azt legjobban. Egy részük folyton szerteszét járt az országban mint vándoriparos, más részük mint mezei munkás ugyancsak a tisztán magyar vidékeken szerezte be gabonáját, de egyébként is a felvidéki gyárakban, bányákban, vasutaknál, városokban a tót és magyar folyton érintkezésben volt egymással. Kultúrája, népszokásai sokkal több magyar vonást mutatnak fel, mint csehet.

A felvidéki *magyarság száma egymillión fölül van.* Az természetes dolog, hogy a többség túlnyomóan a délibb részekben lakik. Közel 900.000 esik a vulkanikus hegyvidékekre (Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Abauj és Gömör). Az a «határvonal» azonban, amely ma a franciák stb. jóvóltából a Felvidéket kettészeli, nemcsak a Kis-Alföldön igazságtalan, hanem itt a hegyvidéken is, mert százazrekre menő magyarságot szakított el. A magyar-tót nyelvhatár jóval északabbra esik. Azt viszont sohasem tagadta senki és ma még kevésbbé, hogy a Felvidék közepén, valamint nyugati és északi részein a magyarok roppantul visszaszorulnak. Árvában, Liptóban, Trencsénben, Turócbán és Zólyomban 1910-ben csak 22.000 magyar élt. Azt azonban nyelvészeti és történeti alapon minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani, hogy hajdan a magyarság elterjedése a Felvidéken jóval nagyobb volt. Ezek a kis telepek azonban már a középkorban eltűntek. Csak a városokban őrizte meg máig nyelvét és nemzetiségét. Nem áll tehát a tót túlzók izgatása, hogy a magyarság elnyeléssel fenyegette a tót népet. A helyzet körülbelül az, hogy amennyit a magyarság elhódított, ugyanannyit a tótság is szerzett magának.

A három nagyobb népen kívül még meg kell említenünk a lengyel eredetű *goralokat*, akik Árva északkeleti

részére költöztek be lassanként. Érdekes, hogy ezekkel szemben a tót nép fokozatosan tért vesztett. Ma körülbelül 16—18.000 goral él itt északon. Ezen az alapon igényeltek a lengyelek is területet a Felvidékből. A Szepességben viszont, ahol ruténnel él együtt a tótság (a német és magyar mellett), a rutének vesztenek lassan, de folyton. Itt több rutén falu teljesen eltótosodott.

Vallási tekintetben a Felvidék népe jóval egységesebb, mint nyelvben, mert 2 millió ember, vagyis a lakosságnak közel $\frac{4}{5}$ -e katolikus vallású. A protestáns felekezeteknek 500.000 hívőjük van, akik nagyjából luteránusok. Ezeknek több mint $\frac{3}{4}$ része a tótok közül kerül ki, akik Turóc megye körül német hatásra erősen elluteránusodtak. Általában azonban a felvidéki tótok és magyarok 80%-ban hívek maradtak az Egyházhoz.

Gazdasági élet.

A Felvidék, amint tájainak leírásából láttuk, magas és terjedelmes hegységekkel borított terület. Már maga ez a körülmény megszabja gazdasági életének főbb kerekeit. A hegyes felszín lehetetlenné teszi a mezei gazdálkodásnak, elsősorban természetesen a fölmívelésnek olyan nagyarányú üzését, amint a síkságokon lehetséges. Ezt a hiányt azonban szerencsésen pótolják a Felvidék egyéb természeti értékei, amelyek olyan gazdasági energiát képviselnek, hogy okos gazdálkodás mellett a mai 2·6 millió lakosnál jóval több embert tudnának eltartani és még hozzá sokkal jobb helyzetben, mint ma.

A Felvidék első nagy értékét *rengeteg erdősegei* teszik. A Felvidék hegységei ugyanis csak elvétve nyúlnak túl az erdőhatáron. Ezért, ahol még ki nem irtották az erdőt, a hegyeket tetőtől-talpig gyönyörű erdők borítják, melyek büszkeségei voltak a régi magyar erdőművelésnek. Az északi megyékben (Árva, Liptó, Turóc, Zólyom,

Szepes) a hűvösebb éghajlat miatt a pompás épületfát szolgáltató tűlevelű erdők uralkodnak. Itt csak az alacsonyabb részeken vannak lombos, elsősorban bükkerdők. Az enyhébb klímájú nyugati és déli megyékben a fenyő visszaszorul a legmagasabb részekre, sőt sok helyen egészen hiányzik. Helyét a bükk és tölgy foglalja el más lombos fák társaságában. Minél délebbre jövünk, annál terjedelmesebbek lesznek a tölgy- és cserrengetegek. Hont, Nógrád, Heves és Borsod megyékben már ezek uralkodnak.

A felvidéki erdők szolgáltatták a háború előtt a magyar épületfa túlnyomó részét. A Garam, de főként a Vág és mellékfolyói mellett a fűrésztelepek százai dolgozták fel az északi fenyőerdők faanyagát, amelyet azután részint a vonatokon, részint a folyókon szállítottak le az alföldek felé. A bükk- és tölgyerdők fáiból került ki a magyar vasutak roppant tömegű talpfaszükséglete és a két Alföld tűzifájának nagyobb része. A felvidéki fenyőerdők látták el nyersanyaggal a magyar papírgyárakat, amelyeknek nagyobb része éppen a bőséges nyersanyag meg a jól felhasználható *vízierők* miatt itt keletkezett a Felvidéken (Zsolna, Rózsahegy, Kisolászi, Hermánd, Nagyszabos, Poprád stb.). Ugyancsak az erdők adnak nyersanyagot néhány bútorgyárnak is.

Az erdők értékével vetekszenek, sőt felül is múlják a Felvidék *ásványi kincsei*, amelyeknek előfordulása a hegységek kialakulásával és sorsával kapcsolatos. A vulkanikus hegységek kőzeteiben alakultak ki az arany és ezüst «telérek», a Gömör-Szepesi Érchegység ősrégi rétegei réz- és vasércet rejtene, a Mátra és Bükk lábánál kiadós kőszéntelepek húzódnak meg a mélyben. Gazdasági jelentősége azonban csak a *vasérc- és szénbányászatnak* van, mert a réz-, de különösen arany- és ezüstabányák már kimerültek. Kőrmöcbánya, Selmezbánya, Bakabánya stb. hajdani virágzásukat régen elvesztették. Ahol még üzemben is van egy-két tárna, az csak ráfizetéssel jár.

Annál nagyobb jelentőségük van a vasércbányáknak, mert hazánk vasérctermelésének 75%-a innen kerül ki. Nagy kár, hogy nincs a közelben jóminőségű kőszén, mert így a vasérc nagyobb részét Mährisch-Ostrau kohóiba kellett és kell kiszállítani olvasztani. A háború előtt azonban erős lendületet vett a magyar kohászat is. Bár a Mátra és Bükk kőszene a kohászatra kevésbé alkalmas, arra mégis igen jó, hogy tekintélyes vas- és acélipar kifejlődését tette lehetővé. Zólyom, Gömör és Borsod megye vas- és gépgyárait a Mátra- és Bükkvidék szene és a Gömör-Szepesi Érc-hegység vasérce látják el nyersanyaggal.

Az erdők és a bányászati termékek a Felvidéken két virágzó iparvidék kialakulását tették lehetővé. Az egyik a *Garam és a Vág felső és középső vidékén van*, ahol *a fa a fő ipari nyersanyag*, a másik délkeleten, a *Sajó—Hernád vidékén*, ahol *a vas a nyersanyag*. A vág—garammenti iparvidék főként tótokat foglalkoztat, a sajó—hernádi ellenben magyarokat és németeket. A Vág vidékén a fa- és papíriparhoz más iparok is csatlakoztak, nevezetesen a fonó- és szövőipar. Hazánk egyetlen más vidékén sem találhatunk annyi fonó- és szövőgyárat olyan sűrűn egymás mellett, mint a Felvidéken és itt is főként a Vág vidékén. Ennek a gyáriparnak meghonosítása és kifejlesztése a magyar kormányzat érdeme. A túlságba menő kivándorlást akarták így csökkenteni, hogy a lakosság itthon találhasson megélhetést. Ki kell emelnünk azt is, hogy minden tekintetben ügyes és sikeres munkát végzett itt az iparpártolás. Szövőiparok üzésére kevés ilyen alkalmas vidéke van hazánkknak. Van elég bőven nyersanyag: gyapjú, finomszálú len, gyapotot Hamburg gyorsan szállít. A Vág és más folyók bőséges vízi ereje rengeteg szemet pótol, de szemet is bőven lehet kapni Nyitrabányáról, vagy ha kell, a szomszéd Sziléziából. Végül munkaerő is bőven és olcsón áll rendelkezésre. Késmárk, Podolin, Csaca, Nameszto, Liptószentmiklós,

Rózsahegy, Zsolna, Trencsén, Németpróna, Privigye, Besztercebánya stb. gyolcs-, vászon-, posztó- és szövetyárai a háború előtt sok és értékes anyagot adtak a magyar piacnak éppen olyan árukból, amilyenekért a háború előtt legtöbb pénzt kellett a külföldnek átadnunk. Meg kell még említenünk, hogy a magyar *üveg-, porcellán- és kőedénygyártás* szintén a Felvidéken van legjobban kifejlődve, mert itt talált legjobb nyersanyagot és legjobb munkaerőt.

Az említett iparvidékek és a szétszórta épült kisebb ipartelepek a felvidéki lakosságnak egy jó részét foglalkoztatják. Attól azonban még igen messze vagyunk, hogy azt mondhassuk, hogy a Felvidék népét főként az ipar tartja el. Ma még a lakosság túlnyomó része *mezőgazdaságból* él. Mezőgazdasági tekintetben a Felvidék két részre oszlik: *északi és déli részre*. A kettő között a határt a Vágújhelyt, Aranyosmarót, Losoncot, Rimaszombatot, Kassát összekötő vonal jelezheti. Az északi résznek először is *hűvösebb a klímája*, mert már fekvése is északibb és mert tengerszínfeletti fekvése is magasabb, mint a déli részé. A termőföld kevesebb és silányabb, mint délen. A hűvösebb éghajlat az oka annak, hogy az északi részen a búza és a rozs háttérbe szorul és ezekben nagy a hiány. Helyüket a zab és árpa foglalja el, mert ezeknek jóval rövidebb a tenyészidejük. Igen kiterjedten termelik a burgonyát, amely a káposztával együtt itt kenyérpótló. Szőlő az északi részen alig van, kukorica is csak kevés és az is silány. A déli részen a mezőgazdaság helyzete sokkal jobb, mert enyhébb a klíma, jóval több a szántóföld. Itt már a lankás hegyoldalokon is bátran lehet gabonát termelni, sőt a déli hegyoldalokon kitűnő bort termelnek. A főtermény itt a búza és a rozs. Míg az északi megyék kenyérgabonából bevitelre szorulnak, a déli megyéknek sűrűbb lakosságuk ellenére feleslegük is van. Az állattenyésztésben a Felvidék meglehetősen elmaradt

vidék, mert a külföldön szokásos havasi pásztorkodás itt még csak csirájában van meg. Csak a zólyom- és gömörmegei juhtenyésztésnek van nagyobb jelentősége a gyapjú- és tejtermékek miatt (joghurt, ostyepka stb.).

A Felvidék geopolitikai jelentősége.

A Felvidék geopolitikai szerepét a többi vidéektől eltérően *helyzete* csak kis részben szabja meg. Ennek oka az, hogy felszíni alakulása a szomszédos területekkel való érintkezést a multban rendkívül megnehezítette. A Morva és Hernád között közel 300 km távolság van légvonalban és mindössze két könnyebben járható *természetes* útvonal van itt, amely az egész Felvidéken végigvezet északról délnek: *a Vág völgye és a Hernád völgye*. A többi folyók völgyei jól feltárják ugyan a Felvidék belsejét (Nyitra, Garam, Ipoly, Sajó), de a Felvidék hegységeinek elhelyezkedése (főként a nehezen járható Alacsony-Tátra) ezek völgyét elzárja a külső határláncolat átjáróitól. Mivel kívülről aránylag nehéz a Felvidékre való betörés, erről az oldalról fenyegette legkevesebb támadás hazánkat. Csak a tatárok egyik serege keresett erre magának utat és később a Csehországból kiüldözött husziták rablóbandái pusztítottak itt. A Felvidék tehát, mint határ-örvidék, sokkal kisebb jelentőségű volt mindenkor, mint a Magyar medence egyéb határvidékei. Hazánk politikai frontja is ezer esztendő alatt csak egyetlenegyszer: Mátyás király idejében fordult rövid időre északnyugatnak, amikor Morvaország és Szilézia néhány évtizedig magyar uralom alá tartoztak.

A török időkben azonban egyszerre roppant fontosságot nyert a Felvidék, mert az Alföldről elüldözött magyarság ide húzódott részben vissza, mint biztonságot nyújtó vidékre. A XVI—XVII. századokban a Felvidék volt a királyi Magyarország legnagyobb, legnépesebb területe.

A pozsonyi országgyűléseken a Felvidék nemesei voltak a hangadók. Azonban mihelyt a Kis-Alföld és a Dunántúl királyi kézre került, a Felvidék elvesztette politikai jelentőségét, mert a menekült nemesség visszatért, ha lehetett, régebbi lakóhelyeire, birtokaira.

A Felvidék igazi értéke, roppant fontossága a Magyar medencében csak az újabb korban bontakozott ki teljesen. A fejlődő magyar gazdasági élet iparkodott függetleníteni magát a ránehezedő osztrák gyáripartól. Ennek legjobb ellenszerét a Felvidék iparosításában találták meg. Egyébként is már a középkor óta a Felvidék termelt hazánkban legtöbb iparcikket. A hazai gyáripár nyugatról kelet felé terjedve a Duna mentén, tehát a Felvidék szomszédságában kezdett kifejlődni, mert az ipari nyersanyagok egy jó részét gyáraink itt tudták legkönnyebben megszerezni (szén, vas, fa, kő stb.). Ezért a magyar gyáripárt roppant erős szálak fűzték a Felvidékhez. Még nagyobb és szorosabb lett ez a kapcsolat, amikor magyar pénzzel, magyar támogatással kifejlődött a Felvidék nagyszerű vasúthálózata és gyáripára. Összes hegyvidékeink közül a Felvidék forrott össze gazdasági szempontból legerősebben az alföldekkel. Ez az oka annak, hogy bár valamennyi elszakított területünk sebet ejtett hazánk testén, legsúlyosabban éppen a Felvidék elvesztését érezzük.

A Felvidék minden tekintetben szerves, elszakíthatatlan része hazánknak. Ide köti elsősorban felszíni alakulása, mert összes jól járható útjai az alföldekre nyílnak. A csehek is látták és tudták ezt és hogy a földrajzi tényezőknek ezt a szembeszökő tiltakozását némiképpen csökkentsék, egyszerűen a magyar lakosságú Kis-Alföld északi részét is megszállták. Azonban ők maguk is jól tudják, hogy éppen ezzel követték el a legnagyobb hibát. Gazdasági tekintetben amilyen szüksége van az alföldeknek a Felvidékre, ez viszont éppen ilyen nagymértékben

rászorul azokra. A Felvidék az alföldekről szerzi be gabonáját, mert a túlnépesült Csehországból azt nem kaphat. Iparcikkeit, fáját csak hazánkban tudja elhelyezni. A cseh kapcsolat hátrányait már eléggé bebizonyította az elmúlt évtized. A csehek a felvidéki gyáripárt készakarva leszerelték, megbuktatták, mert a magyar piacon erős versenytársa volt a csehországi gyáriparnak. Ezt csak a cseh pénzen kitartott tótok nem akarják elismerni. Gazdasági szempontból tehát a Felvidék csak hazánk keretében boldogulhat. Sőt nemcsak gazdasági, hanem kulturális szempontból is jóval biztosabb és függetlenebb itt, mint Csehországgal kapcsolatban. A magyar nyelv nem fenyegeti elnyomással a tótot, ellenben annál inkább a *közeli rokon* cseh nyelv és cseh kultúra. Az elszakítás végül más szempontból és elkerülhetetlenül szükségessé teszi a Felvidék visszaszerzését, mert a mai helyzetben alföldjeink *északról is nyitva állnak*, fővárosunk pedig csaknem határvárossá lett.

Az Északkeleti Felvidék.

Ott, ahol a Poprád áttöri a határhegységet és Galícia felé indul, kezdődik az *Északkeleti Felvidék* 400 km hosszú, 35—80 km szélességű hegyvidéke. Egészen más táj ez, mint a szélesen kiterjedő Északnyugati Felvidék. Felépítése sokkal egyszerűbb, hegyrendszere sokkal áttekinthetőbb. De kétségtelenül ez az egyszerűség okozza azt, hogy tájképi és gazdasági tekintetben is sokkal kevesebb változatosságot találunk itt, mint az Északnyugati Felvidéken. Hiányzik a hegyépítő kőzeteknek az a nagy sokasága, amely már magában véve is roppant változattá teszi az Északnyugati Felvidéket, hiszen a hegyformák igen erősen függnek a hegyeket felépítő kőzektől. Az Északkeleti Felvidéken *két kőzetfajta* uralkodik: a *homokkő* és a *vulkanikus trachit*, andezit. Itt-ott mészkőszirtek is fordulnak ugyan elő, sőt a kristályos

közetek meglehetősen nagy hegyvonulatokat is alkotnak, mégis ezek jelentősége eltűnik a vulkanikus közetek, de különösen a homokkő mögött. Az Északkeleti Felvidék hegységeinek túlnyomó része ez utóbbi kőzetből épült fel.

Az Északkeleti határláncolat.

A homokkőből álló hegyvonulatok végig vonulnak az ország határán, de ezen belül is terjedelmes hegyvidéket alkotnak. Három részre szokás őket osztani. A Poprád áttörésétől a Lupkovi hágóig terjednek a meglehetősen alacsony *Erdős Kárpátok*. A legmagasabb kiemelkedések, mint a Mincsol, Csergő sem érik itt el az 1200 métert. A Lupkovi hágótól délkeletre már emelkedik a hegység, amely innen a Vereckei-hágóig *Keleti Beszkidek* nevet visel. Ebben már közel 1500 méteres kiemelkedések is vannak (Osztrahora 1408, Pekuj 1405 stb.). A Vereckei hágótól délkeletre a közel 200 km hosszan elnyúló *Máramarosi havasok* következnek. Ezeknek déli felében azonban már nem a homokkő, hanem a kristályos kőzetek alkotják a hegységek javarészét és éppen ezért a Máramarosi havasok déli része sok tekintetben különbözik a Keleti Beszkidektől és az Erdős Kárpátoktól. Legmagasabb csúcsokat itt is a határon találjuk, bár azon belül is tekintélyes kiemelkedések fordulnak elő. Kőrösmezőtől délre a határon emelkedik ki a homokkővonulatból a *Hoverla*, amely 2052 méteres magasságával az egész Északkeleti Felvidék legkiemelkedőbb pontja, de nem sokkal marad el mögötte a beljebb eső *Pietrosz* sem (2022 m). Csak valamivel alacsonyabbak ezeknél a kristályos vonulatok kiemelkedései: a *Popivan* (1940 m) és a délebbre eső *Torojaga* (1939 m). A hegyvidék fokozatos emelkedését északnyugatról délkeletnek a hágók magasságának emelkedése is mutatja. Északon a Zborói hágó 559 m, a Duklai meg éppen csak 502 m magas, a Mező-

laborci (Lupkovi) már 602, az Uzsoki 889, a Vereckei 841, a Kőrösmezei 931, az Északkeleti Felvidék déli határát jelző Borsa hágó pedig 1418 m.

Az Északkeleti határláncolat három említett szakasza meglehetősen egyhangú hegyvidékekből áll. Az ország határán emelkedő vízválasztó hegyvonulatok ugyan még eléggé kifejtett, hosszan elnyúló hegygerincekből állnak, amelyek párhuzamosan sorakoznak egymás mellé kulisszaszerű elrendeződésben. Ezért az utak sokat kanyarognak egyik keresztvölgytől a másikig. A határhegységeken belül azonban nagy hegycsomók az uralkodók, amelyek számos párhuzamos és keresztben álló mellékgerincekből állanak. Egyenletes magasságukon, szélesen domborodó hátukról még ma is könnyen észre lehet venni, hogy ezek fennsíkos, *egyenletes magaslatokból* alakultak ki a folyók völgyvájó munkája következtében. Ezeket a hegycsomókat a lakosság különböző névvel jelzi, de többnek nevében benne van az egyenletes, fennsíkos jellegre mutató fogalom. Ilyen Sáros megyében a *Makovica*, Beregben a *Polonina Runa*, Ungban a *Verchovina*, Máramarosban több más mellett a *Polonina Kraszna*.

Az Északkeleti Kárpátok homokkő és kristályos hegyvonulatai hazánk *legerdősebb hegységei közé tartoznak*. Az erdők túlnyomó része feltétlen erdőtalajon áll. Ezért ropant kárt okozott a kilencvenes években megkezdődött erdőirtás, amely csak a spekulánsok érdekeit szolgálta, de tönkretette az Északkeleti Felvidék sok szép vidékét. A csupaszon maradt hegyoldalakról a vékony felső talaj gyorsan lepusztult. A felszínre kerülő homokkőről és agyagról a hegyi záporok vizei minden akadály nélkül zuhognak le a völgyekbe. Mély árkokkal hasogatják a hegyoldalakat, durva törmelékkel temetik be a völgyek különben is oly kevés és sovány, de a lakosság megélhetésére mégis igen fontos szántóföldjeit és rétjeit. Az utóbbi évtizedek erdőirtásai az állam minden különösebb

haszna nélkül megtizedelték az erdőket, de ezzel többnyire nem növelték, sőt inkább sok esetben kisebbsítették a réteket és szántóföldeket és ami talán mindennél nagyobb baj, erősen megnövelték az árvizek gyakoriságát és veszélyességét.

Azonban minden pusztítás ellenére is az Északkeleti Felvidék területén még hatalmas és igen szép erdők vannak. Tulajdonképpen az egész egyetlen erdővidék, mert szántóföldeket csak a folyóvölgyekben találunk. A még le nem tarolt hegyvonulatok lejtőit szakadatlan erdők fedik, a lapos hegyhátaikat pedig dús, füves területek foglalják el. Ezek a havasi pásztorok nyári tartózkodási helyei, ahova tavasszal a hó eltakarodása után felhajtják nyájukat és csak a hó veri le őket újból a völgybe. Itt a magas hegyvidékeken csak erdőszlakásokat, pásztortanyákat vagy erdei munkáskunyhókat talál az ember. Az erdők túlnyomóan bükkösök és más lomblevelű fák, amelyek közül az éger nyomul legmagasabbra. Tölgy aránylag kevés van: a lejtők alján védett fekvésben. Kevés a fenyő is. Ezek a magasabb részekre szorulnak és a sokkal hűvösebb északi lejtőkre. Legtöbb van érthető okokból a Máramarosi havasok területén, mert itt legmagasabb, legtömesebb ennek következtében a délibb fekvés ellenére a leghűvösebb az Északkeleti Felvidék. A máramarosi erdőknek több mint egyharmada fenyőerdő és éppen ez a körülmény teszi a máramarosi erdőket rendkívül becsessé.

A természeti viszonyok a lakosságot túlnyomóan *állattenyésztésre és erdei gazdálkodásra utalják*. Ezek pedig csak ritka lakosságot tudnak eltartani. Ezért ritka a népesség és kevés a település az Északkeleti Felvidék homokkő és kristályos hegyvonulatokkal borított területén. A falvak csaknem mindenütt a folyók, patakok völgyében fekszenek és mintha zsinórra lennének fűzve, úgy helyezkednek el a hegyvonulatok közé nyomuló völgyek alján. Mivel az északi rész Sáros és Zemplén megyék területén

alacsonyabb, azért ott aránylag igen sok az apró község. Csak példaképpen hozzuk fel, hogy Sáros és Zemplén megye idetartozó részein 385 apró község van, több mint háromszorosa tehát a hasonló nagyságú Tolna községeinek (120). A települések természetesen kicsinyek. A legtöbbnek 200—300, túlnyomóan *tót nyelvű* a lakossága. Legnépesebb és legfontosabb település *Eperjes* (18.000 l.) félig magyar, félig német-tót város. Több fontos út csomózó pontja. Ezért élénk forgalma és kereskedelme van. *Bártfa* már jóval kisebb (7000 l.). Zemplénben Homonna (4500 l.) és Szinna (3000 l.) és Sztropkó (2800 l.) a legnépesebbek. A Laborctól délkeletre már erősen gyérülnek a települések. A tótokat felváltó *rutének* csaknem mindenütt a völgyekbe szorulnak, mert a fennsíkos területek mind magasabbak lesznek. Csak *Verchovina* vidékén van ismét sűrűbb település. Legjelentősebbek Alsóverecke (2000 l.) és Felsőverecke. Innen azután egész Máramaros megyében, sőt még Erdélyben is csak szórványosan találunk a határhegységek vidékén *állandó településeket* a termőföld hiánya és a klíma mostohasága miatt. *Igazi határőrvidék* terjeszkedik itt, amely csak a fontosabb átjárók körül népes. Lakatlan vagy igen gyéren betelepült erdős hegyvidékek terjeszkednek erre sok helyen máig érintetlen rengetegekkel.

Az Északkeleti vulkanikus hegyvonulat.

A homokkő és a déli Máramaros kristályos hegyvonulatát andezit és trachit *vulkáni kőzetekből keletkezett* hegy-sorozat különíti el az Alföldtől. Ez a vulkánkoszorú is az Alföld lesüllyedésével kapcsolatos kéregtörések mentén alakult ki. Számos különálló hegycsoportra oszlik. Első tagja a terjedelmes *Vihorlát* a Laborc és az Ung között 1000 méternél magasabb kiemelkedésekkel (1074 m). A Vihorlát közel 50 km hosszú, észak felé domborodó

hegység, jó kifejlődött gerinccel. A gerinc magánosan álló kiemelkedéseit várromok díszítik, amelyek elragadóan emelkednek ki a zöld, erdős környezetből. Az Erdős Kárpátok homokkővonulataitól a Laborcba ömlő Ciroka és az Ungba siető Ublya patak völgye választják el. Nehezen járható hegység, azért mindössze három út kel át rajta, de ezek közül is csak egy kiépített országút. Magában a hegységben település kevés van, de annál sűrűbben ülik meg alját köröskörül, de ezek kivétel nélkül apró falvak. A hegység egyik érdekessége a Szinnakő aljában elhelyezkedő mély tó: a *Szinnai tengersizem*, amely valószínűen egy hajdani vulkán *kráterében* foglal helyet.

Az Ung és a Latorca között emelkedik a vulkanikus hegysorozat *második tagja*, amelyet a Viznice patak két részre oszt: az északi a *Szinatoria Polyana*, a déli a *Polyana Szinyák*. Ez a csoport már nem olyan terjedelmes, mint a Vihorlát, de magassága nem sokban marad mögötte. A Szinyák 1000 méteren felül van, a Szinatoriában a Makovica pedig csak alig alacsonyabb ennél (978 m). Jó közlekedőút ezeken sem vezet át egynél több, de mégis több település van magában a hegységben, mint a Vihorláton, de csak a védett fekvésű, délnyugatra tekintő részekben. Másutt, különösen északon itt is csak a hegycsoportot körülvevő völgyekben, amelyek közül a Turja völgye a Polonina Runától, a Pinye völgye a Verchovinától választja el. Ott, ahol az Ung az Alföldre lép, fekszik *Ungvár* (19.000 l.), túlnyomóan magyar lakossággal.

A *harmadik* vulkanikus csoportot a *Borló-Gyil* és a *Nagyszőlősi hegység* alkotja a Latorca és Nagyg között. A két hegység túlnyomó része andezittufából van. Magasságra nézve eléri az előbbi csoport hegységeit, mert a Borló-Gyil 1085, a Nagyszőlősi hegység 878 m magasra nyúlik. A Borló-Gyilt az Alföld felől a *Hát-hegység* vagy más néven *Erdőhát* szegi be. A két hegységet a Borsovába folyó Ilosva patak völgye választja

el. Az Erdőhát azonban egyáltalán nem jelöli a Borló-Gyil és a Nagyszöllősi hegység határát az Alföld felé, mert tőle délnyugatra tetemesen alacsonyabb nívóban egész sereg apró vulkanikus kiemelkedés van. Eredetileg ezek is jóval erősebben kiemelkedhettek a környező felszínből, de a Borló-Gyilről, valamint a Nagyszöllősi hegyekről lezúduló törmelék szinte nyakig eltemette őket. A vulkanikus törmelékek és a kis vulkánok sorozata terjedelmes medencét fogott közre, amelyben az Erdőhátról leszakadó kis patakok elől elzárták az utat a Borsovához. Így keletkezett a nagy *Szernye mocsár*, amelyet délnyugaton a vulkáneredetű beregszászi *Nagy-hegy* határol. Eltemetett vulkánok még a miskolc—bereg-szászi vasútvonal mellett emelkedő Zápszonyi (209 m) és Magyarkászonyi hegy (224 m). A Borló-Gyil és a Szöllősi hegység délnyugati, tehát az Alföldre tekintő részén jól mívelt és elég sűrűn betelepült hegyvidékek, de magasabb részeik néptelenek. Utak sem vezetnek rajtuk át, hanem megkerülik őket a Borsova és a Latorcába folyó Dusina patak völgyében, amely a Szolyvai havasoktól választja el a Borló-Gyil hegycsoport. A Latorca mellett, az Alföld szélén fekszik *Munkács* régi magyar város (21.000 l.).

A Nagyszöllősi hegységtől a Tisza völgye vágja el az Északkeleti Felvidék negyedik vulkanikus hegycsoportját, amely az *Avast*, a *Kőhátat* és a *Gutint* foglalja magába. A három együtt igen terjedelmes hegyvidéket alkot Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyék területén. Mindenütt a trachit és andezit uralkodik. A tufa itt már ismét alárendelt szerepet játszik. A Tisza és a Tur patak közötti részt *Avas hegységnek* nevezik. Elég hirtelen kiemelkedő hegység. Már Ugocsában 800 méternél magasabb kiemelkedései vannak, a Tur forrásvidékén pedig 1100—1200 méteres csúcsok emelkednek ki belőle. Magassága miatt erdős, elég ritkán lakott hegyvidék.

Igen kedves része a köralakú *Avas medence*, más néven

Avasság, amely hasonlít a Szernye mocsár süllyedékéhez. Itt azonban a minden felől összefutó vizeket a Tur folyó kivezeti az Alföldre. A kis medencét csaknem minden oldalról lombos erdőkkel fedett hegyek veszik körül. Belseje egyáltalán nem sík, hanem halmos, dombos felszínű, nyugatnak lejtősödő terület, amelyet a sok folyó és patak *dömbörokra szabdalt fel*. A kiemelkedések azonban olyan szelídek, hogy nagyobb részét felszánthatták, de itt-ott még erdők vagy cserjések borítják. A nap-sütötte hegyoldalakon szőlők és gyümölcsösök vannak. Az Avas medence aránylag sűrűn lakott terület. Nagysága 250 km², lakossága pedig (1910) közel 25.000, tehát majdnem 100 lélek esik egy km²-re. A medencéhez azonban terjedelmes erdős hegyvidék is tartozik (kb. 450 km²), amely a legeltetés és erdőkitermelés révén szintén sok megélhetési forrást nyit. Feltűnően gazdag a medence ásványvízforrásokban, ami a vidék vulkanikus eredetével függ össze. Legismertebbek a bikszádi lúgos savanyúvíz, a bűdössári kénes, jódos forrás, továbbá a turvékonyai és avasujfalusi gyógyforrások. Az Avas medence lakossága (25.000) túlnyomóan gör. katolikus vallású oláh 18.000, akik itt legnagyobb részben török utáni bevándorlók. Szaporaságukkal hamarosan elnyomták a magyarokat, pedig mint az elrontott helynevek és más adatok is bizonyítják, eredetileg tiszta magyar lakossága volt a vidéknek. A magyarok száma 5000 körül van, akik leginkább ref. vallásúak. Feltűnő a zsidók nagy száma. A fontosabb települések a Máramarosba vezető szatmárnémeti—máramarosszigeti országút mellett fekszenek és nagyobb részt utcás települések, vagyis szépen kifejtett főutcájuk van az átvezető országút mellett. Legnépesebbek (1910) Avasfelsőfalu (3250), Vámfalu (2200), Avasujváros (2100), Komorzán (2000), Bikszád (1700).¹

¹ Czirbusz: Az Avasság és népe. Földr. Köz. 1900. 225—243. II.

Az Avas hegységhez délkeleten a *Kőhát* nevű magas és erősen kiterjeszkedő hegység csatlakozik, amely víz-választó a Szamos és az Iza között. Nagyobb része Máramaros vármegyébe esik, ahol meredeken ereszkedik le az Iza és a beléömlő Mára patak völgyébe. Itt emelkedik ki belőle a Fenyérhegy (1093 m) és a magasabb (1224 m) Cigánycsúcs. A Kőhát nagyobb részét szép lombos (bükk) erdők fedik. Csak ahol a pásztorkodó oláh kipusztította az erdőt, látunk gazdag pászitokat vagy alacsony cserjéseket. A hegység magassága és rossz tagozódottsága miatt néptelen és kevés útja van.

A Kőhát hegységhez délnyugaton a *Nagybányai hegység* csatlakozik a hatalmasan kiemelkedő Rozsálytetővel (1307). Délen összefoly a még magasabbra kiemelkedő *Gutinnal* (1447 m). Mindkét hegységet túlnyomóan pompás bükkerdők fedik, de a Gutin gerincén nagy, kopár foltok is éktelenkednek.

A Nagybányai hegység és a Gutin öblében foglal helyet a *Nagybányai katlan*, amely hazánk egyik legfontosabb bányavidéke. A két hegység zöldkő-, trachit- és szürke andezitkőzetei arany- és ezüstércet rejtenek magukban. A bányászat valószínűen a római időkben kezdődött. Az Anjouk alatt már virágzó bányászat volt a Gutin aljában, mert a XIV. században panaszkodnak a pénzbe-váltó kamara főnökei, hogy a környékbeli erdők kipusztultak a bányászat következtében. A középkorban, de még később is Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya aknái szolgáltatták az arany és ezüst legnagyobb részét hazánkban. A számítások szerint egyedül a *kereszthegyi* tárnából másfél milliárd pengőnél nagyobb értékű aranyat és ezüstöt bányásztak ki. Igaz, hogy ez az akna a leg-gazdagabb és az volt a legintenzívebb művelés alatt. Ma már 500 méternél is mélyebb és így a tenger színe alá nyúlik. A Nagybányai katlanban és környékén a bányászat és az ipar a közel 50.000 főnyi lakosságból ugyan-

annyinak ad foglalkozást, mint a mezőgazdaság (18—18 ezer). A lakosság túlnyomó része gör. kath. vallású oláh, akik a kisebb falvakban laknak mint földművesek és állattenyésztők. Sokan dolgoznak azonban a bányákban is. A nagybányai járás 34 községe közül csak háromban nincs többségük. A városokban azonban a magyarságot meg sem közelítik. Nagybánya 13.000 lakosából (1910-ben) magyar volt 10.000, Felsőbánya 4400 lakosából pedig 4150. A két város tehát erős magyar sziget a Máramaros és Beszterce-Naszód felől átnyúló oláh tengerben. A Nagybányai katlan szelektől védett és szép hegyektől körülvett területe újabban mint nyaraló vidék is fejlődni kezdett. Nagybánya, de különösen Felsőbánya középpontjai lettek a Gutint, Rozsályt, Cibleszt és Lápos hegységet látogató turistáknak. A háború és a megszállás azonban ezt a fejlődést megakasztotta. Az újabb virágzásnak induló városok éppen csak élnek, mert elszakították őket azoktól a területektől, amelyekkel a gazdasági élet kötelékei természetesen összekapcsolják.¹

A Máramarosi medence. A homokkőből, kristályos kőzetekből álló Máramarosi havasok és az Avas, Kőhát, Gutin hegysorozat között 90 km hosszú és átlag 10—15 km széles árokszerű mélyedés foglal helyet. Végző pontjait délen Dragomer falu jelzi a Radnai havasok lábánál, az északit pedig Huszt, ahol a Tisza áttöri a Vihorlát-Gutin hegyvonulatot, hogy az Alföldre kijusson. A Máramarosi havasok és az Avas, Kőhát, Gutin kialakulásakor ez a hosszú medence mélyre süllyedt és nem volt egyéb, mint az Alföldet borító tengernek *a hegyek közé messze benyúló öble*. A tenger üledékei és a környező hegyekről lerohanó törmelékek hamarosan feltöltötték ezt az öblöt.

¹ Siegmeth K.: A Rozsály-Gutin hegyvidék. Kárp. Egyes. Évk. 1898. 1—25. II.; Szilágyi: Máramaros vármegye. 1876. 44—46. II.; Palmer: Nagybánya és környéke. 1894.; Papp K.: Magyarország érc-telepei. (Schaffer: Geológia. 657—58. II.)

A tengeri lerakódások közül különösen jelentős az a *hatalmas sómennyiség*, amely a Máramarosi medencében csaknem mindenütt megtalálható. A sósóréteg fölött vékony agyagtakaró van. Ez védi meg a sólerakódást a talajvíz ellen. Erre éppen a Máramarosi medencében igen nagy szükség van, mert a felszínt túlnyomóan laza folyóhordalék, főként kavics fedi 20—30 méter vastagon. Ez pedig a csapadékot és folyók vizét is igen könnyen átbocsátja.

A Máramarosi-medence hazánk egyik legérdekesebb vízrajzi területe. Valamennyi folyója a Tiszába ömlik, amely maga is itt ered a Máramarosi havasokban. Mint gyors és bővizű hegyifolyó siet délnek és Nagybecskónál ér a medencébe. Itt azonban folyása már meglassul és mivel mellékfolyói : a Visó, Iza, majd a Tarac, Talabor és még számos kis patak rengeteg törmeléket visznek bele, kanyarogni kezd és a lerakott hordalékon szerteágazik, szigeteket alkot. A Tiszának a Máramarosi medencében feltűnően egyoldalú vízrendszere van, mert összes nagyobb mellékfolyóit a Máramarosi havasokból, tehát *jobbról kapja*. Kivétel csak a Visó és Iza, de ezek is a Radnai havasok forrásaiból táplálkoznak. Ellenben alig említésre méltó patakokat kap az Avas, Kőhát, Gutin hegycsoport felől. Ennek okát a csapadékviszonyok adják. A Máramarosi havasok és részben a Radnai havasok is útjába állanak a tengeri párákat szállító nyugati és északnyugati szélnek, amely kénytelen felemelkedni rajtuk, miközben csapadékát jórészt kiejti. Ezért ezekben a hegységekben sok a csapadék. Sok csapadékot kap az Avas, Kőhát, Gutin nyugati, vagyis az Alföld felé tekintő lejtője is ugyanezen okból, ellenben a keleti, tehát a Máramarosi medencére néző oldal szélárnyékban fekszik és éppen ezért jóval kevesebb csapadékot kap.

A Máramarosi medence *talaja* nem valami termékeny, mert legnagyobb részét durvább folyóhordalékok fedik, de azért szigetszerűen, kisebb-nagyobb foltokban igen

értékes talajféléi is vannak (áradmányi iszap, lösz, tufa stb.). Mindez azonban kevés arra, hogy virágzó földművelés fejlődhessen ki. Erre egyébként a csapadékos, nyirkos és hűvös klíma sem kedvező. Azonban a kedvezőtlen viszonyok ellenére is itt lakik a megye lakosságának (360.000) több mint fele (185.000), pedig a medence a megye területének még harmadrészét sem teszi ki, még a Tisza völgyére néző 200—400 méteres dombos, hegyes vidékek beleszámításával sem. A lakosság nagyobb része itt is gör. kath. rutén, de a Tiszától délre az Iza és a Visó vidékén már az oláhok vannak többségben. A legutolsó magyar népszámlálás (1910) Máramaros megyében 60.000 németet is mutatott ki, akik azonban szinte kivétel nélkül zsidók. Ezeknek túlnyomó része természetesen a Máramarosi medencében lakik. A természeti viszonyokhoz arányítva a Máramarosi medence lakossága nagyon sűrű: 62 lélek esik egy km²-re. Ezt érthetővé teszi némileg a medence *forgalmi helyzete*, mert egyrészt a vasútvonalai kötik össze Kelet-Galíciát és Bukovinát hazánkkal, másrészt az egész megye kereskedelme és forgalma a Máramarosi medencében összehozódik. Az élelmes zsidóság hamarosan felismerte ennek jelentőségét és éppen ez okozta itt a német nyelvű (galíciai) zsidóság sűrű megtelepülését. Azonban, mint az Északkeleti Felvidéken általában, a zsidóság itt is főként a mezőgazdaságból él. A medence legnépesebb helyei *Máramarossziget* (22.000 l.), Técső (6000 l.), Visk (5000) és Huszt (10.000 l.).

Az Északkeleti Felvidék geopolitikai jelentősége.

Az Északkeleti Felvidék a Kis-Alföld után *legkisebb* a nagy magyar tájak között (22.000 km²). Földjének a magyar állam szempontjából mérlegelendő értékét azonban ez a tény egymagában még nem dönti el. Mint

gazdasági terület kétségtelenül utolsó helyen áll összes vidékeink között földjének mostohasága miatt. Igaz, hogy nincs is még egy nagy tája hazánknak, amely a maga *egészében* annyira hegyvidék volna, mint az Északkeleti Felvidék. Erdély közepét nagy medence foglalja el, az Északnyugati Felvidéken széles folyóvölgyek, *tág medencesorozatok* vannak, itt ellenben egyedül a folyók aránylag szűk völgyei jöhetnek a termelés számára tekintetbe és a vulkanikus hegységek alföldi lejtői. Gabonafélékben erősen rászorul az Alföldre. Ez még magában nem baj, mert a hegyvidékeknél ez természetes. Ellenben nagy baj az, hogy viszont cserébe nagyon keveset tud adni. Són kívül más ásványi terméke nincs vagy csak jelentéktelen. Ezért nagyipara sem fejlődhetett ki. Egyedül *nagy erdőségei* jelentenek számára bizonyos érték-többletet. Azonban erdőségeinek jó része *védőerdő*, amelyeknek gazdasági kihasználása éppen ezért csak erősen korlátozott határok között mozoghat. A gazdasági viszonyok szegényességéhez járul a *csékély népesség*, amely alig éri el az egymilliót, tehát az ország lakosságának 5%-át. Se a gazdasági, se a népességi erő nem kölcsönzött tehát az Északkeleti Felvidéknek a magyar állam életében nagyobb jelentőséget.

Nagy tévedés volna azonban mindezek alapján az Északkeleti Felvidéket mellékes, a többi vidéknél kisebb geopolitikai jelentőségű területnek gondolni. Az Északkeleti Felvidék *századokon át elsőrangú határterület* volt és az ma is. A köztudatból azonban ez a jelentősége csaknem teljesen kiveszett. Az Északkeleti Felvidéknek mint határterületnek jelentőségét *felszíni szerkezete és helyzete* adja meg. Míg másik két hegyvidékünk erősen kiterjed az ország közepe felé, addig az Északkeleti Felvidék mindössze két hegyvonulattól áll, amelyek a Galícia-oldalt is beleszámítva átlag 110 km-es hegyvidéket alkotnak. Ez a hegyvidék szolgál határuul az Alföld és Kelet-

Európa táblás vidéke között, amelyek itt nyomulnak egymáshoz legközelebb. A hegyvidék 110 km-es szélessége természetesen tetemes, tekintélyes gát a két terület között, azonban ezt nagymértékben lerontja a sok folyó, amelyek mélyen bevágták völgyüket mindkét oldalon a hegyvidék belsejébe. A régi, hosszan húzódó gerinceket feldarabolták. *Egyedüli tetemes akadály ma már csak a határvomulat*, amely egyúttal vízválasztó. Azonban magán a vízválasztón is számos behorpadás, nyereg és hágó van, amelyek rendszerint kényelmes összeköttetést nyújtanak a galíciai folyók völgyéből a magyar folyók völgyébe. *Kétségtelen dolog, hogy a magyar medencébe Kelet-Európa felől itt lehet legkönnyebben és leghamarabb bejutni.* Az Északkeleti Felvidék ősrégi átjáró a két vidék között. Nem a véletlen okozta, hogy honfoglaló ősaink szintén ennek átjáróin át jöttek hazánkba.

Az Északkeleti Felvidéken 26 út vezet át: 5 vasút, 9 elsőrangú műút és 12 rendes, de kevésbé gondozott kocsit. Ezekon kívül természetesen még számos kisebb, jobban csak a szomszédos forgalmat szolgáló ösvény és csapás van. Az Északkeleti Felvidék sajátos vízrendszere következtében az utak közül hol több, hol kevesebb a völgyekben összefut. Áttekintésül legjobb a fővölgyek szerint csoportosítani az útvonalakat. 1. Sáros megye nyugati részének útjai a *Tarca völgyében Eperjesnél* futnak össze. A Tarca völgyében halad a Neu-Sandec felé vezető vasút és országút, amelyek a Poprád szorosában hagyják el az országot. A Tarca mellékpatakját követik a *Tilic-Csigelkai* és *Zborói hágón* átjövő és *Bártfánál* egyesülő utak. Eperjesnél tehát négy fontosabb átjáró útjai egyesülnek. 2. Az *Ondava völgye* gyűjti össze a *Pagony hágó* és a *Duklai hágó* útjait. Ez talán a legfontosabb útvonal, mert az Északkeleti Felvidék hágói közül a Duklai a legalacsonyabb (502 m), igen könnyen megközelíthető és végül, ami igen fontos az *Ondava egyenes*

völgye kitűnő utat nyit az Alföldre, míg egyéb folyók völgyei erősen kanyarognak. Ezért is használták az oroszok már 1849-ben is átkelésre. A világháborúban szintén roppant erőfeszítéseket tettek, hogy kézrekeríthessék.¹

3. Az Ondava völgyével fontosságban vetekszik a *Laborc völgye*, amelyben mellékfolyói révén öt átjáró útjai futnak össze. Legfontosabbak a *Mezőlaborci hágó*, a *Lupkovi hágó*, amelyen alagúttal megy át a vasút Przemyslbe és az *Orosz-Ruszkai hágó*. A Laborc völgyének közlekedési középpontja *Homonna*, ahol az öt átjáró útjai egyesülnek.

4. Az *Ung völgye* a kárpáti harcok idejéből híressé vált *Uzsoki hágóhoz*, amelyen vasút is visz át Sambor és Lemberg felé. Az Uzsoki hágó helyzete a védő számára igen veszélyes, mert Galícia felől három úton is jól meg lehet közelíteni, a magyar oldalról ellenben egyedüli útja az Ung erősen kanyargó völgye.

5. A *Latorca völgyében* ismét négy átjáró útjai egyesülnek, melyek közül különösen fontos a *Vereckei hágó* műútja és a *munkács lemergi vasút*, amely a Vicsa patak völgyét követi és alagúton töri át a határhegységet.

6. A *Nagyág völgyében* egyesülnek a *Hidegpataki*, *Priszlopi* és a *Toronyai hágók* útjai, a *Tarac-völgye* pedig a *Panther hágóhoz* vezet. Mindezek kisebb jelentőségűek, mint a már említettek, mert a galíciai oldalon itt a *hegyvidék erősen kiterjed* és nincs benne nagyobb település.

7. Ellenben fontos már a Fekete Tisza völgyében a *Kőrösmezei hágóhoz* vezető út és vasút, mert Kelet-Galíciát (Kolomea, Stanislau, Tarnopol) ezek kötik össze hazánkkal. A hágót más néven *Jablonkai* és *Tatár hágónak* is nevezik.

8. Végül délen a *Visó völgyét* a *Borsai-hágó* köti össze az Aranyos-Beszterce völgyével. A háború alatt épült ki a fontos

¹ József főherceg : A világháború. I. k. 341. l. «Már 1915 január első napjaiban felismerte a hadseregfőparancsnokság, hogy az oroszok főbetörési iránya a duklai horpadáson át vezet. Itt vannak a legkönnyebben legyőzhető terepnehézségek, itt vezet a legrövidebb út Budapestre.»

máramarossziget—kimpolungi vasút, amely egyedüli összekötő út volt Magyarország és Bukovina között.

A honfoglalás után az Északkeleti Felvidék fontos határvidék lett egész terjedelmében. Az Alföldre nyíló völgyeket a magyarság fatorlaszokkal, árkokkal és földhányásokkal, ősi magyar hadi kifejezéssel élve: *gyepűvel* zárta el. Erre a régi szokáson kívül az utánuk nyomuló besenyőktől való félelem is készítette őket. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy hazánk egyetlen más vidékén sem lehet a *gyepű rendszert* olyan összefüggően és olyan sokáig (XIV. századig) kimutatni, mint az Északkeleti Felvidék területén. Érdekes, hogy a hegyvidék külső oldalán bizonyos jelek hasonló, de már szláv (orosz-lengyel) határvédelmi gyepűrendszerre mutatnak. A két védelmi vonal között volt az Északkeleti Felvidék roppant erdőkkel borított határvidéke, vagy régi kifejezéssel a *gyepű elve*.¹ A vízválasztókig természetesen ez is a kialakuló magyar államhoz tartozott, mert a főbb utak mellett királyi határőrök laktak, akik a hágókat figyelték. Ezekhez később a királyi vadászok csatlakoztak.

Nagy tévedés volna azonban az Északkeleti Felvidéket a magyar középkorban a nemzeti érdeklődésből kieső, jelentéktelen vidéknek tartanunk. Ennek éppen az ellenkezője áll. Az Árpádok idejében rendkívül szoros barátsági és családi összeköttetés volt a magyar királyi családok és a lengyel-orosz fejedelmi családok között. A nyugatról fenyegető német veszedelemmel szemben a magyarság ismételten Kelet-Európa fejedelmeire és népeire támaszkodott (I. Endre, I. Béla, Géza, Szt. László stb.). Sőt egyes királyaink még abban sem láttak akadályt, hogy

¹ *Tagányi* gyepű és gyepűelve. Tört. Szemle. 1913. U. a. Alte Grenzschtutzvorrichtungen und Grenz-Öndland. Ung. Jahrb. 1922. 104—121. II.; *Hodinka*: A munkácsi gör. kath. püspökség története. 1910. 65—71. II.; *Bonkáló*: Die ungarländischen Ruthenen. Ung. Jahrb. 1922. 221—227. II.

ebben az irányban terjeszkedjenek. IV. Béla alatt az Északkeleti Felvidék hágoín át zúdult ránk a *tatár veszedelem*. Ez nálunk szerencsére csak rövid zivatar volt, de Oroszországra több évszázadig ránehezedett. A magyar-oroszl összeköttetés részben ezért is szűnt meg. Azonban helyébe lépett a lengyel kapcsolat, amely politikai, gazdasági, sőt művelődési téren is maradandó eredményeket létesített és századokon át tartott. Lengyelország felosztása (1772) azonban véget vetett ennek, mert Galícia Ausztria politikai és gazdasági vonzáskörébe került.

Ez a helyzet lassankint megszilárdult és a magyar geopolitikai felfogásra rendkívül káros hatással volt. Az újabb magyar nemzedék érzéséből nem vcszett ugyan ki a magyar-lengyel barátság emléke, *de tudatából kiveszett az Északkeleti Felvidék roppant fontossága.* A magyar kormányzat is bizonyos tekintetben elhanyagolta ezt a vidéket. A derék, hazafias és vallásos ruténséget kiszolgáltatta a Galíciából és Volhíniából beözönlő kazár zsidóságnak. Elfeledkezett arról, hogy itt a határvidéken ha nem is bőségben, de megelégedésben élő és a hazához ragaszkodó népnek kell laknia. Elmulasztotta ezt a határvidéket megerősíteni, pedig tudott dolog volt, hogy a XX. század politikai viszonyai alapján ez volt a legveszélyeztetetebb határvidékünk, amelyre az óriás orosz birodalom nehezedett. A világháború 1914—15. évi téli kárpáti harcai bizonyoságok arra, hogy az orosz mennyire jól tudta, hol kell Magyarországra törni. *A déli határt kivéve, Magyarország szívét az Északkeleti Felvidék felől fenyegeti a legközvetlenebb veszedelem, mert az Alföld itt van legközelebb a határszélhez.* A trianoni feldarabolás élesen kidomborította minden elveszett vidékünk fontosságát és köztük az Északkeleti Felvidékét is. A cseh kézbe került hegyvidék elzár bennünket hazánk északi hátvédjétől, Lengyelországtól, az egyetlen államtól, amellyel semmiféle népi és politikai surlódásunk nincs, és amellyel

az ősi barátságon kívül meglehetősen erős gazdasági és politikai érdekek is fűznek. A mai helyzet viszont a legnagyobb bajt jelenti, mert a csehek terve szerint az Északkeleti Felvidék összekötő híd Csehország és Oroszország között. Ennek a tervnek megvalósulása és állandósulása a magyar politikai és gazdasági önállóság végét jelentené.

Benépesedés és mai népessége.

Az Északkeleti Felvidék benépesedése a magyar honfoglalás után kezdődik, mégpedig *nem kívülről befelé*, hanem éppen *ellenkező* irányban, az Alföld felől történt fokozatosan a benépesedés. Egyedüli kivételek a hágókhoz vezető főutak települései, amelyek egykorúak a magyar honfoglalással. A törzsek letelepedése a *gyepűvonalon belül* történt. A gyepeülve, tehát csaknem az egész Északkeleti Felvidék lakatlan terület maradt egy ideig. A várispánságok kialakulása után pedig egész terjedelmében királyi birtok lett és mint ilyen, kedvelt *vadászterülete* Árpád-házi királyainknak, ahol csak határőrök, solymászok és erdőőrök laktak.¹ A lakosság növekedése, különösen idegen telepesek letelepedése miatt a gyepevonal idővel mind beljebb ment a hegyvidékbe. Történetileg kimutatható, hogy az első telepesek Máramarosban, Beregben, Ungban a magyarok és németek voltak. *Ruténeknek az első magyar századokban nyomuk sincs.* Az oklevelek a birtokadományozások, telepítések alkalmával mindig *néptelen területekről* beszélnek. Teljesen alaptalan a pánszlávok állítása, amely a ruténeket őslakóknak vagy a magyarokkal együtt letelepülteknek mondja. Huszt, Técső, Királyháza (Felszász), Hosszúmező, Ungvár, Szentmiklós már régen népes telepek voltak, amikor a ruténekről még semmit sem tudunk.

¹ Hodinka : i. m. 70. l.

A rutén betelepedés idejét meghatározni éppen olyan nehéz, mint az oláhokét, mert többnyire (különösen eleinte) csak szórványosan, falunkint jöttek, de soha nagyobb csoportban, mint a németek és szerbek. Először a XIII. század közepén (1254) hallunk rutén telepésekről.¹ Az első telepések az Alföld és a hegyvidék érintkező vonalán, tehát közvetlenül a gyepvonal mentén telepedtek meg, a következők mindig beljebb, míg végül a XVII. század elején az egész Északkeleti Felvidék benépesült a határig. Az első (XIII—XIV. századi) települők a természeti viszonyok kedvezősége miatt nemcsak állattenyésztést, hanem földművelést is folytattak, míg a később betelepültek (XV—XVII. sz.) a magas hegyvidékekre szorulva főként vagy csaknem kizárólag az állattenyésztésre voltak utalva. Ezért az oklevelek az elsőket *letelepült ruténeknek* (rutheni sessionati), az utóbbiakat hegyi, erdei, kunyhókban lakó *háználküli ruténeknek* (rutheni in alpihus et silvis domo carentes in tuguriis habitantes). A verchovinai, polonina-runai stb. vidékek ruténjei mind ide tartoznak.

A másik kérdés az, hogy honnan jöttek be a magyarországi rutének. Egy mondatban erre sem lehet megfelelni. A határvidéken lakók kétségtelenül Galícia szomszédos területeiről. Ezt az bizonyítja legjobban, hogy a magyarországi határmenti ruténség nyelvben és viseletben sok megegyező vonást mutat Galícia szomszédos vidékeinek lakosságával. «A határhoz közel eső falvakban élők, vagyis a máramarosi *huculok* és a bereg- és ungmegyei *bojki* a velük szomszédos galíciai *huculok* és *bojki* nyelvét beszélik . . . a zempléni és sárosi *lemá-*

¹ A rutén telepéseket nem szabad összetévesztetni a honfoglalókkal és később a X—XII. századokban jött oroszokkal, akiknek nevére számos község és vidék (Oroszi, Pojana Ruszka stb.) emlékeztet. Ezek azonban a magyarság körében települtek le és semmi kapcsolatuk sem volt az Északkeleti Felvidék ruténjeivel.

kok nyelve azonos a szomszéd galíciai lemkik nyelvével, éppúgy a szepesi gorálok is úgy nyelvi, mint néprajzi tekintetben a szomszéd galíciai rutének folytatásának tekinthetők.»¹

Nehezebb eldönteni a legrégebben a magyar mellé települt rutének származását. Ezeket a *magas hegyvidékiekkel* (verchovinai) szemben *dolinyanéneknek* vagy *dolizsnyánéneknek*, azaz *alföldieknek* nevezik. A magyarországi rutének többségét ezek teszik. Nyelvi egyezések alapján legvalószínűbb, hogy ezek Ukrajnából származtak és Moldván, Erdélyen át vándoroltak az Északkeleti Felvidékre.²

A *rutén nyelvhatár* eredetileg szorosan a *gyepűvonal mentén* húzódott, tehát a nyelvterület teljesen a hegyvidékre esett. Ma azonban már az Alföld kisebb-nagyobb részei is hozzátartoznak, ami a ruténség terjeszkedését mutatja. Ez a török dúlás után történt, amikor a magyarság az Alföldre kezdett költözködni. Emellett azonban a ruténség itt-ott eloroszosította a magyarságot is. Ezért sok, tisztán ruténul beszélő faluban tősgyökeres magyar nevekkal találkozunk (pl. Fejes, Sánta, Egeres, Török stb.)³ Ma a *rutén nyelvhatár* Máramarosban a Tiszát követi Husztig. Innen Munkács és Ungvár felé tart. Itt a rutén nyelvhatár a tóttal kerül érintkezésbe és erősen kelet felé hajlik. Menetét csekély eltéréssel Ung megyében Perecseny, Zemplénben Szinna és Sztropkó, Sárosban Bártfa jelölik. Természetesen laknak rutének ezen a határon belül, az Alföld felé eső vidékeken is, sőt még a Szepességben is erős rutén töredék van (12.500). Az *Északkeleti Felvidék rutén lakossága (1910-ben) 410.000 körül volt.*

¹ Hodinka : i. m. 73. l. és Bonkáló : i. c. Ung. Jahrb. 1922. 226—27. ll.

² Bonkáló : i. c. Ung. Jahrb. 1922. 227—28. ll.

³ Bonkáló : i. c. Ung. Jahrb. 1922. 315. l.

A rutének után legtöbben a *magyarok* (165.000) vannak, akik főként a hegyvidéknek az Alföldre néző lejtőin laknak. Erős tömegeket alkotnak ezenkívül a máramarosi medencében és a Gutin bányavidékén (Nagybánya, Felsőbánya stb.). Az Északkeleti Felvidék *valamennyi városában* Bártfa kivételével a lakosság túlnyomó többsége magyar. A 165.000 főnyi magyarságból több mint 60.000 a városokban lakik.

A magyaroknál valamivel kevesebben (150.000) vannak a *tótok*, akiknek Sáros megyében abszolút, Zemplén és Ung *hegyvidéki részein* relatív többségük van. Az *oláhok* az Északkeleti Felvidék déli részein laknak csak, de így is tekintélyes számot érnek el (135.000). Legtöbben laknak Máramaros megye déli részén és az Avas, Kőhát, Gutin vidékén. A *németek* számát az 1910. évi kimutatás 125.000-ben tünteti ki. Ezek azonban csak kisebb részben igazi németek, míg a többség németül beszélő kazár zsidó.

Vallási tekintetben a kép jóval egységesebb. Ez főképp Mária Terézia buzgólkodásának köszönhető, aki végrehajtotta az Északkeleti Felvidék rutén és oláh lakosainál a kat. egyházzal való uniót. Ezért ma a *lakosságnak több mint 80%-a kat.* (580.000 gör. kat. és 19.000 római kat.) Utánuk rögtön a zsidók következnek, akik feltűnő nagy számban (125.000) telepedtek meg az Északkeleti Felvidéken. A *protestánsok* száma 40.000 körül van, akiknek többsége (25.000) református.

Az Északkeleti Felvidék gazdálkodása.

Az Északkeleti Felvidék gazdasági állapotát röviden így jellemezhetjük: *szegény föld, szegény lakosság.* A gazdasági életnek *egyetlen ága* van csak, amely a megélhetésre elég jó alapot nyújt, az *erdei gazdálkodás*, vagyis fakitermelés és havasi pásztorkodás. A hegyvidék 22.000

km² területéből u. i. 10.500 km² erdő, 6500 rét és legelő. A szántóföld mindössze 5000 km², vagyis negyedrésze sem a területnek. A terület megosztásának kedvezőtlenége még kirívóbb lesz, ha a szántóföldet a népességgel állítjuk arányba, amikor is kitűnik, hogy átlag egy kat. hold jut egy emberre. Ez a tény egymagában még nem mondható rossznak, mert a terjedelmes legelők és rétek igen jól kiegészítik a termőföld kicsiségét. Nagy baj azonban, hogy az Alföldre néző igen termékeny (löss, tufa, trachit málladék) részek kivételével a földeket nagyjából sovány szürke erdei talajok fedik, ami a nagy terméseket lehetetlenné teszi. Hozzájárul még a hűvös, csapadékos klíma, amely az igazi kenyérgabona termesztését csak kevés helyen teszi valamenynyire is gazdaságossá. Sáros és Zemplén megyék területén, mivel a hegyvidék alacsonyabb, a búza és a rozs a szántóföldek 15—20%-át foglalja el, de már Ung, Bereg és különösen Máramaros területén csak 3—5%-át. Itt már a zab a főtermény, amely a szántóföldek 30—60%-át elfoglalja. Máramarosban a kukorica foglalja el az első helyet, de kiterjedt a zabtermés is. Mindenütt van burgonya (20—40%). Intenzív földművelést, egyes kivételektől eltekintve, természetesen nem találunk. Ehhez a szegény lakosságnak nincs anyagi ereje, de a mostoha talaj- és éghajlati viszonyok miatt jórészt kárbavesztett igyekezet is volna az intenzív gazdálkodás erőszakolása. A kedvezőtlen földművelési viszonyok miatt az Északkeleti Felvidék gabonában hiányt szenved. Ez kényszeríti a ruténeket, hogy nyarankint az Alföldön keressenek munkát. Az Alföldet és az Északkeleti Felvidéket ez a körülmény rendkívül szorosan összefűzi, ami idővel a lakosság szaporodásával csak nagyobbodni fog.

A földművelésnél *kedvezőbb* helyzetben van az *állattenyésztés*, mert egyrészt hatalmas, a szántóföldet jóval

felülmúló rétjei és legelői vannak, másrészt mert a nyirkos, csapadékos klíma a réti gazdálkodásnak igen kedvező. Az Északkeleti Felvidék azonban még igen messze van attól, hogy fejlett állattenyésztésről beszélhessünk. A viszonyok leginkább a szarvasmarha- és juhtenyésztésnek kedveznek, azért ezekből tartanak legtöbbet. A népességhez viszonyítva az Északkeleti Felvidék szarvasmarhaállománya a Dunántúl és Erdély szarvasmarhatenyésztése mellé állítható, mert 400—450 darab esik 1000 lakosra. A minőségben azonban, különösen a rutének állatai, messze elmaradnak a dunántúliak mögött. A lakosság vagyonának egy jó részét azonban kétségtelenül a szarvasmarhaállomány adja. A *juhtenyésztés* az elmúlt évtizedekben szinte ugrásszerűen visszaesett. Sok község van, ahol 1895-ben 1000—2000 juhot számláltak össze, míg 1911-ben alig egy-két százat. Egyedül Máramaros megyében tartja magát erősen. A *sertés-tenyésztés* már nem éri el az alföldek és dombvidékek színvonalát, ami kétségtelenül a szűkös termelési viszonyokkal magyarázható. A hatalmas bükkerdők ugyan kiváló sertés-tenyésztő területek volnának, de ezek a nagybirtokosok és a kincstár kezében vannak. Ezekben a sertéslegeltetés erdőgazdasági okok miatt tilos, bár itt-ott az állam a ruténség támogatására bérelt ki magánosoktól vagy maga is adott ki bérért erdőket.

A *gyáripár* az Északkeleti Felvidéken hazánk összes vidékei között a legfejletlenebb. Ennek legfőbb oka az ásványi nyersterményekben való szegénység, ami hegyszerkezetével függ össze. Egyes vidékein ugyan, nevezetesen a Máramarosban, sőt még Beregben is találtak vasércet, sőt több helyen művelés alá is fogták ezeket. Számos kis vasbánya, hámor és szerszámgyár dolgozott. Mikor azonban felvirágoztak az Északnyugati Felvidék és Erdély nagy vasbányái, a máramarosiak nem bírták a versenyt a gazdagabb és közzénnel dolgozó bányákkal

és hámorokkal. Nagyjából tehát megszüntették az üzemet. Azonban még ma is működik néhány, pl. a dolhai, rókamezői, gyertyánligeti vasgyár és hámor, de termelésük jelentéktelen. Szén itt-ott szintén mutatkozik, de csak vékony rétegben. Nagyjából jelentősége van a *petróleumnak*, amelyre több helyen sikerült rátalálni (Körösmező, Dragomérfalva stb.), de igazi bőséges telepet még nem tudtak feltárni. A *máramarosi gyémánt* néven ismeretes hegyi kristálynak, valamint az ólom-, ón- és rézbányászatnak nincs nagyjából gazdasági jelentősége. Egyedül a *sóbányászatnak* van már századok óta nagy fontossága. Három nagy bányája közül legnagyobb üze a szlatinainak van, amely kétszerannyi munkást foglalkoztat (650), mint a rónaszéki és a sugatagi együtt. A három máramarosi sóbánya évenként egymillió q sót szolgáltat. A vasutak megépítése előtt a sófuvarozás sok embernek adott biztos és jó megélhetést, ma azonban ez már megszűnt.

A nyersanyaghiány miatt a gyáripar főként a faiparra szorítkozik. Az Északkeleti Felvidéken kb. 23 helységben találunk nagyjából szabású fűrésztelepet, amelyek 15 millió pengő értékű fát dolgoznak fel évenként. A fűrésztelepeken kívül több bútorgyár és üveggyár is van az Északkeleti Felvidéken. A gyáripar két legnagyobb üze azonban vegyi jellegű. Máramarosban a *nagybocskói Klotild kémiai gyár* és Ungban a *perecsenyi fapárlógyár*. A *nagybocskói gyár* 700 munkást foglalkoztatott 1910-ben. Legfontosabb gyártmányai a kén-sav, klórmész, glaubersó, szóda és a sósav. Cikkei igen jó hírűek és hazánkon kívül Galciában is jó piacuk volt a háború előtt. Még jelentékenyebb a perecsenyi fapárlógyár Ung megyében, az Ung folyó kiszélesedő völgyében. Ezt az állam állíttatta fel, hogy a rutének szegénységén segítsen.

Mindent összefoglalva végső megállapításunk az

Északkeleti Felvidék gazdasági életéről nem mondható kedvezőnek. A vidék ugyanis sokkal bővebb energiákkal rendelkezik, mint amíg a mai gazdasági helyzet alapján következtetni lehet. A fejletlenséget, a visszamaradást éppen az magyarázza, hogy ezeket az energiákat nem használták eddig ki. A magyar kormányzat sok jóindulatot mutatott az Északkeleti Felvidék iránt ismételten. Jó utakkal, vasutakkal kapcsolta bele a Magyar medence gazdasági életébe. A rutének számára legelőterületet bérelt, svájci importált állatokkal iparkodott a szarvasmarhaállományt feljavítani, kisebb állami mintagazdaságokat rendezett be a völgyekben, a magas hegyvidékeken pedig tejkezelő és állattenyésztési telepeket. Majd gyártelepeket állított fel a lakosság foglalkoztatására. Mindennek kétségtelenül volt eredménye, de nem akkora, mint amekkorára számítottak. Ennek legfőbb oka az volt, hogy ugyanakkor semmit sem tett *kazárszidó veszedelem* ellen. A rutének földjei, legelői és marhái hamarosan a kazárok kezébe kerültek a rutének pálinkaszervenvedélye és a kazárok uzorakölcsőnei miatt. Ez volt a legfőbb oka, hogy minden állami támogatás mellett is a rutének és oláhok nyomorúsága egyre nőtt. A szegénység igen jó anyag lett a pánszláv izgatók számára. A hűségükről és hazaszeretetükről mindig híres rutének területén is megindult a hazaellenes izgatás, amelynek egyik ismert eseménye volt a *máramarosi per*, amikor több száz rutén állt hazaárulással vádoltan a törvényszék előtt.

Az Északkeleti Felvidék gazdasági életének jövő fejlődése a jelen vigasztalansága mellett is biztató. *Egyáltalán helytelen volna a vidéket mint fejlődésre képtelen területet bemutatni.* Az Északkeleti Felvidéknek u. i. sok alig vagy egyáltalán ki nem használt erőforrása, energiája van. Az erdei gazdálkodás és az állattenyésztés még hatalmas fejlődésre képes, hiszen főként az utóbbi

még igen alacsony fokon áll. Rendkívül nagy jövője van a *gyümölcsstermelésnek*, mert a talaj, de különösen a klíma erre igen kedvező. A délre néző lejtőkön már eddig is sok almát, körtét és szilvát termeltek, a kivágott erdők helyét pedig sok helyen mogyorósok foglalták el. Máramaros és Bereg hegyvidéki részei nemcsak az Alföldre, hanem Lengyelországba is szállítanak szép, féregmentes gyümölcsöt. Az Északkeleti Felvidék helyes gazdálkodással roppant tömegű és kiváló gyümölcsöt tudna az Alföldnek és Lengyelországnak szállítani. Okvetlenül meg kell emlékeznünk a *vízi erőkről* is, amelyekben az Északkeleti Felvidék hazánk leggazdagabb vidékei közé tartozik, mert folyói igen nagy esésűek és a sok csapadék miatt bővizűek. A kihasználható vízi energiát félmillió lóerőre becsülik, amelyből ma még igen kevés van kihasználva. Hazánk nagy vidékei között a területhez viszonyítva az Északkeleti Felvidék leggazdagabb vízi erőiben. Ennek a hatalmas energiának kihasználása egészen új életet vihet majd a gazdasági, nevezetesen az ipari életbe. Elsősorban új életet adhat az eddig jórészt tüzfának felvagdalt bükkrengetegek szerszám- és bútorfának való feldolgozására. Rendkívül alkalmas végül az Északkeleti Felvidék a szövőipar számára, mert olcsó hajtóenergiát, olcsó munkaerőt tud adni, klímája pedig nyirkossága miatt éppen olyan kedvező a gyapot szövésre, mint Anglia és Skótország nyugati részeié. *Az Északkeleti Felvidék gazdasági élete tehát sokoldalú fejlődésre nyújt alkalmat, mégpedig aránylag nem nagy áldozattal.* A fejlődés irányai azonban azt is mutatják, hogy csak az Alfölddel való szoros kapcsolatban, azaz Magyarország politikai egységének keretében lehetséges mindez, mert az erdőkben gazdag, sok gyümölcsöt termelő és fejlett textiliparral rendelkező Csehországnak nem érdeke a földrajzi, történeti és nyelvi szempontból idegen *«Podkarpatská-Ruś»*-nak ipari megerősödése,

mert akkor természetszerű versenytársa lenne az anyaországnak. Annál nagyobb érdeke ez azonban a magyar-ságnak, amelyre már ezért is életbevágóan fontos, hogy az Északkeleti Felvidék visszakerüljön.

Erdély.

Hazánk összes vidékei közül ez különül el legjobban a többi tájaktól, ezért is tudott legalább ideiglenesen önálló állami életet folytatni. Erre alkalmassá tette nagy területe is (79.000 km²). Az Alföld után Erdély Magyarország legnagyobb vidéke. Még fontosabb az a körülmény, hogy belseje medencés, lesüllyedt terület, amelyet köröskörül párkányhegységek öveznek. Erdélynek a többi vidékekkel, különösen a hegyes vidékekkel szemben *szépen kifejlett középponti területe van*, amely alkalmassá teszi, hogy innen kiindulva az egészet politikai egységbe lehessen foglalni.

Erdély területének legrégebb része az a terjedelmes és magas hegyvidék, amely az Alföldtől különíti el és amelyet elszigetelt hegyzete miatt Keletmagyarországi Szigethegységnek szoktunk nevezni. Igen különböző hegységekből áll ez, de nagy része egy igen régi, Kárpátok előtti hegyrendszer maradványa. Hasonlóképpen régi, tehát nem a Kárpátokhoz tartozó hegység emelkedik délen, amely Erdélyt Oláhországtól elválasztja. A Kárpátok keleti láncainak kialakulásakor Erdély belső területe lesüllyedt és elborították a tengerek. A süllyedés azonban nem volt olyan nagyarányú, mint a két Alföldön, azért az *Erdélyi medence* jóval magasabb azoknál. Éppen ez a magas fekvése lett az oka annak, hogy felszíne nem maradt sík, mert a gyorsan legördülő folyók *széles és mély völgyeikkel roppantul felszabdalták*, dombvidékké alakították.

Az északi hegyvidék.

Erdély északi részén három vármegye foglal helyet : Szilágy, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyék. Kisebb részekről eltekintve az egész terület magas hegyvidék. A szelídebb, melegebb és gazdagabb rész *nyugaton* van, az Alföld szomszédságában. Innen kelet felé menve a hegyvidék mindig tömegesebb, magasabb, ezért a klíma is mindig hűvösebb lesz.

Az Alfölddel szomszédos hegyi tájat *Szilágyságnak* szokták nevezni. Déli részén két, kristályos kőzetekből felépült, de mésszel borított hegység emelkedik, a *Réz-hegység* és a *Meszes*, amelyek csaknem derékszögben hajlanak egymáshoz. A kettőt egymástól a *Csucsai hágó* választja el, amely észak felől egyik legfontosabb kapuja Erdélynek. Mély és szűk völgyek, erős tagoltság jellemzi a két hegységet. Nagyrészt sűrű tölgy- és bükkerdők borítják őket. Az erdők zöldjéből itt-ott szürke foltok tűnnek elő, az erdőirtások nyomai. Északon, Szatmár megye felől a *Bükk* bocsátja délre erdőkkel fedett széles, alacsony hátait.

A három hegység között *tengeri üledékekből álló fennsík van*, amelyet a Berettyó, Kraszna és mellékfolyói dombvidékre tagoltak. Nagy része enyhe, szelíd, halmos vidék, amelynek jó részét szántják, vetik. Híres a Szilágyság bor- és gyümölcsstermelése is. *Legjobb borait az Érmellék alföldi oldalán szüreteli.* Szilvából, dióból és cseresznyéből jelentékeny kivitele van a vidék lakosságának, amely részben magyarokból, részben oláhokból áll. Településeinek nagyobb része kis hegyi falu, 400—700 lakossal. Bár a terület igazában hegyes vidék, lakossága mégis elég sűrű (63) és sok apró faluja van. Legnépesebb helységei Zilah és Szilágysomlyó. *Zilah* (8000 l.) a Meszes hegység északi végénél elragadó szép helyen fekszik erdős hegyek és nagy gyümölcsösök között. Hegyi

település még *Szilágysomlyó* is (7000 l.) a Kraszna völgyében. A Szamos termékeny völgyében épült *Zsibónak*, Wesselényiek ősi fészkeének 3000 magyar lakosa van. Magyar népesség lakja a másik két várost is.

A Szamostól keletre emelkedő hegyvidék már közel sem olyan barátságos terület, mint a Szilágyság. A *Lápos hegység* ugyan még nem igen magas, de már a hozzá kapcsolódó vulkanikus kiemelkedések jól meghaladják az 1000, sőt 1500 métert is (Priszlop 1336, Cibles 1842). Még hatalmasabb a *Radnai havasok* hegyvonalata, amely Máramaros és Szolnok-Doboka megyék határán emelkedik 2000 métert elérő roppant gerinccel. Fővonulatából a mellékágak egész raja ágazik ki főként dél felé, a Nagyszamos völgyébe. Régi kristályos hegytönc, amely valamikor összefüggött a távol fekvő Irott-kő hegységgel, vagyis a Radnai havasok is a Magyar Massivum romjai. Érdekes, hogy csúcsai alig néhány száz méterrel múlják felül a főgerincet: az Ünökő 2280 m, a Nagy Pietrosz 2305 m. A jégkorszakban gleccserek nyúltak le a Radnai havasokról. A széles, meredekfalú völgyek és az apró hegyitavak ennek az eljegesedésnek emlékei. A hegység túlnyomó részét hatalmas, sok helyen még érintetlen erdők borítják: a völgyekben tölgy és cser, feljebb bükk, majd fenyő következik. Egy kis része azonban már kopár vagy cserjés-füves, mert kiemelkedik az erdőhatár fölé. A hosszú és magas hegység Erdély és Máramaros között roppantnln megnehezíti a közlekedést. Nem vezet át rajta se vasút, se országút. Csak a keleti részén van egy járható átjáró, a *Radnai hágó*, de ez is igen magas (1257 m), azért nehéz út. A Nagyszamos völgyét az Aranyosbeszterce völgyével köti össze, tehát Bukovinába és Moldvába vezet.

A zordabb hegyi természet miatt a lakosság itt már jóval ritkább, mint a Szilágyságban. A szántóföld kevés, a bányák és az erdők pedig a rossz közlekedési viszonyok

miatt nem tudnak sok embert foglalkoztatni, mert a fát és ércet nehéz értékesíteni. Legtöbb falu van a Szatmár megye területére eső *Kővár vidékének*, amelyet a Lápos folyó szel át és Szolnok-Dobokában ugyancsak a Lápos völgyének. Itt ugyanis vas- és ezüsbányák és néhány kis hámor van. Ezek, valamint a fűrésztelepek elég sok munkát adnak. Legnépesebb helyei *Magyarláp* (2800 l.) és *Oláhláp* (2900 l.).

A Radnai havasok területén tehát csak néhány kisebb bányatelep van. A Szamos völgye azonban eléggé népes. A hajdan híres *Óradna*, amely Besztercével együtt résztvett a levantei kereskedelemben, a tatár dúlást nem tudta többé kiheverni. Ma csak 5000 magyar és német lakosa van, de a tatárjáráskor Rogerius szerint negyvenezerre ment. Népesebb helyek még Oláhszentgyörgy (3500 l.) és Naszód (3500 l.). A Radnai havasok ellankásodó lábánál, a Beszterce folyó völgyében fekszik *Beszterce* város. Tizenháromezer magyar, német és oláh lakosa van. Azon az úton van, amely a Borgói hágón (654 m) át Erdély bel-sejét összeköti Bukovinával. Szász lakosai a középkorban élénk kereskedelmet folytattak Kelet- és Délkelet-Európa népeivel. A kis város igen szép helyen fekszik erdős hegyek koszorújában. Lakosai jó gyümölcsöt termelnek. Kisebb gyáripára is van.

A Székelyföld.

Erdély négy legkeletibb vármegyéjét : Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyét foglaljuk össze ezen a néven. Ez a táj ugyan főként a lakosság alapján különül el, de kisebb részeket elhagyva földrajzi tekintetben is egységes vidék : a *Keleti Kárpátok* vidéke, amely Máramaros határától vagy pontosabban a Radnai hágótól a Bodza szorosig terjed.

A Keleti Kárpátok hegyvidéke folytatása az Észak-

keleti Felvidéknek. A két részt egymástól a Radnai havasok hatalmas kristályos tönkjének beékelődése választja el. Amint az Északkeleti Felvidéken, itt is két hegyvonulatot különböztetünk meg: kívül a Kárpátok *homokkő- és kristályos vonulatát*, belül, az Erdélyi medence határán, a *vulkanikus vonulatot*. A két hegyvidék között azonban mégis nagy különbség van. Az Északkeleti Felvidéken a külső vonulat teljesen homokkőből áll és csak Máramarosban bukkannak fel kristályos részek. A Székelyföldön a kristályos vonulat hatalmasan ki-fejlődik és visszaszorítja a homokkő jelentőségét. Ott a belső vulkanikus zóna egyes elszigetelt darabokból áll, itt *összefüggő* vulkanikus vonulat van. Északkeleten a két hegység között csak többé-kevésbé keskeny folyóvölgyek foglalnak helyet, itt ellenben terjedelmes medencék keletkeztek. Azonban ennek ellenére sem él több ember a Keleti, mint az Északkeleti Kárpátok vidékén.

A homokkő- és kristályos részt három csoportba szokták összefoglalni: *Gyergyói, Csíki és Háromszéki havasok* néven. Mind a három csoportot jellemzi (a Gyergyói havasok északi kis részét kivéve), hogy a határon mindenütt a homokkővonulat tagjai emelkednek sűrűn tarkítva kisebb mészkőgerincekkel és szirtekkel. A homokkővonulat többnyire széles hátú, sokszor fennsíkosan szétterülő hegytömbökből áll, amelyekbe a patakok keskeny, de mély völgyeket vájtak. Mivel a Keleti Kárpátokban a határ nem a vízválasztót követi, hanem a homokkő legmagasabb tetőit és csúcsait köti össze, azért itt a Moldvába vezető utak nem hágókon, hanem *szorosokon* hagyják el hazánk területét. Egymásután következik a *Tölgyes, Békás, Gyimesi, Ojtozi* és a *Bodza szoros*. Csaknem mindannyi megkapó természeti látványosság, meredek sziklafalakkal, gyorsan rohanó hegyi patakokkal. Néhol olyan szűkek, hogy a patak mellett alig fér el az országút. Bár

a szorosok többnyire jobb utat adnak, mint a hágók, tekervényesen futó útjaik miatt keleten is jó határa van hazánknak. A szorosok közül a Gyimesin vasút is vezet át Moldvába.

A homokkővonulaton belül csaknem Csíkszeredáig kristályos palákból és gnejszből nagy hegység vonul, amely Csík megye északi részén erősen kiszélesül, dél felé azonban gyorsan elkeskenyedve eltűnik a homokkővonulat alatt. Hosszan elnyúló, széles hátú gerincek, rövid oldalágak egész serege annyira tömegessé teszi ezt a hegységet, hogy szélesebb, településre alkalmas völgyet nem találunk benne. A homokkő- és kristályos vonulatot egyaránt pompás szép erdők fedik, tölgy, bükk, de főképpen fenyves. Ezek a rengetegek a különben szegény Székelyföldnek legnagyobb értékei. Sajnos, a gazdaságilag legjobban, legkönnyebben kihasználható erdők anélkül, hogy az újrafásításról elegendő módon gondoskodtak volna, már jórészt áldozatul estek az erdőirtásnak. Ahol csak sebes vizű patak folyik, mindenütt fűrészmalomok keletkeztek, amelyek zsindelynek, épületfának vagy vasúti talpfának dolgozzák a pompás szálfákat. Ez maga még nem baj, de az már igen, hogy a fűrészmalomoknak csak kis része a székelyeké. Az igazi hasznót itt is a vállalkozó spekulánsok tették és teszik zsebre.

A Gyergyói, Csíki és Háromszéki havasok hátai, gerincei 800—1000 méter körül járnak. Csúcsaik 1300—1900 méter magasságot is elérnek. Az ország határán mint őrszemek állanak a Magyaros (1340 m), Nagy Sándor (1639 m), Feketehalom (1629) és a Csilányos (1602). Valamennyi a homokkőzónából emelkedik ki. Nem maradnak el mögöttük a mészkő- és konglomeratum-szirtek sem. Sőt a Keleti Kárpátok egyik legmagasabb csúcsa : a Csukás (1958 m) ezekből emelkedik ki. A Nagy Cohárd és a Gyilkos-tető 1500 méter körül vannak. A kettő között van «négy óra járásnyira Gyergyószentmiklóstól a 995 m

magasan fekvő *Gyilkos tó*. A tó mintegy 600 m hosszú, keskeny, néhol 200 méter széles. Vize kristálytiszt; helyenkint 30—40 méter mély. A tó környezete elragadó szép: keletről a sötétzöld fenyvessel borított Gyilkos havas, északról a Nagy Cohárd vörös színben csillogó roppant sziklatömege nyúlik el, dél felé a Nagy Hagymás emeli fel sziklafejét. Alig mult félszázada, hogy ott, ahol most ez a szép tó csillog, bájos havasi liget pompázott, amelynek gypszönyegén a Likas patak és a déli irányban letörtető Gyilkos patak egyesültek. 1837-ben egy napon megrendült a hegység és ahol a völgy legszűkebb, a hegyoldal sziklái leomlottak és elzárták a kifelé futó patak útját. A bővizű patak elárasztotta a völgyet. Ahol még nem régen fű, fa nőtt, virág nyílt, egyszerre terjedelmes tó hullámozott. Megtelvén a völgy, a víz átlépte a sziklagátat és fokozott gyorsasággal vágatott megszakított útján, a Békás szoroson tovább. *Igy támadt a Gyilkos tó*. Vízükreből még ma is kilátszanak az eltemetett fenyőóriásoknak minden díszüktől megfosztott, kérgüktől meghámlott, megfehéredett csúcsai.¹

A külső homokkő- és kristályos vonulattal csaknem párhuzamosan húzódik a *vulkanikus zóna*, amely hazánk legnagyobb összefüggő vulkanikus hegyvidéke. Legészakibb tagja a *Kelemen havas*, amelynek ívalakban meghajló gerince kétezer méternél magasabb kúpokat hord (Pietroszul 2102 m). Északfelől igen meredek a hegység, alig lehet megközelíteni. Oldalain gyönyörű fenyveserdők állnak, teteje azonban csak cserjés és havasi rét. Délebbre a *Görgényi havasok* hosszan elnyúló gerince következik, amelyet mindenfelé szétmenő széles háta vesznek körül. A főgerinc a vulkáni működés egykori színhelyén vonul végig a Csomafalvi Délhegytől a

¹ Osztrák-Magyar Monarchia. XX. k. 322. l.

Maguráig.¹ Három hágó vezet át rajta. A hegység közép-pontja és egyúttal legmagasabb kiemelkedése a *Mező havas* hatalmas kúpja (1777 m). Oldalait bükk és fenyő borítja, tetején kitűnő havasi rétek vannak. A vulkáni zóna harmadik leghosszabb és legmagasabb tagja a *Hargita*. Főgerincét a mellékágak egész sora veszi körül. A hegység kelet felől meredekebb mint nyugaton, ahol fennsíkok támaszkodnak hozzá. Mind a három vulkanikus hegységre jellemző, hogy a tulajdonképpeni trachit-vonulat keskeny, de a gerincet kísérő tufaöv 25—30 km szélességet is elér. A Hargita szintén erdős vidék, de *igen jó havasi réttei* is vannak. Ezek a székely állattenyésztés alapjai.

A Hargitától délre ismét homokkőhegység következik, amelynek tagjait : a *Persányi*, *Baróti* és *Bodoki hegységet* az Olt érdekesen megtört vonalban haladó medre különíti el egymástól. Ezek már valamivel szelídebb hegyvidéket alkotnak, mint a Székelyföld többi hegyei. Nagy részük ugyan erdő, de a délibb fekvés és kisebb magasság miatt itt már a lombos fák (tölgy, bükk, gyertyán) uralkodnak. Még fontosabb, hogy több a termőföld.

A vulkanikus hegységek roppant kifejlődése már egy-magában valami különös jelleget kölcsönöz a Székelyföldnek. A természeti szépségekben, érdekességekben bővelkedő Erdélynek legerdekesebb vidéke kétségtelenül a Székelyföld. A régi vulkanikus működésnek hazánk területén sehol nem találjuk annyi és olyan sokféle módon megnyilvánuló utójelenségét, mint a székelyek hazájában. Savanyúvízforrásainak száma sincs. A kén-gázzal telt *Torjai bűdösbarlang* Európa legnagyobb és ilyen képződménye. Évenként másfél millió kg széndioxid ömlik belőle, tehát nagy érték megy vele veszendőbe.

¹ Radványi Antal : A Görgényi havasokról. Földr. Közl. 1909. 201—219. ill.

A barlang szájánál nem magas a széndioxidréteg, ott tehát még gyermekre sem veszélyes, de a lemélyedő barlangban 2 m magas, tehát ember, állat megfullad benne. Ugyancsak vulkanikus eredetű a kovásznai «pokolsár» iszapfürdő, amelynek vizét, iszapját az alulról feltörő széndioxid kavarja, forgyogtatja. Vulkanikus eredetű a gyönyörű *Szent Anna tó* is, amely egy krátertölcsérben foglal helyet 950 m magasan. A tó partját fenyves veszi körül, távolabb pompás bükkerdő sötétlik. Csendes, megragadó vidék, amelyet még a szél sem igen háborgat. A tölcsérmélyen meghúzódó kis tó tükre csillogva veri vissza a napsugarat. Még a középkorban kápolnát építettek mellette a hitbuzgó székelyek, akiknek régi kedvelt búcsújáró helye ez a szép, csendes vidék.

A Székelyföld közepét magasan fekvő medencék foglalják: a *Gyergyói, Felcsíki, Alcsíki és Háromszéki medencék*. Magasan (600—700 m) fekvő dombos, halmos vidékek ezek, sovány, agyagos, kavicsos, homokos talajjal. A székelyek számára azonban mégis igen értékesek, mert az egész vidéken csak ezeken lehet gabonát termelni. Igaz, hogy nem sokat, mert nemcsak a talajnak vannak hiányai, hanem az *éghajlatnak* is, amely a medencék magas fekvése miatt általában igen hűvös. Csak későn, április végén, májusban tavaszodik és már októberben, sőt néha még előbb is beáll a tél. A Gyergyói medencében a búza, rozs nem igen díszlenek, mert ennek van legészakibb és legmagasabb fekvése. A szántóföld hiányát azonban az ügyes székelyek iparkodnak más módon pótolni: *állattenyésztéssel és erdei gazdálkodással*. Csaknem kivétel nélkül minden községnek van erdeje, mégpedig terjedelmes, rendszeren többezer kat. hold. Június, júliusban a havasi erdők rétjein dolgozik a székely. Levágja az illatos havasi rétek dús fűvét és addig nem is megy haza, míg annyi szénát nem szerzett, amennyiből állatait eltarthatja. Ráér, mert az aratás

csak július végén, augusztusban kezdődik. Emellett ügyes fúró-faragó. Famunkáival, deszkáival, léccel, zsin-dellyel eljárogat a Mezőségre és búzával, kukoricával jön vissza. Néhány bánya is van a Székelyföldön, de se a szén-, se a híres márványfejtők nagyobb tömeget nem foglalkoztatnak.

A Székelyföld aránylag ritkán lakott vidék, ami hegy-ségeinek nagy kiterjedését és magasságát tekintve nem is csoda. A magasabb részek mindenütt lakatlanok. Még a völgyekben is csak akkor van néhány helység, ha azok-ban forgalmasabb út vezet, vagyis ha a völgy a határ-szorosok felé visz. Azonban nem is a határvonulat a leg-néptelenebb, hanem a Kelemen és Görgényi havasok hegyvidéke, ahol hatalmas területeken nem találunk falvakat, csak pásztor- és vadászkunyhókat. Csaknem teljesen néptelen a Hargita belső területe is. A népesség túlnyomó része a hegyek közé zárt medencéken lakik. Csík és Háromszék megyék települései között sok nagy-határú falut találunk. Érdekes, hogy a legtöbbnek ezer-nél több lakosa van. Itt a népesség jobban összetömö-rülve él, mint egyéb hegyvidékeinken. Ez kétségtelenül a korábbi határőrvidéki szervezettel függ össze, amely nem tűrte a lakosság szétszóródását. Maros-Tordában és Udvarhelyben már egészen mások a viszonyok. Ott már aránylag is jóval több a falu és kisebbek is, mint Csík és Háromszék megyékben. *Város a Székelyföldön kevés van* és azok is *Marosvásárhely* kivételével kis váro-sok. Jellemzi azonban a székely városokat, hogy bár vala-mennyi elsősorban a mezei és erdei gazdálkodásból él, mindegyikben fejlett kisipar is van, sőt néhány kisebb gyárat is találunk néhányban. Ezek azonban csak helyi jelentőségűek, vagyis a környék szükségletét akarják fedezni.

A négy székely megyének 640.000 lakosa van. Ebből több mint félmillió székely, 100.000 oláh. Vallásra nézve

282.000 katolikus, 242.000 protestáns, a többi gör. keleti és zsidó. A Székelyföld székhelye, a székelység középpontja régebben *Székelyudvarhely* volt. Kicsi (11.000 lakos), de forgalmas városka sok iparossal és számos iskolával. Csíkben *Gyergyószentmiklós* a legnépesebb (9000 l.), *Csikszeredának* csak 4000 l. van. Ezeken kívül még sok helysége van Csík megyének 4000-nél több lakossal. Csík-szentdomokos 5400 l., Gyergyóalfalu 6500 l., Gyergyóbékás 7200, Gyimes 6400 l. stb. Háromszékben *Sepsiszentgyörgy* a legnépesebb (8600 l.) és *Kézdivásárhely* (6400 l.). Az összes székely városok között legnagyobb *Marosvásárhely*, mert ennek mezőgazdasági és forgalmi tekintetben is legjobb a helyzete. 26.000 lakosából csak 3000 oláh és német. Iskolái és más intézetei (múzeum, könyvtár) a székelység közművelődési középpontjai.

A Déli Kárpátok vidéke.

Ezen a néven foglaljuk össze azokat a hegységeket, amelyek Erdélyt dél felől határolják. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az újabb földrajzi kutatások szerint ennek a hatalmas és kiterjedt hegységnek, amely méreteivel, tömegességével egynémely tekintetben még az Északnyugati Felvidék hegységeit is felülmúlja, a *Kárpátokhoz nagyon kevés köze van*, mert nagyobb része idősebb, mint a Kárpátok láncai; továbbá nyoma sincs annak a nagy homokkőzónának, amely a Magyar-Morva határhegységtől egészen a Töröcsvári hágóig megvan összefüggő vonulatban. A Kárpátok hegyrendszerének pedig éppen ez a homokkőzóna a legjellegzetesebb része. A köztudatba azonban annyira belevette magát az a felfogás, hogy a Kárpátok Pozsonytól Orsováig terjednek, hogy felesleges és zavaró okvetetlenkedés volna különösen ma új nevet adni ennek a nagy hegyvidéknek. Egyébként nincs rá nevünk, hanem egész újonnan kellene elnevezni, ha

csak el nem fogadjuk a németeknél meghonosodott Erdélyi Alpok elnevezést. Azonban semmi szükségünk sincs erre se. Nekünk magyaroknak Déli Kárpátok a legjobb, legmegfelelőbb elnevezés, de tudomásul vesszük, hogy erősen elütnek Kárpátjaink többi részétől.

A Keleti Kárpátok homokkővonulata a Bodza szorosnál feltűnő élesen megtörik és Románia felé domborodó ívvel nyugati irányt vesz. Ezt a hegységet *Brassói havasok* néven foglaljuk össze. Túlnyomórészt kréta- és jura-kori rétegekből áll. Erdős gerincét a Prahova folyó keresztülvágta. Ennek hosszú, de sokszor igen keskeny szorosában, a *Tömösi szorosban* megy át Romániába a legforgalmasabb vasúti vonalunk Erdélyből. Alkalmas hely híján két alagutat is kellett törni. Az egyik csak 106 méteres, de a másik közel egy km hosszú (937 m). A Brassói havasok lábánál terül el a *Barcaság* dombos, lapályos területe, amelyet a brassói szászok példás szorgalommal művelnek.

A Brassói havasok végét a 2241 méter magas *Királykő* jelzi. Itt kezdődik a *Fogarasi* és *Szebeni havasok* nagyszerű hegyvidéke, amely a Zsil szurdokvölgyéig tart. A két hegység között a *Vöröstoronyi szoros* jelöli a határt. Ezen megy ki az Olt Oláhországba, de vasút és országút is van benne. A 130 km hosszú vonulatban ez az egyedüli jó átjáró a Havas alföldre.

Mindkét hegység kristályos palákból áll. Legmagasabb gerincük az ország határán húzódik és az Olt folyótól eltekintve vízválasztó is, vagyis északi oldalukról Erdély felé, a délről a Havas alföld felé futnak le a folyók. A határgerinc és a vele párhuzamosan vonuló hegyhátak gerincmagasság tekintetében vetekednek a Tátrákkal: 2000 méteren is felül vannak. Csúcsaik szintén megközelítik a Magas-Tátra legmagasabb kiemelkedéseit. A *Negoj 2544 m*, tehát alig száz méterrel alacsonyabb a Ferenc József csúcsnál. A Negojon kívül még sok csúcs van,

amely 2400 méternél magasabb. A Szebeni havasok nem érnek el ilyen tekintélyes magasságot. A *Steflistye* kerek kétszáz méterrel alacsonyabb, mint a Negoj (2244 m). A jégkorszakban mindkét hegységet jég és hó borította. A gleccserek hatalmas völgyeket vágtak a gerincekbe, azért azok távolból csipkézetteknek látszanak. A gleccserek rovátkolták ki azokat a szinte szabályosan elhelyezkedő rövid, de magas mellékgerinceket is, amelyek a főgerincből északra és délre kiágaznak. A gleccserek nem nyúltak be egészen az Erdélyi medencébe. Ezért van a Fogarasi és Szebeni havasok folyóinak olyan érdekes völgye : fenn a magas hegységben széles völgyük van, alább ellenben olyan keskeny, hogy út is alig fér el mellettük. Fent u. i. a régi gleccsersedrekben folynak, alább ellenben saját munkájukkal készített völgyben. A jégkorszak emlékét hirdetik a hegyi tavak, a *tengerszemek* és a patakok gyakori vízesései. A tavak közül legismertebbek a *Podragu* és a *Bullea tavak*.

A Szebeni és a Fogarasi havasokat régebben hatalmas erdők borították. Igazi ősi rengetegeket azonban már csak ott találunk, ahol nehezen megközelíthető háta és völgyek vannak. Az alsó erdőket a kultúra irtotta ki, a felsőket a kultúrátlanság. A Havas alföldről és Erdélyből a havasokra hajtó pásztorok a Déli Kárpátok legnagyobb erdőpusztítói. Évről-évre hatalmas rengetegeket égettek le, hogy a havasi rétet gyarapítsák. Szerencsére az elmúlt évtizedekben erős felügyelet alá vették ezeket az erdőket és amennyire csak lehetett, megakadályozták az esztelen rombolást.

A Zsil völgyén túl a Déli Kárpátok keskenyebb tagjai következnek : a jórészt Oláhország területére eső *Páreng*, a *Vulkán* és a *Damogled*, amely délnyugat felé fordulva Orsovánál, a Duna mellett végződik. A két első még mindig igen magas, közel 2000 méteres széles hátakkal, amelyeket a hajdani gleccserek és folyók alaposan össze-

vagdaltak. A Páreng orma, a *Mundra* csaknem a Negojt is eléri (2520 m), de a Vulkánban a Strázsa már nem éri el a 2000 métert (1870 m), a Damogled magyarországi része pedig alig magasabb 1200 méternél.

Az eddig említett hegységek mind az ország déli határán emelkednek és kivétel nélkül kristályos kőzetekből állanak üledékes takaró nélkül. Ezeken belül igen nagy kiterjedésű, de más korú és más felépítésű hegyvidék foglal helyet, amelyet összefoglaló néven *Bánsági hegyvidéknek* neveznek. Ezek is kristályos kőzetekből állanak ugyan (gnejsz, gránit, pala), de ezekre a mezozooszkorban vastag üledékes rétegek telepedtek, amelyek a Kárpátok feltüremlése alkalmával erős gyűrődést szenvedtek. A nagy hegyvidéket könnyebb áttekinthetőség kedvéért csak négy részre bontjuk: Krassó-Szörény megye déli és középső részeit borítja a *Krassó-Szörényi Érc-hegység*, amelytől a Temes völgye választja a Maros balpartján emelkedő *Pojána Ruszkát* és ettől keletre a *Kudzsiri havasokat*. Mind a három hegyvidék széles hátú, többnyire szelíden lejtősödő hegységekből és egyenletes magasságú fennsíkokból áll. A fennsíkos kiterjedés különösen jellemző a Pojána Ruszkára, amit egyébként a neve is kifejez (Pojána = erdős hegyi síkság). A Pojána Ruszkától a Temesbe ömlő Bisztra völgye választja el a Bánsági hegyvidék legmagasabb hegycsoportját, amely *Godján-Szárkó* és a *Retyezát* hegységekből áll. A Retyezát egyike hazánk legszebb és legvadabb hegységeinek. A bükkös- és magasabban fenyvesekkel borított előhegyek után rendszerint kiterjedt havasi rétek következnek, amelyeken átlag 2000 m magasságig pásztorkodnak. Ebből a havasi régióból úgy emelkedik ki a hegység főgerince, mint 500 m magas, éles sziklagerinc, amelyből rövid oldalgerincek ágaznak el. Az oldalgerincek között levő katlanszerű völgyek lépcsőzetesen emelkednek és felső részükben mintegy 20 kisebb-nagyobb tengerszem

van elszórva. Ezek a hófödte sziklakkal és csipkés gerincekkel a magas hegységet jellemző zord, de ígésző képet adnak.¹

A Déli Kárpátok vidéke akkora területet foglal el, mint az Északkeleti Felvidék. Lakossága egymillió körül van, ugyanannyi, mint az Északkeleti Felvidéknek, vagyis igen ritka a lakossága (44 egy km²-re). Ennek fő oka kétségtelenül a hegyvidék tömeges fellépése. A Brassói és a Fogarasi havasok előtt van ugyan alacsony dombos vidék, amelyet művelni lehet, de a Déli Kárpátok egyéb részein csak a szélesebb folyóvölgyekben lehet földművelést folytatni. Ilyen völgy azonban kevés van és nagyobb jelentőségre csak a Marosba ömlő Sztrigy völgye tett szert, amelyben a *Hátszeg* jól művelt termékeny vidéke foglal helyet. Legtöbb termőföld van Krassó-Szörényben a Pojána Ruszka vidékén. Általában véve a viszonyok igen mostohák, mert az 1895. évi összeírás szerint a Déli Kárpátok területén mindössze 900.000 k. hold szántóföld volt, vagyis egy emberre csak egy hold jutott, de természetesen ez se valami dús termékenységű, mert ilyen a Déli Kárpátok vidékén csak elvétve akad.

Azonban ennek ellenére is a lakosság általában véve mégis jobb módú, mint az Északkeleti Felvidéké. Ennek okát abban találjuk, hogy a Déli Kárpátok energiáit a lakosság ügyesebben kihasználta és kihasználja, mint a rutének az ő földjüket. Viszont az is igaz, hogy a Déli Kárpátok vidékét a természet gazdagabban ellátta, mint a rutének hazáját. Szántóföldje és rétje ugyan nincs több, mint ennek, de már klímája délibb fekvése miatt enyhébb és így a földművelés eredményesebb. Még nagyobb előnyt jelent az, hogy az ú. n. Bánsági hegyvidék *ásványi termékekben igen gazdag*. A Zsil völgyében, *Petrozsény*

¹ Czirbusz: Magyarország a XX. század elején. 252. l.

környékén van hazánk *legnagyobb szénmedencéje*, amelynek készletét 460 millió tonnára becsülik, tehát többre, mint a tatai, pilisi, salgótarjáni, sajói szénmedencék készletét együtt. *Krassó-Szörényben, Stájerlak-Anna* mellett nem nagy, de igen értékes szénmedence van, amely elsőrangú *fekete kőszén* ad. Készletét 12 millió tonnára teszik. Szénen kívül *vasérc* is fordul elő. Kisebb mennyiségben ugyan, mint a Gömör-Szepesi Érchegeységben, de arra mégis jó, hogy a szénbányák mellett *virágzó vas- és acélipar* kifejlődését segítse elő. Nagyobb vasérctelep van Hunyad megyében *Gyalár* mellett és Krassó-Szörényben *Anina* és *Vaskő határában*. Az erdélyi vasérckészletet 12 millió tonnára becsülik.

A kőszén és vas szomszédos vagy egy helyben való előfordulása virágzó vasipart fejlesztett ki: *Resicabányán, Aninán, Nádorhegyen, Nadrág* községben és *Vajdahunyadon*. Ugyancsak a zsilvölgyi és krassószörényi szén segítette elő a szeben- és brassómezei szövőipar kifejlődését vagy helyesebben a szászok régi házi iparának gyáriparrá való átalakulását. A két megyében kilenc szövőgyár dolgozza fel a fejlett juhtenyésztés szolgáltatta gyapjút. A hatalmas erdők faanyagát fűrésztelepek és papírgyárak dolgozzák fel. Ez azonban már nem olyan nagyarányú, mint pl. a Vágvidék vagy a Székelyföld faipara. Papírgyára is mindössze három van. Legnagyobbak a zernyesti és a péterfalvi.

A Déli Kárpátok vidékét magyar, német és oláh lakosság lakja. Legtöbben az oláhok vannak (720.000), akiknek fő tömegét (340.000) Krassó-Szörény adja. Többségük van Fogaras, Hunyad, sőt Szeben megyék területén is. A magyarok száma 1910-ben 133.000, a szászoké 140.000 volt. Vallási tekintetben az oláhok túlnyomó száma miatt a gör. keletiek vannak többségben (700.000 körül). A katolikusok 150.000 ezren, a protestánsok 100.000-en vannak.

A települések eloszlása, nagysága, igen különböző.

Brassóban és Szebenben, vagyis az ú. n. *szász vidékeken* aránylag kevés a település, de viszont a települések rendszerint népesek. Brassóban pl. a legtöbb településnek 2000-nél több lakosa van és egynek sincs ezernél kevesebb. A települések ritkasága miatt a községhatárok rendszeren nagyok, 4—28.000 kat. hold. A két legnépesebb hely *Brassó és Nagyszeben*. Mindkettőnek igen jó fekvése van: Nagyszeben a Vöröstoronyi, Brassó a Tömösi szorost őrzi. Mivel Erdélyből Románia felé ezek a legforgalmasabb utak, azért a két szász város kereskedelme már századok óta igen élénk és nagyarányú. Kitűnő forgalmi helyzetük lendítette fel iparukat is, amely a Havasalföldön talált igen jó piacot. A két város közül Brassó helyzete előnyösebb, mert itt három átjáró útjai találkoznak (törcsvári, tömösi, ojtozi).¹ Ezért lett Brassó népességben Erdély második, kereskedelemben, gyár-
iparban első városa. 1910-ben 41.000 lakosa volt. Ebből 18.000 magyar, 11.000 szász és 12.000 oláh. Ma kb. 53.000-re növekedett népessége a betelepített oláhokkal. Nagyszeben valamivel kisebb (45.000 l.), de ebben a szászoknak volt relatív többségük. A szászok szemében különös fontosságot ad Szebennek, hogy ebben vannak a szász művelődés legfontosabb szervei (iskolák, kultúregyesületek, múzeum stb.). A Barcaságban megemlíti mint érdekes települési csoportot a *héljalusi csángók* hét népes faluját, amelyekben nagyjából magyarak laknak.

Fogaras, Hunyad és Krassó-Szörény területén már sokkal több település van, de ezek nagyjából kicsinyek (1000 lakoson alul). Különösen Hunyad megye területén van rengeteg apró (300—600 l.) falu. Ennek oka részben az erősen hegyes, feldarabolt vidék és az oláhok vonzódása a külön településhez.² Népesebb tele-

¹ Cholnoky: Brassó helyzete. Földr. Közl. 1928. 204. l.

² Fodor Ferenc: Egy pásztorkodó oláh falu földrajza. Földr. Közl. 1922. 68. l.

püléseket, városokat csak a bánya- és iparvidékeken és a nagy forgalmú folyóvölgyekben találunk. Legnépesebbek *Resicabánya* (18.000 l.), *Lugos* (20.000 l.) és *Déva* (9000 l.). Az elsőt a bányászat és gyáripar virágoztatta fel, Lugos és Déva jó forgalmi helyzetüknek köszönik fejlődésüket. Karánsebes (8000 l.), Vajdahunyad (5000 l.), Orsova (6000 l.) fontos, de kisebb városok. Ez az elmaradás Orsovánál igen feltűnő, mert hazánk egyik legfontosabb helyzetű városa. Elmaradásának oka az Al-Duna kis forgalma és a szomszédos vidékek alacsony kultúrája, ami nagyobb forgalom kialakulását lehetetlenné teszi.

A Bihar hegyvidék.

A Marostól északra a Sebeskörösig a Bánsági hegyekkel rokon eredetű hegycsoport foglal helyet. Ez is számos, egymástól igen elütő hegységből áll. Leghatalmasabb tömege a Bihar után, Bihar hegyvidék néven foglaljuk ezeket össze.

A tulajdonképpeni *Bihar hegység* igen régi, paleozoikus palákból áll, de ezeket később vastagon elborították a mezozói (triasz, jura) tengerek mészkőlerakódásai. A Bihar nagyobb részét éppen ennek a hatalmas mészkőrétegnek természeti jelenségei jellemzik legjobban. Ahol a vizek a fedőrétegeket lekoptatták, mint valami ablakon, paleozói kristályos palák nézegetnek ki, mutatva, hogy az egész üledékes takaró, a régi homokkő is, még mész és kristályos alapra rakódott, amely kétségtelenül az ősi Magyar Massivum romja. A hegység északi részén hatalmas vulkanikus kitörés eredményét láthatjuk, mert itt nagy kiterjedésű trachitréteg borította el az üledékes takarót. Ezt a vulkanikus részt *Vlegyásza* néven foglaljuk össze.

A Bihar-Vlegyásza a Kisaranyos forrásánál kezdődik és a Sebeskörösig tart. Az inkább széles, fennsíkos háta-

ból, mint keskeny gerincekből álló hegység körülbelül 80 km hosszú. A fővonulatból számos mellékág szakad ki. Keletről és nyugatról is a folyók, patakok egész sora vágta bele magát a hegységbe. A völgyek azonban legtöbbször alig járhatók. A hegység mindkét részében csaknem egyforma magas csúcsokat találunk: a Nagybihart (1849 m) és a trachithegységben a Vlegyászat (1838 m). A Bihar a Kisaranyosnál, a leányvásáraitól híressé lett *Gajnatetővel* kezdődik (1486 m). «Július hónapban ide gyűlt mindenfelől a Bihar hegységben szétszórtan lakó oláh nép, amely a magas főgerinctől kétfelé választva egymástól elzárva, ezen kívül nem igen érintkezett egymással. A leányok ilyenkor hozományukat is felvitték magukkal és kiállították, hogy a legények azok mérlegelésével válogathassanak közülök feleségnek valót. Mindig pap is volt jelen, aki összeeskette őket. Ez azonban most már tiltva van. A vásár elvesztette eredeti sajátosságát s most nem más, mint érdekes, nagy havasi népünnepély, melyet a havasi népelet tanulmányozása végett még távoli vidékekről is sok vendég látogat meg évente.»¹

«A hegység alsó lejtősegeinek széles fokozatain *lombos erdők*, nevezetesen tölgyesek élnek 700 méterig. Azon felül bükkösök következnek. Ezer méternél magasabb hátakon a fenyvesek kezdődnek, amelyek a nyugati oldalon a bükkösökkel vegyest fordulnak elő. A keleti oldalon már 750 méteren kezdődnek a fenyveserdők. Itt egyszerűs mind több a havasi rét és szántó, mint a nyugati oldalon. A törpefenyő csak a legmagasabb hűvös ormonkon, 1700 méteren felül húzódik meg, ahonnan igen változatos panoráma nyílik a mélyen árkolt erdős völgyelésekre, gyöpös hátakra, kopasz csúcsokra és az erdők mélyén bujkáló patakokra és folyókra.»²

¹ Osztrák-Magyar Monarchia, XX. k. 146. l.

² Czirbusz: Magyarország. 278. l.

A Bihar hegységhez a nyugati, alföldi oldalt kivéve, mindenfelől újabb, mégpedig a Bihartól többé-kevésbé elütő hegységek csatlakoznak. Kelet felől a hosszan elnyúló és magas *Gyalui havasok* emelkednek, elválasztva egymástól a Maros és a Szamos vízvidékét. Több mellégerincből és egy jól kifejtett gránit főgerincből áll. Igen tömeges és nehezen megközelíthető hegység. A folyók mély szurdokokat vágtak a kristályos kőzetekbe. A széles, lapos hátakat nagy erdők és jó havasi rétek borítják.

Még a Gyalui havasoknál is terjedelmesebb az a nagy hegyvidék, amely Arad tájékán kezdődik és a Maros jobbpartját kísérve az Aranyos torkolatáig tart. Általános összefoglaló néven *Erdélyi Érchegységnek* nevezzük. Ez a hegység is kristályos kősegekből épült fel, de ez csak nyugati részében, a Hegyes és Solymosi hegységekben érvényesül, mert középső része hatalmas vulkanikus hegyvidék, keleti része pedig homokkőhegyláncokból áll, közbeékelődött hatalmas mészkőszirtekkel, sőt a hegység elvégződése az Aranyos torkolata körül már tisztán mészgerincekből áll. Ebben a részben van a híres *Tordai hasadék*, amely nem más, mint a Hesdát patak beszakadt barlangja. Érdekes látványosságok még a *Túri* és *Pokol hasadék*, amelyek méreteikkel felülmúlják a jobban ismert Tordai hasadékot. Ezek is hajdani barlangtetők beomlása folytán keletkeztek. Általában az egész Bihar hegycsoportban *igen sok a barlang*, de ezeket népünk alig ismerte. Egyik-másik cseppkő- és jégbarlang nagyságban, szépségben és érdekes látnivalókban felveszi a versenyt a dobsinai és aggteleki barlangokkal. Az Erdélyi Érchegység nevét *aranyércekben való gazdagságától* kapta. Már a *rómaiak*, sőt előttük a dákok is művelték bányáit, de még mindig ez a vidék Európa leggazdagabb aranyvidéke. A rómaiak másfélszáz évig tartó uralmuk alatt 10.000 q aranyat vittek el Erdély-

ből közel 6 milliárd pengő értékben. 1906-ban a bányászati 30 q aranyat adott ezen a területen.¹

A Bihar hegycsoport legészakibb tagja a *Királyerdő* nevű mészkőhegység, amely a Sebeskörös balpartját kísérve egész Nagyváradig nyúlik. Széles, lapos tetejét és oldalait szép lombos erdők fedik, de nagy kopár részei is vannak, amelyek tele vannak dolinákkal és barlangokkal. A Királyerdő melletti kis hágót, amely legjárhatóbb utat nyit itt az Élesdi völgyből Csucsra és Kolozsvár felé, *Királyhágónak* nevezték. Ez jelölte a köztudatban Erdély határát. Ma már jelentőségéből sokat veszített, mert az országút ugyan ezen megy, de a vasút a Sebeskörös völgyét használja.

A Bihar hegycsoport hatalmas területet foglal, körülbelül 15.000 km²-t, vagyis jóval nagyobb a Kis-Alföldnél. Lakossága azonban nem több 700.000 embernél. Egy km²-re 46 lakos esik, tehát hazánk ritkább népességű vidékeihez tartozik. Azonban itt is meg kell állapítanunk azt, hogy ritka népességről csak a területtel való összehasonlítás alapján beszélünk. Tulajdonképpen a Bihar igen jól benépesült hegyvidék, mert hiszen területének csak kis részét lehet megművelni. Szerencsére a szántóföld hiányát eléggé pótolják kitűnő és nagy terjedelmű havasi rétjei. A Bihar hegycsoport egyik-másik részén virágzó havasi pásztorkodás folyik. A bányászat is sok embernek ad kenyeret, de mégse olyan nagy tömegnek, mint a déli szén- és vasbányák. A szűkös megélhetés miatt a túlnyomóan oláh lakosság (550.000) nagyon szegényesen él, bár van néhány igazán jómódú falu is. A magyarok kis száma (97.000) elvész ebben a nagy oláh tengerben.

A pásztorkodó életmód nagy elterjedtsége meg egyéb okok miatt is a települések általában kicsinyek és sok-

¹ Schaffer-Pappné : i. m. 66o. 1.

szor igen szétszórtak. Egyedül Torda-Aranyos megye topánfalvi járásában vannak nagyobb számban népesebb falvak (1500—2500), másutt a többség nem éri el az ezres létszámot. Az oláh ugyan szeret egyedül lakni, de azért hacsak lehet, a völgyben épül. Mivel a települések általában kicsinyek, azért egyik-másik völgy tele van településekkel. Népesebb helyeket csak a bányavidéken találunk, de ezek közül sincs egynek se 5000-nél több lakosa (Brád 4000, Zalatna 4500, Verespatak 3000, Abrud-bánya 3000).

Az Erdélyi medence.

Végigjárva Erdély széleit, most vegyük szemügyre a belső területet. Hazánk nagy medencéi közül Erdély belseje a legmagasabb, mert átlag 500—600 m magasan fekszik. A Magyar Massivum darabjai itt is erősen lesüllyedtek és ezért ismételten víz alá kerültek, akár-csak hazánk egyéb megsüllyedt vidékei és vastagon belepték a tengeri üledékek. A környező hegyvidékek kialakulása után Erdély közepe csaknem teljesen elzárt belső tenger lett, amely csak egy kis résen át volt összeköttetésben az Alföldet és a Dunántúlt borító nagy tengerrel. A rossz összeköttetés miatt mindinkább sekélyebbé váló tengerből a friss víz hiánya miatt és az egyre jobban sűrűsödő, sósabbá váló víz miatt kihaltak az állatok s tetemeik óriási mennyiségben szálltak le a fenékre, ahol ellepte, betakarta őket az agyag. Bomlásnak indult tetemeikből keletkezett az erdélyi *jöldgáz* és *petróleum*. Később, a fokozódó kiszáradással kapcsolatban a víz sótartalma akkora lett, hogy a vízből kivárvá kezdett leülepedni a medence fenekére. Mire az Erdélyi medencét borító tenger kiszáradt, a medence fenekét vastag sóréteg fedte. A lerakódás természetesen nem történt egyenletesen, mert egyes helyeken: elzárt

öblökben, általában a szélek sekélyebb vizű és éppen ezért jobban párolgó vidékén jóval gyorsabb volt a só kiválása, mint a mélyebb vizű helyeken. Ezért a legvastagabb és legtömegesebb sórétegeket az Erdélyi medence szélein találjuk. Erre a sórétegre később tengeri és szárazföldi lerakódások, rétegek kerültek. A roppant súly nyomása elől a könnyen idomuló sóréteg iparkodott kitérni. Ahol volt ereje, felnyomta a felette levő rétegeket, miközben a só alaposan összegyűrődött. A sórétegek között fekvő agyag-, homokszalagok hullámzó görbületei, amelyeket néhány bányában olyan szépen lehet látni, mutatják, hogy milyen hatalmas gyűrődést szenvedtek ezek a rétegek. A gyűrődéssel van kapcsolatban legtöbbször az a jelenség is, hogy az Erdélyi medence szélein *egész sóhalmok, sőt hegyek vannak a felszínen*. Ezek azonban nem eredeti helyzetükben vannak, hanem a gyűrődés szorította fel őket ilyen magasra (Szováta, Parajd, Sófalva, Szászníyres, Bálványosvárálja). A só mennyiségét meghatározni nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy egyedül az erdélyi sóbányák sok-sok ezer évig fedezni tudják hazánk sószükségletét. 1913-ban Erdély sóbányái 2 mill. q sót szolgáltattak, vagyis a magyar só $\frac{2}{3}$ -a innen került ki. Leggazdagabbak Désakna és Marosujvár sóbányái.¹

A gazdag sóréteg a geológusokat arra a gondolatra vitte, hogy a konyhasó mellett meg kell lenni valahol a rendkívül értékes kálisóknak is, amelyekre hazánk iparának, főként a műtrágyagyártásnak óriási szüksége lenne. Kálisó után kutatva, fúrva bukkantak rá az Erdélyi medence egy másik nagy értékére: *a földgázra*. Ma már sok gázkút van Erdélyben, amelyeket még a régi magyar geológusok és mérnökök nyitottak. Leghatalmasabbak a *kissármási* (Kolozs m. keleti részén) *gázkutak*. Az erdélyi gázkutak évenként közel egymilliárd

¹ Schaffer—Pappné : i. m. 676. l.

m³ földgázt szolgáltatnak. Csak az Usában vannak ennél bőségebb kutak. A készletet 72 milliárd m³-re becsülik, amelynek fűtőértéke körülbelül 100 mill. tonna jó kőszénnek felel meg. Óriási érték tehát, de nem szabad túlbecsülni, mert a tapasztalás szerint a gázkutak élettartama aránylag rövid.¹

Az Erdélyi medencét *két részre szoktuk osztani*. A Maros és a Déli Kárpátok közötti rész magasabb, mint az északi. Fontosabb azonban, hogy ezt a déli részt nagy törések szelik át. Ezekben futnak a folyók: a Maros, a két Küküllő és délen az Olt. Mivel az Erdélyi medencének ez a része 600—700 m magasán fekszik, a nagy esésű folyók igen mélyen belevágták magukat a medencét feltöltő üledékbe. Amíg az említett folyók kelet-nyugati irányban szabdalták fel az Erdélyi-medence déli részét, mellékfolyóiuk észak-déli irányban darabolták szét az így keletkezett hosszú hátaikat. A medencének ez a része ma változatos felszínű domb- és hegyvidék, de meg kell jegyeznünk, hogy kiemelkedései nem gyűrődéssel vagy vetődéssel keletkeztek, hanem a folyók munkája alakította át dombos-hegyes vidékké. *Erdély belsejének ez a legszebb vidéke*. A nagyobb magaslatokat szép tölgy- és bükkerdők fedik. Fenyő itt már csak elvétve fordul elő. A napsütéses hegyoldalakat szép szőlők és nagy gyümölcsösök foglalják el. Ahol nem oláhok, hanem magyarok és szászok laknak, igen jól művelt gabonaföldek terülnek el. Erdélynek ez a része termel legtöbb gabonát, de azért ez se tudja szükségletét saját területéről kielégíteni.

A Marostól északra eső terület, az ú. n. *Mezőség* egészen más vidék. Fátlan, kőben szegény terület. Sík vidéknek nem mondhatjuk, mert dombok, halmok borítják. Egyik-másik 400—500 m magasságot is elér. A dombok, halmok azonban egyáltalán nem teszik változatossá a

¹ Schaffer—Pappné: i. m. 670—671. l.

Mezőséget, mert a legtöbb laposan, messze szétterjed. A felszínt homokkő borítja, amely alatt agyag van. Tartós esőzések idején az agyag átázik és sikamlóssá lesz. A meredekebb oldalakon az átázott agyag lefelé csúszik, magával víve a fedő homokkőréteget is. Ezek a csuszamlások, amelyeket *savadásnak* neveznek, szörnyen hepehupássá teszik a Mezőség egyik-másik részét. Jellemzi még a Mezőséget, hogy vízben is igen szegény. A környező hegységek a csapadékot részben felfogják. Ide már csak kevés jut. A patakok nyáron kiapadnak, sőt még a kutak is. Ez pedig nagy baj az állattenyésztőre. Régebben a patakokat alkalmas helyeken felduzzasztották. Az így keletkezett tavak bőven adtak halat és ami talán még fontosabb, még forró száraz nyárban is vizet az állatoknak. A magyar középkorban többszáz tó csillogott a Mezőségen ott, ahol ma silány nádasok hajlongnak.¹ A magyarság megritkulása után beköltöző oláhok lecsapolták a tavakat, hogy több legelőjük legyen. Ma már csak néhány van meg belőlük. Ez is egyik oka, hogy a Mezőség gazdasági élete olyan elmaradt. Szegényes a földművelés, de az az állattenyésztés is. A sovány szántóföldeken silány gabona terem, a széles hátak sovány legelői pedig éppen csak eltartják a kódorgó nyájakat. Itt-ott természetesen jól művelt, gazdag szántóföldek is akadnak, de a többség nem ezek közé tartozik.

Az Erdélyi medence települései a felszíni viszonyok és a megélhetés lehetősége szerint igen különbözően oszlanak meg. A medence közepén népesebb település *egy sincs*, mert rosszak a közlekedési viszonyok és mert egyedül a mezői gazdálkodás ad megélhetést. A népes településeknek ez a hiánya legjobban a Mezőségen látszik meg. Dél felé, a Küküllők vidékén már népes, szép

¹ Cholnoky : Néhány vonás az Erdélyi medence földrajzi képehez. Földr. Közl. 1922. 121. l.

városok tűnnek fel, mert ez a terület egyrészt már bekapcsolódik a nagy forgalmi utakba, amelyek a Szászföldre és a Székelyföldre vezetnek, másrészt itt már bőkezűbb a természet: termékenyebb a föld, van fa, sőt kő is. Felvinc, Marosujvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Alvinc a legfontosabb helyek. Nagyobb jelentőséget ezek közül is csak *Nagyenyed* (8700 l.) és *Gyulafehérvár* (13.000 l.) értek el, mint közlekedési centrumok. Mindkettő magyar jellegű város volt. Gyulafehérvár sokáig volt a különálló Erdély fővárosa, mert jobb forgalmi középpont, mint Kolozsvár. Ide tartozik még *Segesvár*, szász többségű városka is.

A medence szélén még több népes várost találunk, de ezek vagy magyar, vagy német városok. Oláh város, vagy csak oláh többségű is, Erdélyben a háború előtt alig volt. Ezek a városok fellendülésüket peremmenti helyzetüknek köszönik, mert hegyvidék és síkság határán épülve, ősidőktől fogva nagy vidékek gazdasági középpontjai, vásárhelyei voltak, amint ezt pl. Marosvásárhely neve ki is fejezi. A következő városokat lehet ebbe a csoportba foglalni: Dés (11.000 l.), Szamosujvár (7000 l.), Beszterce (15.000 l.), Szászrégen (7300 l.), Marosvásárhely (26.000 l.), Székelyudvarhely (10.000 l.), Fogaras (6000 l.), Nagyszeben (45.000 l.), Szászsebes (8500 l.), Szászváros (7700 l.), Torda (13.000 l.) és Kolozsvár. A felsorolt városoknak túlnyomóan földművelő lakosságuk van, de mégis ezek egyszersmind az Erdélyi-medence iparának és kereskedelmének is középpontjai.¹ Legjelentősebb valamennyi közül *Kolozsvár*, a legnagyobb erdélyi város. Helyzetének a peremi fekvésen kívül az adott nagy jelentőséget, hogy a Királyhágón átvezető

¹ E városok közül többel már találkoztunk, mert Marosvásárhely és Székelyudvarhely az Erdélyi medencében fekszik ugyan, de kulturális szempontból a Székelyföldre tartozik. Fogarast és Nagyszebent viszont a Déli Kárpátok vidékéhez is éppen úgy lehet számítani, mint az Erdélyi medence peremvárosai közé.

út itt ér Erdély belsejébe. Kolozsvár középkori latin neve *Clausa* (= útzáró vár), amelyből a magyar Kolozsvár és az oláh Cluj származik, rámutat a település eredeti céljára : őrizni, elzárni, szükség esetén megvédeni az átjárót. A Királyhágónak és ezzel kapcsolatban Kolozsvárnak az adott fokozott jelentőséget, hogy Erdély belsejéből a szolnoki révén át innen lehetett legrövidebb úton Budára jutni. Kolozsvár mint kereskedő- és iparosváros kezdett felvirágozni, újabb fejlődését azonban a politikai viszonyoknak köszöni. A kiegyezés után ugyanis Kolozsvár lett az erdélyi értelmiség, a tudományos és politikai élet középpontja. Ez kapta meg a második egyetemet. 1910-ben már 61.000 lakosa volt a városnak, amelyből 51.000 magyar volt és csak 7,5 ezer oláh, 1600 német. A megszállás után lakossága a betelepített oláhság folytán roppantul megnövekedett (100.000-en felül). A betelepítésnek célja kétségtelenül a magyar többség visszaszorítása volt. Egyeteme Szegeden kapott menedékhelyet.

Erdély benépesedése és mai lakossága.

Az elmúlt évtizedek legsúlyosabb és legtöbb veszélyt jelentő *fajpolitikai kérdése* az oláh nép és nyelv eredete és Erdély benépesedésének kérdése volt. Európa népei között állandóan feszegetett kérdések voltak ezek, mert az oláhok kitűnően értettek ahhoz, hogyan lehet propagandát csinálni ezeknek. Magyar részről, sajnos, nem tulajdonítottak semmi nagyobb jelentőséget ezeknek a kérdéseknek. A jól megszervezett oláh irodalmi hadjáratral csak egy-két izzó magyarlelkű amatőr tudósunk vette fel a harcot több lelkesedéssel, mint hozzáértéssel.

A kérdés lényege az volt és az ma is : hol alakult ki és mikor az oláh nép és nyelv ; másodsor : kik laktak előbb Erdélyben : magyarok-e vagy oláhok? Az oláh, vagy mint ők mondják, román felfogás szerint Erdély

a Kr. utáni II. századtól, vagy a római megszállástól kezdve oláh terület, mégpedig megszakítás nélkül. Amikor a római gyarmatosok a gót-hún támadás elől Moesiába, az Al-Duna jobbpartjára vonultak vissza Erdélyből, oláh felfogás szerint bőven maradtak ott latin gyarmatosok és a mai erdélyi oláhok ezek utódai, tehát a később jövő *magyarokkal szemben őslakók*. Magyar felfogás szerint azonban a latinok teljesen kiűritették Dáciát. Akik ott maradtak, nem latinok, hanem dákok voltak, de ezek is csak kicsi, számba se vehető töredéket alkottak.

A modern kutatások a kérdés eme részében *a magyar felfogásnak adtak igazat*.¹ Római-latin nép Erdély területén nem maradhatott és következésképpen honfoglaló őseink itt oláhokat nem találhattak, mert Erdély honfoglaláskori földrajzi nevei közül *egy sincs oláh eredetű*. Be lehet bizonyítani, hogy ezek a nevek túlnyomórészt *bolgár-török eredetűek*, vagy legalább is a szóalak, amelyben őseink azokat átvették, bolgár-török. Ilyen szavak: Tisza, Körös, Maros, Szamos, Temes, Karas, Krassó, Küküllő. Viszont ugyanezek a nevek *az oláhba magyar közvetítéssel mentek át*. Szóval megfordítva van a dolog, a földrajzi neveket nem mi vettük át az oláhoktól, hanem ők mitőlünk. A nyelvészeti és történeti kutatások szerint tehát a honfoglalók találtak ugyan Erdélyben lakosokat, de ezek nem oláhok, hanem bolgár törökök, még el nem szlávosodott bolgárok voltak.

A kérdés további részében eddig a magyar felfogás az volt, hogy Erdélyben *a XIII. század előtt* egyáltalán nem is voltak oláhok. Anonymus ugyan említi őket, de ez csak a korabeli állapotok visszavetítése. Az újabb kutatások azonban, mint sok más dologban, ebben is Anonymust igazolták, legalább részben. Az nyelvészeti

¹ G. Weigand: Ethnographie von Makedonien. 1924. 11—12. ll.

alapon is igazolható, hogy a honfoglaló magyarság érintkezésben volt az oláhok egyes törzseivel. Az is igen valószínű, hogy már a XI. században laktak Erdélyben oláhok, de az viszont bizonyos, hogy csak egy-két néptöredékről, vándorló pásztorhadról és nem megtelepedett népről lehet csak szó. Ahhoz kétség sem fér, hogy az oláh nyelv és nép *nem* Erdélyben alakult ki és hogy az oláh-ság tömegesen csak a XIII. század után költözködik be.¹

A roppant kis igényű, szapora oláh elég szerencsésen megúsza azokat a vészes időket, amelyek Erdély területén is meg-megtizedelték a lakosságot. Mint pásztor-kodó nép sokkal könnyebben mentette életét és vagyonát is, mint a falvakban, városokban élő magyar nép. Hozzájárult a folytonos bevándorlás, beszivárgás is, amely észrevétlen volt ugyan, mert nagyobb tömegek sohasem jöttek, de századok alatt elég volt arra, hogy számbeli fölénybe kerüljön Erdélyben. A vallási, politikai tekintetben megoszlott magyarság nem tudta őket se visszaszorítani, se magának megnyerni. Sehol az országban nem volt olyan passzív a magyarság, mint Erdélyben. *A magyar nyelv itt hódított legkevesebbet és itt vesztett legtöbbet.* Roppant kárt okozott ezen a téren is a reformáció, amelyet az erdélyi magyarság egy része elfogadott s amely áthidalhatatlan rést vágott a gör. keleti oláh és a protestáns magyar közé. Azt nem is említve, hogy egymással küzdő, versengő csoportokra bontotta az amúgy is kis számú erdélyi magyarságot. Erdély sírját ekkor ásták meg. *Erdély 3·7 millió lakosából ma több mint kétmillió oláh.*

Másik erdélyi nemzetiségünk, a *szász* jóval kisebb számú, mert 300.000-en vannak, de hazánk nemzetiségi politikájára számukat meg nem illető hatással voltak. A XII—XIII. században telepítették le őket királyaink

¹ Melich : i. m. 302—315. II.

Beszterce-Naszód és Brassó, Szeben megyék vidékére, de jutott belőlük máshova is. Főfeladatuk az addig néptelen határvidéken a hágók, szorosok őrzése volt. Rendkívül sok kiváltságot kaptak a többi nemzetiségek, sőt még a magyarság rovására is, de soha egy népünkben sem nyilvánult meg annyi elszakadási törekvés, mint az erdélyi szászokban.

A magyarság száma Erdélyben 1,100.000 körül van. Ezek közül több mint félmillió összefüggő nagy tömegben él a Székelyföldön. Ezek a *székelyek*, a keleti határok vitéz és kitartó védelmezői. Eredetük, letelepedésük máig vitás kérdés. Egyesek hún utódokat sejtenek bennük, mások nyugatról idetelepített, már megmagyarosodott besenyőket. A magyarság többi része a városokban lakik és az Erdélyi medence középső részein, ami által a székelyföldi magyarság és Kolozsvár-Nagyvárad vidékével teljes az összefüggés. Kisebb számban örmények is laknak Erdélyben, akik a törökök üldözése elől menekültek ide. Ma már teljesen elmagyarosodtak.

Vallási tekintetben is háromfelé oszlik Erdély népe. Legtöbben vannak a gör. keletiek (1,5 millió), bár Mária Terézia uniós térítése igen sokat átvont tőlük a gör. kat. vallásra. Az egyesült róm. és gör. katolikusok száma 1,4 millió, a protestánsoké 670.000, akiknek közel fele a luteránus szászokra esik.

Gazdasági élet.

Erdély 79.000 km² területén 3,7 millió ember élt 1910-ben. A népsűrűség tehát 47 volt, vagyis hazánk nagy tájai közül az Északkeleti Felvidék után Erdélynek van legritkább lakossága. Vegyük hozzá még azt a jelenséget, hogy az Északnyugati Felvidék mellett Erdély adta a legtöbb kivándorlót, azonnal előttünk áll Erdély gazdasági életének elmaradt, fejletlen állapota. Ez az államgazda-

ságban is kifejezésre jut, mert Erdély lakói 1914-ben *fejenként* 10 korona egyenesadót fizettek, míg hazánk többi részén ugyanakkor csaknem kétszerannyi esett fejenként (19 korona). Az Alföld három déli megyéje : Bács, Torontál, Temes együtt jóval több egyenesadót fizetett, mint egész Erdély. Ezek az összehasonlítások *a gazdasági élet fejletlenségén kívül a nép szegénységét is bizonyítják.*

A szomorú jelenség okait nem olyan könnyű megállapítani, mert Erdélyt a természet elég jól ellátta gazdasági értékekkel. A belső területén és máshol elég terjedelmes szántóföldi területei vannak. Kisebb részeket leszámítva nincs rosszabb helyzetben, mint az Északkeleti Felvidék, sőt akár az Északnyugatinak tótoklakta vidéke. Ahol kevés a szántóföld, ott okvetlen *hatalmas erdők* vannak. Ásványi kincsei szintén tetemesek (szén, só, vasérc, nemes érc). Bőven van vízierő és a gyár-iparhoz nyersanyag is (fa, kő, vas, gyapjú stb.).

A gazdasági elmaradottságnak oka tehát nem a természeti felszereltségben van, hanem abban, hogy az energiák, az értékek jórészt kihasználatlanul hevernek, vagyis főként a lakosságon múlik a gazdasági élet felfordulása. Ennek első és fő oka a lakosság nagyobb részének alacsony műveltsége. Hazánk egyetlen vidékén sincs annyi analfabéta, mint Erdély oláh lakosai között, bár ezek még mindig műveltebbek, mint a regátbeli hódítók. Ez az óriási műveletlen tömeg természetesen erősen hátráltat minden fejlődést. Sok idő múlik el, amíg Erdély oláh népei okszerűen művelik meg földjeiket, amint azt a szászok teszik és itt-ott a magyarok. Sokat számít az is, hogy vidékeink közül Erdély esik legtávolabb a fővárostól és a nyugattól. Az ipari és kereskedelmi vállalatok tehát sokkal előbb és sokkal jobban megülték a többi tájakat, mint a távoleső Erdélyt.

Erdély lakosságának *túlnyomó része mezei gazdálkodásból él.* Erdély érdekes felszíni kialakulásának meg-

felelően a földmívelő és állattenyésztő vidékek egymástól erősen elkülönülnek. *Nagyobb arányú földmívelés csak a benső, alacsonyabb vidéken, az Erdélyi medencében lehetséges. Fejlett földmívelés mellett az Erdélyi medence el tudná látni gabonával egész Erdély mai lakosságát. A medencét környező hegyvidékek földmívelésre csak a völgyekben nyújtanak alkalmat, de ott sem mindig. A hegyvidékeken az állattenyésztés a fő. Sőt az oláh lakosság még a völgyekben is szívesebben pásztorkodik, mint hogy a földet művelje. Juhtenyésztésben Erdély hazánk első vidéke. Szarvasmarhatenyésztése szintén fejlett. Aránylag sokkal több szarvasmarhája van, mint az Alföldnek. Mivel Erdélynek nagy kiterjedésű és kitűnő havasi rétjei vannak, az állatállomány javítása és okszerűbb gazdálkodás meghonosítása által, Erdély állattenyésztése még hatalmasat fejlődhet. Ló- és sertés-tenyésztése érthető okból fejletlen. Kukoricát ugyan sokat termelnek, de ezt a szegény nép maga eszi meg. Ezzel pótolja a kenyérgabonák (búza, rozs) hiányát.*

Az erdők kihasználása megindult ugyan, de a lakosság foglalkoztatásában és ellátásában nem nagy mértékben vesz részt. A fűrésztelepek javarészt a Székelyföldön és a Biharban fordulnak elő csoportosan. A faanyag helyszíniipari feldolgozása (deszka, parkett, papír, cellulóz stb.) azonban ritka, pedig a vízierők erre sok alkalmat nyújtanának. Aránylag kevés embert foglalkoztatnak a gyáripár egyéb ágai is, mert a tőke nem sietett Erdély iparának felsegítésére. A zsilvölgyi gazdag szénbányák anyagát az Alföld városai és a vasutak használták fel.

Erdély geopolitikai jelentősége.

Erdély egyetlen része a Kárpáti medencének, amely a magyar történelem folyamán ugyanakkor, amidőn ha csak romjaiban is, de mégis fennállott az anyaország,

politikai különállásra tudott szert tenni. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy Erdély sok tekintetben más vidék, mint hazánk egyéb részei. Ez a természete különben már a magyar középkorban megnyilvánult, amikor királyaink külön vajdát rendeltek Erdély kormányzására. Hazánk egyéb tájain ilyen berendezésre soha nem volt szükség. Erdély elzárt terület. Fejlett műveltség mellett maga is meg tudna élni, de ma még nem, mert gabona- és ipari bevitelre szorul. Nem jól fognánk azonban fel a dolgot, ha ebből azt következtetnők, hogy Erdély nincs olyan szoros kapcsolatban a Duna-Tisza medencével, mint a többi részek. Erdély u. i. éppen olyan szerves része hazánknak, mint a Kárpáti-medence bármely tája, mert ide fűzi nemcsak az ezerezstendős történelmi közösség, az egységes magyar kultúra, hanem ide köti az Alföldhöz elszakíthatatlan kapcsokkal felszíni kialakulása és ami ezzel együtt jár, vízrendszere. A természet útmutatása és törvényeinek ereje csak az ezeréves kapcsolatot mondja helyesnek. Erdély bástyáin csak néhány helyen van olyan rés, amely semmi akadályt nem gördít se a gazdasági, se a kulturális érintkezés elé. Ezek a rések pedig mind az Alföldre néznek (Maros, Sebeskörös, Szamos, Kraszna, Temes stb.). Oláhország felé mint bástyák állnak őrt a Keleti és Déli Kárpátok. Itt csak szurdokokon, szorosokon át érintkezhet a két rész. Ezt a románoknak, ha akarják, ha nem, át kell látniuk és érezniök, hogy a havasalföldi királyságban Erdély földrajzi, közlekedési és kulturális szempontból *idegen test*.

Erdély az Alföld *keleti védőbástyája*. Hazánk határvidékei között ez a legjobban védhető, mert a közepét elfoglaló medencére nyílnak az összes utak, ahonnan minden út szemmel tartható. A világháborúban éreztük ennek előnyét. Erdély nélkül viszont a Tiszántúlt nem lehet megvédeni. Különösen nem, amikor a védő mögött

olyan folyó van, mint a Tisza alig néhány híddal. Szükség van Erdélyre azért is, mert az Alföld keleti és déli részét Erdély látja el fával, kövel, szénnel és viszont Erdély gabonaszükségletét az Alföldről fedezheti legkönnyebben.

Az Alföld.

Hazánk összes vidékei között 100.000 km²-t is meghaladó terjedelmével az Alföld a legnagyobb területű. Már maga az a körülmény is, hogy az ország területének egyharmadát elfoglalja, roppant fontosságot kölcsönöz az Alföldnek, amit még nagyobbá tesz a többi vidékek között elfoglalt *középponti* fekvése és a magyar mezőgazdaságban megnyilvánuló, nem egy tekintetben uralkodó helyzete.

Kialakulása és határai.

Az Alföld kialakulását tekintve, hazánk nagy vidékei közül a legfiatalabb. Csak a főbb vonásokat értjük természetesen, mert kisebb részletekben lehetnek, sőt vannak is hazánknak az Alföldnél fiatalabb, újabb eredetű részei. Hegyvidékeink már kiemelkedtek, sőt a Dunántúl és a Kis-Alföld alaptalaját adó közetrétegek is szárazra kerültek már, amikor az Alföld területe hatalmas süllyedést szenvedett a *pliocén-korban*. Azaz tulajdonképpen nem is egyszerű süllyedésről kell beszelnünk, mintha t. i. így egy, a terület közepe felé lejtő medence keletkezett volna, hanem teljes *behorpadásról*.¹ Az egész terület éles törésvonalakkal vált el a környező vidékektől és nem egy helyen éppen itt, a törések mellett zuhantak a rétegek legmélyebbre. Budapestenél pl. több mint

¹ Dr. Prinz Gy.: Magyarország földrajza. I. 80—81. ll.

1000 méter ez a különbség. Ezek a törésvonalak csaknem végig igen jól észlelhetők az Alföld és a szomszédos vidékek határán és éppen ezek segítségével lehet az egyébként szinte észrevétlenül egymásba simuló vidékeket elkülöníteni. A beroskadt területet, vagy legalább is annak mélyebb részeit a szomszédos hegyvidékekről lerohanó vizek borították el. Ebben az ú. n. *levantei korban* tehát az Alföld számos kisebb-nagyobb *tómedencére* szakadozott. Ezeket kevésbbé megsüllyedt, de éppen a szomszédos területek erős süllyedése miatt kissé feldomborodott területek választották el egymástól. A nagyobb és kisebb levantei tavakat hamarosan elborították a beléjük szakadó folyók törmelékei. Az eleinte igen egyenetlen felszínű terület lassankint feltöltődött, egyenletessé vált, de nem maradt meg ebben a formában, mert a levantei tavak üledékeire a folyók egyre hordták még a törmeléket, amelyet különösen a hegyvidékek és az Alföld szélein halmoztak fel óriási tömegben. Ezeket a *törmelékhalomokat* Budapesttől egészen Versecig megtaláljuk az Északnyugati, Északkeleti és Délkeleti Felvidék lábánál. Ez a rengeteg folyóhordalék fedte el a levantei kor tavi üledékeit, azért azokat csak az Alföld mélyebb részein találjuk meg.¹

A jégkorszak (pleisztocén-kor) beköszöntésekor az Alföld már csaknem teljesen feltöltődött és a mainál mindenképpen egyenletesebb felszínű síkság volt. Ez az egyenletes felszín azonban nem maradt meg. Újabb vetődések érték az Alföldet. Legfontosabb ezek közül az *észak-déli* irányú nagy törésvonal, amelyben ma a Tisza folyik. Valószínűen ugyanebben a korban a déli része is újabb süllyedést szenvedett. Ezek az újabb kéregzavarok rendkívül erős hatással voltak az Alföldre. Ezek okozták ugyanis az Alföld kettős lejtősődését, egyrészt

¹ Telegdy Roth K.: Magyarország geológiája. I. 138. l.

a Tisza felé, másrészt délre az Al-Duna felé. Az újabb erőre kapott folyók ismét hatalmas mennyiségű törmelékét zúdítottak az Alföldre. A környező hegyvidékek lábánál ekkor halmozódtak fel a kavicsból, homokból és agyagból álló dombos, halmos, lejtős területek, amelyek 5—40 km-es pásztát alkotnak az Északnyugati, Északkeleti és Délkeleti Felvidékek lábánál. Ezek az újabb folyami hordalékok természetesen elfedték a régebbi (pliocénkori) törmelékhalomokat. Ugyanebben az időben a jégáráktól, gleccserektől lehordott finom agyagos homokot a szél felkapta és messze vidékre elhordta. Az Alföld is bőven kapott ebből a rendkívül értékes anyagból, mert az egész területét elborította. A jégkorszak közepén tehát az Alföld hatalmas lösztábla volt, amely a szélektől gyengén befelé, a mai Tisza felé lejtett.

A lösztábla egyenletes felszíne nem sokáig maradt meg épen, mert a Duna, Tisza és a többi folyók az ismét nedvesebbé váló klímában erősen belevágták magukat a puha lösztalajba, később pedig kanyargó folyásukkal erősen kiszélesítve völgyüket, a lösz nagyobb részét lehordták az Alföldről. A régi, pleisztocénkori felszínből csak egyes részek maradtak: a Duna-Tiszaközi hátság, a Nyírség és a törmelékhalomok vidéke. A Duna a pleisztocén-korban Budapestnél a Várhegy magasságában folyt, amely Kőbányával van egy szinten. Ezek tehát az Alföld eredeti magasságát jelzik. Az így kialakult egyenetlen felszínt még változatosabbá tette a szél munkája, amely a folyók árterületének homokját ráhordta egyes vidékeken a löszre. Így lett homokos, buckás felszínű területté a Duna-Tisza közötti hátság, a Nyírség, a Temesközben a Deliblat és több más apróbb terület.

Az Alföld *határait* csak ennek a kialakulástörténetnek ismerete után jelölhetjük meg. Az Alföld kialakulásának leglényegesebb mozzanata a *lesüllyedés* és a *feltöltődés*. Az Alföldhöz tartoznak tehát mindazok az egymással

összeköttetésben álló területek, amelyek a pliocén-korban lesüllyedtek és amelyeket a következő korszakok (levantei és pleisztocén) tavi, folyami hordalékai és a levegőből hulló lösz töltöttek föl. A tudományos elhatárolás szerint nem tartozik az Alföld területéhez az ú. n. *Gödöllői dombvidék*, tehát az a változatos halmos, dombos terület, amely Pest megye északi és Nógrád megye déli részét foglalja el és amelynek déli határát a vecsés—üllő—monor—albertiúrsa—ceglédi vasútvonal jelzi. Ezen a halomvidéken ugyanis a pontusi tenger üledékei 150—200 méter magasan vannak, míg az említett határvonaltól délre 800—1000 m mélyen. Szóval a Gödöllői dombvidéken süllyedés nem volt. Albertiúrsánál a határ északnak fordul Aszód, majd Hatvan felé. Innen ismét elég jól jelöli a határt a hatvan—füzesabony—miskolc—sátoraljaújhelyi vasútvonal. Sátoraljaújhelynél az Alföld messze felnyúlik Varannóig és onnan délkeleti irányban halad Ungvár és Munkács városokat érintve a Szamos kapujánál fekvő Szinyérváraljáig. Itt délnyugatnak fordul a határ és a Kraszna mentén erősebb beöblöződést formálva az Érmellék lábánál húzódik Nagyváradig. Itt a határ csaknem pontosan észak-déli irányt vesz fel és Borosjenőt, Temesvárt, Versecet érintve Báziásig vonul. Délen Báziástól Belgrádig az Al-Duna jelöli a határt, amely itt kétségtelenül törésvonalban folyik. Belgrádtól a határt a Száva jelöli, de csak nagyjában, mert a Sabáci medence és a Boszna torkolata körül a Samaci medence keletkezése és kialakulása majdnem teljesen úgy történt, mint az Alföldé. Kétségtelenül az Alföldhöz tartozik keletkezési és alaktani megegyezés alapján az egész Szerémség, sőt Verőce megye nagyobb része is, továbbá a Duna-Dráva szöge Baranya megyében, valamint a Duna jobbparti völgye egész Tolnáig. Innen északra a Duna medre jelzi a határt. Régebben a Mezőföldet is az Alföldhöz szokták számítani, de ez a pliocén-korban nem

szenvedett tetemesebb süllyedést. Gyakorlati célból legcélszerűbb, ha az Alföld nyugati és déli határát Váctól egészen Báziásig a Dunával jelöljük.

A hatalmas, 100.000 km²-t meghaladó terület kialakulása és felszíne alapján főbb vonásokban tökéletesen *egységes táj*, amit még csak erősít nagyjában egyforma klímája és gazdálkodása, de mégis vannak bizonyos földrajzi jelenségek, amelyek kisebb-nagyobb elütő szint kölcsönöznek az Alföld egyes részeinek majd felszíni, majd talajtani és nem egy esetben ember-földrajzi tekintetben. Az Alföld területét könnyebb áttekinthetőség kedvéért négy nagy vidékre osztjuk a folyók segítségével, de már most megjegyezzük, hogy ezek ismét számos kisebb tájra oszlanak.

A Duna-Tisza köze.

A Duna-Tisza közén a nevet adó két folyó közötti területet értjük a budapest—cegléd—szolnoki vasútvonaltól Újvidékig. A Duna-Tisza köze a pleisztocénkor elején igen egyenletes, lösszel fedett síkság volt. Ma azonban a Duna—Tisza köze meglehetősen változatos vidék. *Középső* részét a budapest—ceglédi vasútvonaltól a Ferenc csatornáig 50—150 km széles és átlag 120 m magas *hátság* foglalja el. Ez a hátság északon, Nagykőrös, Kecskemét vidékén keskeny, dél felé egyre jobban kiszélesül. Bajánál a Dunáig kiugrik, de aztán rohamosan elkeskenyedve a Ferenc csatorna felett végződik. A Duna és a Tisza medrétől hol messzebb, hol közelebb vonul és többnyire meredeken végződik. Ez a hátság az Alföld eredeti (pleisztocén-kori) felszínének, tehát a lösztáblának maradványa. Manapság azonban csak a Szabadkától délre eső részen járunk az eredeti löszfelszínen, mert Szabadkától északra egész Ceglédig és Budapestig homok takarja el. Két kérdés merül itt fel: honnan került ide

ez a rengeteg homok és mikor történt a Duna-Tisza közötti hátság elfedése? A homok tüzetes tanulmányozása kiderítette, hogy a Duna ártéri hordalékából származik. A vízáradás visszavonulása után az ártéren maradt törmelék könnyebb részét az uralkodó északnyugati szelek lassankint ráhajtották az eredeti löszhátságra. Ez egyúttal az elborítás idejét is megadja, hogy t. i. csak a Duna kialakulása után történhetett, tehát a pleisztocénkor derekán.

A homok a Duna-Tisza közötti hátságon nem terül el egyenletesen, mert ugyan ma már igazi megkötetlen futóhomok alig van az Alföldön, de régebben szabadon uralkodott rajta a szél, amely hol hosszú gerinceket, hol magányos halmokat, buckákat épített a homokból. A buckák, halmok mind alacsonyak, mert a legmagasabbak sem múlják sokkal fölül a 90 méteres relatív magasságot (t. sz. felett 190 m), a legtöbb meg éppen csak 5—30 m magasan emelkedik környezete fölé. Az alföldi ember előtt azonban már ez is «hegy»-nek számít. Ezért is van egyes városok határában annyi «hegy»-nek nevezett kiemelkedés, Kecskeméten pl. «a 10—14 méter magasságú kiemelkedéseket «högy»-nek tisztelik. Ilyen *högyek* a Csáktornyai, Széktói, Farkasordító, Uri, Ferenczi stb. hegy, amelyeken az idegen keresztülmegy anélkül, hogy észrevenné, hogy most tulajdonképpen *högyön* volt».¹ A buckák és buckasorok között tömérdek apróbb mélyedés van, amelyben az Alföld homokos vidékeire jellemző lefolyástalan és éppen ezért sós, szódás tavak foglalnak helyet. Legtöbbjében nincs állandóan víz, hanem csak tavaszi hóolvadáskor és bővebb esőzés idején. Egyébként kopár, barátságtalan *szikés területek*.

A Duna-Tisza közötti hátságon a homok minőségi tekintetben meglehetősen szabályos pásztákat mutat.

¹ Hajagos I.: Kecskemét és vidéke. Földrajzi Közl. XV. 378. 1.

Legdurvább és legvastagabb a homok a hátság nyugati, vagyis a Dunához legközelebb eső részén. Ilyen homok borítja a Budapesttől délre eső alföldi területet, a Kiskőrösre vivő vasútvonal mellett 1,5 km átlagos szélességben. Egyes helyeken a pászta erősen kiszélesül, más hol ellenben nagyon keskeny, sőt meg is szakad. Egyes részein erős szikeseedés mutatkozik. A *másik* tisztább és finomabb homokból álló pászta a hátság középső részzeit foglalja el. Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Kiskunhalas, Majsza homokos területei mind ide tartoznak. Innen keltre csaknem a Tiszáig a *harmadik* homokpászta foglal helyet. Ennek homokja a legfinomabb és a legtisztább, mert ez tett meg legnagyobb utat.

Szabadka határában a homok megszűnik és a felszínt mindenütt lösz borítja. Szabadka vidékén még vékony rétegben, de dél felé mindig vastagabb lesz. A löszös vidék a csapadékot roppant hamar magába veszi. Ezért folyót, patakot nem találunk ezen a területen, csak mélyen bevágódott árkokat, amelyekben hóolvadás, esőzés idején rohanva fut a víz, de nyáron csaknem kivétel nélkül kiszáradnak. A löszvidék lassan lejt a Ferenc csatorna felé, ahol meredek magaslatokkal végződik. Ezt a déli részt *Telecskai dombvidéknek* szokták nevezni, de újabban a meglehetősen egyenletes felszín miatt jobbnak tartják a *Telecskai fennsík* kifejezést.

A *Duna-Tisza közötti hátság*ot egy XVI. századi térkép *Campus Cumanorumnak*, azaz a *Kunok mezejének* nevezi, jelezve a lakosság egy jó részének kun eredetét. Ebben az elnevezésben azonban több is van, nevezetesen *tájékpí megnevezés is*. A latin campus és az ennek megfelelő mező szó mint tájelnevezés síkságot, mégpedig többnyire füves, fában szegény síkságot jelent. Ugyanaz a térkép ugyanerre a vidékre a *Homokság* elnevezést is használja, ami kiegészíti az első kifejezést. A térkép szerint tehát a XVI. században a Duna-Tisza közötti hát-

ság fátlan, gyepes és nem egy helyen futóhomokos terület. Ilyen maradt a XVII—XVIII. században, sőt részben még a XIX. században is. A köztudatban sokszor még ma is igen gyakran felbukkanik ez a felfogás, amely századok szomorú történelmi és gazdasági viszonyai között belegyökeresedett a nemzeti tudatba. Pedig mennyivel más ez a vidék ma, mint mondjuk csak 50 esztendővel ezelőtt is. Ahol valamikor mérföldekre terjedő legelők voltak, amelyen hatalmas gulyák, ménesek és nyájak legeltek, ma zöld vetéstengert renget a májusi szellő. Ahol néhány évtizeddel ezelőtt a futóhomokot kergette a viharos, száraz északnyugati szél és ahol a homokbuckák vándorlása miatt folyton alakult, változott a felszín, ma pompás gyümölcsösök, gondozott szőlők zöldelnek. Ahol a mult század elején még csaknem ismeretlen volt a fa, napjainkban akác-, nyár-, tölgy- és fenyőerdők törik meg kellemes zöldjükkal a síkság sárga egyhangúságát. Nem néptelenek már napi járóföldre a Kiskunság vidékei, a magános, télen üres, elhagyott tanyákból itt is, ott is falvak keletkeztek. Fél század alatt a Duna-Tisza közötti hátság tájképe teljesen átalakult, aki a régít ismerte, alig ismerné fel a maiban a régít. *A hajdani pusztából, steppéből szavannás, parkszerű vidék kezd kialakulni.* Igazi nagyobb erdő csak itt-ott van ugyan, de a falvakat már annyira eltakarják az akácok, nyárfák és a különböző gyümölcsfák, hogy csak a torony látszik ki belőlük. Az utakat már száz és száz kilométer hosszan éppen úgy fasorok kísérik, mint hazánk egyéb vidékein. A tanyák fehér fala kellemesen villan elő az akácligetekből.

Egy új tájkép kezd itt kialakulni, amely *teljesen magyar és amely tipikusan alföldi.* Még nincs befejezve, csak kezdetről beszélhetünk. Még lesz rajta változás, átalakulás, de teljes kifejlődés után dicsérete lesz a magyar értelemnek, kitartásnak és szorgalomnak.

A fejlődés északról dél felé halad nagyjában fokozatosan. Legnagyobb az átalakulás északon, Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét tájáig, mert ezek esnek legközelebb a fővároshoz, ezek tudtak legkorábban belekapcsolódni az országos és idegenforgalomba. Ezek a vidékek már nem egyszerűen magyar, *hanem európai jelentőségre tettek szert* kertészkedő földművelésükkel és gyümölcstermelésükkel. Dél felé haladva már Kecskemét határában élénk tűnik a régi világ egy darabja, a hatalmas *Bugaci puszta* jellegzetes szilaj pásztorkodásával. Innen kezdve már ritkábbak a kultúrált területek, szaporodnak a füves, fátlan puszták, a rosszul megkötött homokbuckás vidékek, de a fejlődés, ha lassúbb is a ritkább népesség miatt, mint északon, itt is folytonos. Igaz, hogy a talajviszonyok kedvezőtlenebbek, mint az északra eső vidékeken, mert itt a homok durva és kevés a humusztartalma. Ez is magyarázza a legelők óriási kiterjedését (Kiskunhalas 53.000 kat. h., Tázlár 19.000 kat. h., Szabadka 34.000 kat. h.). Érdekes azonban, hogy erdőt is elég szépen találunk itt. Kiskunhalas ugyan 1911-ben már csak 400 kat. hold erdőt mutatott ki,¹ de 1895-ben még 11.000 kat. hold erdő volt határában. Rendkívül erdőtlen Kiskőrös és Kiskunfélegyháza környéke, de már a köztük fekvő Kiskunmajsa, Tázlár és Vadkert területén több mint 20.000 kat. hold erdőt mutat ki a statisztika 1895-ben. Azóta természetesen nagy pusztítások is történtek, de viszont a városok és falvak környékét meg az utak szélét csaknem mindenütt befásították. Ugyanilyen viszonyok uralkodnak Bácskának Szabadkától északra eső vidékén is, mert még ez is homok. Jankovác, Rém és Kisszállás vidékén a legelő, rét, erdő és gyümölcsös nagyobb területet foglal el, mint a szántóföld. Szabadka óriási határának északi része túlnyomóan szintén rét, legelő vagy fával beülte-

¹ Magyar városok. 1911. (Szerk. Thirring G.) 71. 1.

tett terület. A szabadkai erdő 10.000 kat. holdnál nagyobb terjedelmű.

Szabadkánál a homok megszűnik és a hátságot lősz borítja. Itt az élet sok tekintetben más, mint a homokos vidékeken. Az erdő csaknem teljesen eltűnik. Ez a dús termékenységgű vidék sokkal fátlanabb, mint az északi homokos vidék. Sőt a legelők és rétek is teljesen háttérbe szorulnak, mert a területnek túlnyomó része szántóföld. A bácskai löszfennsík 11 legnagyobb községének 170.000 kat. hold területéből 150.000 kat. hold, tehát 90% szántóföld.

A Kalocsai és a Délbácskai síkság. A Duna-Tisza közötti hátság, mint már említettük, az Alföld pleisztocén felszínének maradványa. A Duna-Tisza közének más részein ez a régi felszín elpusztult a két nagy folyó völgytágító munkája következtében. Különösen a Duna végzett hatalmas munkát, mert Lacházától délre egészen Bajáig 30 km szélességben elhordta a löszréteget. Egyedül Solt határában maradt meg egy kis löszös magaslat, amely meredeken emelkedik ki alacsony, sík környezetéből. Régebben ezen a szinten folyt a Duna, amely kanyargós folyásával bekalandozta az egész területet és ismételten víz alá borította. Régi medrének elzárt maradványait még ma is jól ki lehet venni több helyen. Ezen a területen fekszik Budapesten a Belváros és a Városliget, délebbre Dömsöd, Tass, Solt, Kalocsa. Ez utóbbi után a területet *Kalocsai síkságnak* szokták nevezni. Ehhez a vidékhez tartozik nagyrészt a hosszú *Csepel-sziget* is. Manapság a Kalocsai síkságot és Csepelt nem önti el többé a Duna árvize, mert azóta a folyam ismét mélyebbre vágta medrét, valószínűen az Alföld déli részének vagy a Havas alföldnek és a Fekete tengernek süllyedése következtében. A bevágódás után a folyó természetesen ismét szélesíteni kezdi újabb völgyét, árterületét, de ez a munkája geológiai értelemben csak

kezdetén van, még nagyon keskeny. Ez a Duna jelenkori, alluviális völgye, amely 5—10 méterrel alacsonyabban fekszik, mint a Kalocsai síkság. Az alluviális síksághoz tartoznak Budapest belső területei a Nagykörút tájáig. Azért boríthatta el az 1838. évi nagy árvíz. Kivétel csak a Belváros, amely szigetként emelkedik ki ebből az újkori ártérből és mint ilyen mentes volt az említett árvízről. Sőt még a hegyes jobbparton is találunk alluviális területeket, különösen Óbudán és a Kelenföld alatt. Ilyen terület még a Csepel északi része és a balparton keskeny sáv egészen Bajáig. Mindezek természetesen árterületek. Az elöntéstől csak a védőtöltések védik meg őket, de az árvizek alkalmával felszakadó talajvizek mutatják, hogy árvízkor a víz színe alatt fekszenek. A jobbparton Budapesten alul már nincsenek nagyobb védőművek, mert itt csaknem végig a pontusi rétegek magas partjai kísérik a Dunát. Alluviális térszín Mohácsig csak itt-ott akad.

Bajánál a Kalocsai síkság megszűnik, mert itt a Duna-Tisza közötti hátság a Dunáig nyomul. Ezen a magas felszínen épült Baja. A Duna Szurdokvíz nevű ága, amely a kanyargós Baracska-Dunával van összefüggésben, közvetlenül a hátság alját mossa. Bajától délre újból lealacsonyodik a térszín és kezdődik a nagy *Délbácskai síkság*, amely a Telecskai fennsíktól délre az egész Duna-Tisza között elfoglalja. Eredete teljesen azonos a Kalocsai síkságéval. A hajdani ártér fekete televény földje teszi a Bácska termékenységét szinte közmondásossá. A Duna letaroló, elegyengető munkája következtében egyhangú, sík vidék terjeng mindenfelé. Egyedül a *Titeli fennsík* emelkedik ki 129 méterre a 70—80 méter magas környezetből. Ez a löszmagaslat éppen olyan maradványa az Alföld hajdani felszínének, mint a Kalocsai síkságon a Solti hegy. A földrajz *tanuhegynek* nevezi az ilyen megmaradt kiemelkedéseket. A Dunát hol széles, hol kes-

keny *alluviális síkság* kíséri, amely 2—8 méterrel alacsonyabb a Délbácskai síkságnál.

A Kalocsai síkság és Dél-Bácska nemcsak kialakulása, hanem egyéb tulajdonságaiban is élesen elüt a Duna-Tisza közötti hátságtól. Ott csaknem kizáróan a szél munkája látszik a felszínen. A szél hordta bukákbba a homokot, az rekesztette el nagyobbbrészt lefolyástalan tavait, amelyekkel csaknem mindenütt találkozunk a hátságon. A Kalocsai és Délbácskai síkságon a fő munkát a víz végezte. A felszínt csaknem mindenütt *ártéri üledék fedi* : humuszban gazdag agyagos homok. Itt-ott azonban futóhomok pászták is vannak, amelyeket még ma is mozgat a szél. Legjellemzőbb azonban a két síkságra a rengeteg tó, mocsár és holtág. Ezek egyrészt az egykori árterület még el nem tűnt emlékei, másrészt a folyószabályozás teljes végre nem hajtásának következményei. A Dunától és Tiszától elvágott kanyarulatokat, a fattyúágakat lassankint betemette a homok és az elkorhadt növényzet. Azonban legtöbbször még ma is jól észrevehetők ezek a régi medrek, vagy mint a lakosság hívja, *turjánok*, *örjegek*, mert felszínük mélyebb, mint környezetük, sőt nem ritkán kisebb-nagyobb tavak egész koszorúja foglal bennük helyet még ma is. Tavak, mocsarak vannak egyéb mélyedésekben is, ahol a magasabb környék vizei összefutnak, vagy ahol a talajvíz a Duna és Tisza áradásakor feltör. Mindez magában még nem volna végzetes baj, de azzá teszi a felszín rendkívül rossz lefolyása és az agyagos talaj *vízátneimbocsátó* tulajdonsága. Esős időben, nagy áradások idején ezer meg ezer hold kerül víz alá, nem a folyók áradó vizétől előntve, hanem a csapadék és talajvíz következtében. Mivel a *belvízi* levezető csatornák és átemelő berendezések többnyire hiányoznak, a földeket víz borítja mindaddig, míg a meleg el nem párologtatja. A víz el is fogy végül, de ott marad a talajból kioldott *sziksó*, amely piszkos-

fehér lepelként borítja a kiszáradt tó fenekét. Ha aratás előtt járunk a Kalocsai és Délbácskai síkságokon, meg-lepődve látjuk a legnagyobb ellentéteket. A kiszáradt tó lapos medencéjének össze-vissza repedezett agyagos, cserepes talaja lehangolóan kopár. Csak itt-ott van benne egy zsombékos rész, amely valami nedvességet még megőrzött. Ugyanakkor a tó melletti magasabban fekvő részeken pompás gabonatóblák és kaszálók vannak derékig érő fűvel. A példabeszédszerű dús termékenység kézzelfogható jelenségei mellett tehát egy-két lépésre ott találjuk a terméketlenség, sivárság olyan színhelyeit, amelyek semmiben sem különböznek a sivatagoktól. Legjobban a Kalocsai síkságon találjuk ezt kifejlődve, de azért a Bácskában is nem egy helyen hasonlóak a viszonyok.

A másik jellemző sajátság *a rendkívül nagy fátlanság*. A hátság is, mint láttuk, nagyon erdőtlen, de a Kalocsai és Délbácskai síkság még ennél is erdőtlenebbek. Dél-Bácska 1.1 millió kat. hold területéből erdőre mindössze 40.000 kat. hold (3.7%) esik. Azonban ezek az erdők is csaknem kivétel nélkül a Duna mocsaras, vizenyős árterületén álló fűz-, nyár- és tölgyerdők. Másutt csak elvétve látunk itt-ott tulajdonképpen erdőnek nem is nevezhető befásított területet. Ahol a talaj művelhető, mindenütt a *földművelés* a fő művelési ág, amely mellett a legelők és rétek teljesen eltűnnek, pedig a múlt század közepén még az állattenyésztés volt az uralkodó gazdasági ág. A Duna-Tisza közén tehát nemcsak felszíni és tájképi, hanem gazdálkodási szempontból is erősen különböznek a hajdani ártéri területek a hátságtól. Itt még virágzik a legeltető állattenyésztés, a Bácskában azonban ez már csaknem eltűnt. A hátságon rohamos fejlődésben a fás kultúra (gyümölcs- és szőlőtermelés) és a kertészkedő földművelés, a Bácska ezzel szemben igazi mezősegi steppe-gazdálkodást folytat túlnyomó föld-

míveléssel és istállózó állattenyésztéssel. A Kalocsai síkság bizonyos *közép helyet foglal a kettő között.*

A Tisza régi ártéri területe minden tekintetben megegyez a dunamellékivel. A Bácskához tartozó déli rész, amely megközelítően a zsablyai, óbectesi és zentai járást foglalja magában, igazi Bácska, ahol erdőt még elvétve is nehezen látunk, kevés a rét és legelő is. Mindenütt, amerre csak nézünk, szántóföldek terjengnek. A három járás 380.000 kat. hold területéből 300.000 kat. hold szántóföld, csak 57.000 kat. hold a rét és legelő és mindössze 2500 kat. hold az erdő. Csongrádban már más a helyzet. Szeged és a Tiszán inneni, valamint a csongrádi járás határában a szántóföldnek már nincs olyan uralkodó elterjedtsége, mint a Bácskában. Az erdő azonban itt is kevés. Csak Szeged határában foglal el jelentősebb területet. A Duna alluviális területét borító erdőkhöz hasonló fás területeket a Tisza alluviális síkján csak kevés helyen találunk.

A természeti viszonyok a Duna-Tisza közének népét csaknem kizáróan a *mezőgazdaságra* utalták a múltban és utalják ma is. A múlt és a jelen mezőgazdasága között azonban nagy különbség van. Régebben a vasutak kiépítéséig az *állattenyésztés* volt az uralkodó, ma azonban sokkal fontosabb a *földmívelés*. Ennek a fejlődésnek történelmi és földrajzi okai vannak. A gyakori ellenséges pusztítások idején könnyebb volt az állatot menteni, mint a szemes termést. Könnyebb volt a vasutak kiépüléséig értékesíteni a lábon Gyórig, Bécsig, sőt Augsburgig és Nürnbergig elhajtott állatokat, mint a tergelyen szállítható gabonát. Voltak azonban még más okok is. A homokos területeken csak az újabb évtizedekben lett úrrá az alföldi ember. Régebben, egyes kedvezőbb részeket kivéve, csak állattenyésztésre tudta használni. Ez a körülmény már magában is kényszerítően hatott az állattenyésztés kifejlődésére. A Kalocsai és Dél-

bácskai síkságon, valamint a tiszamelléki alluviális síkságon más viszonyok ugyanazokat a jelenségeket hozták létre. A szabályozások előtt erősen vízjárta területek voltak. Csak a magasabb részek szolgálhattak földművelésre, a mélyebben fekvők viszont többnyire kitűnő halászhelyek és száraz, aszályos időben jó legelők voltak. Csak a homokos területek megkötése, az okszerű homoki gazdálkodás meghonosodása és a mélyebb területek vízvédelmi rendszerének kifejlődése után lett a földművelés uralkodó gazdasági ág.

A gazdasági életben észrevehető különbség mutatkozik a Kiskunság és a Bácska között. A Kiskunság homokos talaja miatt rozs-, kukorica- és burgonyatermelő vidék, a Bácska viszont búzát, kukoricát és zabot termel elsősorban. Az *állattenyésztésben* is van különbség. A Dél-Bácskában, mint már láttuk, kevés a legelő, míg a hátságon a roppant arányú felszántás mellett is jelentékeny részt foglal el. Ebből a bácskai állattenyésztés elmaradottságára lehetne következtetni. A valóságban azonban nem így van. Bácska állattenyésztése a kevés legelő ellenére is eléri, sőt egyben-másban felülmúlja a Kiskunság állattenyésztését, mert termékeny földjén sok kukoricát, zabot és rengeteg szálas takarmányt termelnek. A ló- és szarvasmarhatenyésztés nagyjában egy színvonalon áll, de már a sertésenyésztésben a kukoricában bővelkedő Bácska erősen megelőzi a Kiskunságot.

A Duna-Tisza közének 22.500 km² területén 1.750.000 lakos élt 1910-ben (Budapestet bele nem számítva). Az általános népsűrűség tehát 77 volt, vagyis erősen felülmúlta az ország általános népsűrűségét. A lakosság megoszlása nyelvi és vallási szempontból meglehetősen egységes, mert túlnyomó része *magyar* (75%). A lakosság sűrűsége általában északon és délen nagyobb, mint középen, vagyis a Kecskemét, Szabadka közé eső területen. A nem magyar nyelvűek közül a *szerbek* Zombortól dél-

keletre, valamint a Duna-Tisza szögletében, a régi *csajkás-kerületben* laknak erős tömegekben, de szétszórta másutt is (összesen 180.000). Jóval többen vannak a *németek* (220.000), akik a Baja és Újvidék közé eső területen élnek megszakítva erős magyar és szerb nyelv-szigetekkel. Kisebb foltokban *tótokat* is találunk a Duna-Tisza közén a Bácskában és Pest környékén (40.000), sőt a Bácskába még rutén telepések is kerültek. *A Duna-Tisza közének északi nagyobb része tehát a Ferenc csatornáig hazánk egyik legegységesebb lakosságú vidéke, csaknem tisztán magyar nyelvű népességgel, a Délbácskai síkságnak ellenben rendkívül kevert lakossága van, amelyben a szerbségnek éppen nincs se abszolút, se relatív többsége.*

Vallási tekintetben szintén erősen egységes a népesség, mert 1,250.000, tehát 71,5% katolikus. Különösen erős többségük van a Tisza vidékén. A protestánsok száma 320.000 körül van, akik részben reformátusok, részben evangélikusok. Ez utóbbiak főként a németek közül kerülnek ki. A reformátusok főfészke Nagykőrös, Kecskemét, Szentes, Cegléd és a Duna-Tisza közötti hátságnak a Duna felé eső része (Dunavecse, Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Szabadszállás stb.), de Nagykőrös kivételével egy városban sincs többségük. A szerbek túlnyomó része gör. keleti (140.000), de tetemes a katolikus vallású szerbek (bunyevácok) száma is (kb. 40.000), akik nem is vallják magukat mindig szerbeknek. Izraelita a Duna-Tisza közén aránylag kevés van (45.000), ami részben a duna-tiszaközi lakosság erősebb kereskedelmi tevékenységéből magyarázható.

A Duna-Tisza közén sajátos települési viszonyokat találunk: nagy kiterjedésű népes városokat és kisebb csoportokban tömörülő, sőt igen gyakran egyedülálló tanyás településeket. Nagyobb részt mindkét települési forma a Duna-Tisza közének történeti sorsában találja magyarázatát. Bizonyos települési kényszerűséget árul-

nak el, mert a felszín és a lakosság foglalkozását tekintve egyik településforma sem mondható természetesnek. A népes, igen nagy határu városoknál a földek több kilométeres távolsága lehetetlenné teszi az egész határ intenzív megmunkálását az állati és emberi munkaerő lényegesen rövidebb ideig tartó kihasználhatása miatt. A tanya település ebből a szempontból ideális, mert a megmunkálendő területen fekszik, de viszont nélkülözi a tömeges gazdasági együttműködés nagy előnyeit (gépek, jó állatok, jó vetőmag közös beszerzése stb.) és szinte lehetetlen, vagy legalább is igen nehéz a gyorsabban romló gazdasági termékek (tej, tojás, gyümölcs stb.) értékesítése. Sőt a távolság és a sokszor járhatatlan utak miatt még egyéb termények kellő időben és értékben való értékesítése is nem ritkán nagy nehézségbe ütközik. A Duna-Tisza közén a felszíni és gazdálkodási viszonyok alapján a közepes nagyságú (1000—5000 lakosú) falvak volnának a természetesek, aminőket pl. a Kis-Alföldön is találunk. A magyarság végleges megtelepedése után csakugyan ilyen irányban indult meg a fejlődés, de ezt megakasztotta a tatárjárás, majd véglegesen felforgatta a viszonyokat a másfélszázados török dűlős. A biztosabb helyeken összefutó nép növelte meg az Alföldön addig soha nem tapasztalt mértékben a lakosságot, elhagyott falvaik bekebelezése pedig a menedéket nyújtó hely határát. A békésebb idők beálltával a lakosság lassankint kiszivárgott a művelés alá fogott földekre eleinte csak ideiglenesen (a mezei munkák idejére), majd állandóan ott telepedett meg.

A menedékhelyek közül a Duna-Tisza közén legnevezetesebbek voltak Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Szeged. Népeségük és nagy határuk jórészt ebből származott és ez az oka másrészt annak is, hogy éppen környékükön fejlődött ki legjobban a tanyarendszer. Kecskemét (75.000) lakosságának több mint fele, Nagykőrös

(29.000) és Cegléd (27.000) lakosságának több mint harmada, Kiskunfélegyházán (37.000) csaknem fele, Kiskunhalason pedig több mint fele tanyákon lakik. Csongrád megye ideeső részén hasonló viszonyok vannak. Szegeden 119.000-ből 39.000, Csongrádon 26.000-ből 10.000 ember tanyákon él. Zenta lakosságának (30.000) szintén csak fele él a tulajdonképpeni városban, fele ellenben tanyákon. Ugyanezt látjuk Szabadkánál is, ahol a 95.000 főnyi lakosságból felénél csak valamivel több a városi, mint a tanyai lakos. A duna-tiszaközi városok nagyságának és főként városiasságának mérlegelésekor tehát mindig tekintetbe kell venni a lakosságnak ezt a rendkívül erős szétszórtságát, ami egyúttal megmagyarázza legalább részben, hogy más, nem alföldi városokkal szemben miért lassúbb itt a *városiasodás* és az általános kulturális fejlődés.

A tanyás település Szabadka bunyevác lakosú tanyáit nem számítva, magyaros település, amely lassú fejlődés folyamán alakult ki. Ezért ott, ahol tömeges letelepítések történtek és ahol idegen (szerb, német, tót, rutén stb.) lakosok élnek, hiányzik a tanyarendszer, vagy közel sem olyan jellegzetesen elterjedt, mint a már ismertetett területen. A Bácska déli, síkvidéki részen ezért jóval kevesebb a tanya, mint északra. Itt a közepes nagyságú (1000—5000 l.) falu az uralkodó településtípus.

Aránylag kevés tanya van a Kalocsai síkságon. Ennek földrajzi és történeti oka van. A Kalocsai síkság ugyanis a szabályozás előtt bővelkedett vizenyős erdőkben, nádasokban. Az ellenség elől menekülő lakosság ezekben mindig jó rejtékhelyet talált. Ezenkívül éppen vizenyős természete miatt a nagyobb hadseregek is elkerülték. Igaz, hogy a másfélszázados török uralom idején ez a vidék is sokat szenvedett, de annyira mégsem pusztult el, mint a Duna-Tisza közének többi része. Az ellenség elvonulása után a megmaradt lakosság visszatért fal-

vaiba és felépítette agyagból és vesszőből házait. A Kalocsai síkságon azért nem alakultak ki nagy kiterjedésű népes földművelő települések, mert a lakosság mindig visszatért *elhagyott falvaiba*. A lakosság azonban itt is megfogyott azért, de nem csupán a török, hanem a felszabadító német hadak és később a XVIII. század elején a rácok vad pusztítása miatt. A Kalocsai síkságon aránylag sok közepes nagyságú falusi települést találunk.

A Duna-Tisza közén a nagyobb települések elhelyezkedésében nehezebb a földrajzi viszonyok hatását és vonzását kimutatni, mint pl. a dombos vagy hegyes vidékeken. Figyelmes vizsgálódás után azonban itt is nyilvánvaló a földrajzi energiák szerepe mind a települések keletkezésében, mind fejlődésükben. Tekintve a települések aránylag kicsi számát, sok jelentős falut és várost találunk a folyók mellett, de igen egyenlőtlen elosztásban. A Tisza jobbpartján pl. Csongrádig egyetlen jelentős település sincs az ártér szélessége miatt, amely megakadályozta itt forgalmasabb átkelőhely kialakulását. Csak néhány halászfalut találunk a Tiszaparton.¹ Csongrád azonban kétségtelenül mint átkelőhely fejlődött ki. Szolnoktól délre ugyanis itt volt az első alkalmas hely az átkelésre, mert a Körösök hatalmas árterülete már északra esett. Ma 26.000 lakosú tisztán magyar és katolikus város, amely termékeny talajú nagy határában szépen fejlődő mezei gazdálkodást folytat. Jóval jelentősebb ennél Szeged, a második magyar város. Igen régi halásztelepülés a Maros torkolatával szemben. Itt futottak össze a Temesköz és a Maros völgyét követő erdélyi utak. Fontosságát még emelte a Tiszán és a Maroson folyó vízi közlekedés. Szeged volt a középkori Magyarország legfontosabb sóelosztó helye és raktára,

¹ Kolosváry Gábor: A tiszai települések és a halászat. Föld és Ember. 1928. 10. 1.

később a Maroson leúsztatott fával és a Tiszavidék gabonájával üzött kereskedelem vett erős lendületet.¹ Szeged igazi alföldi mezőgazdasági város nemcsak földművelő és állattenyésztő lakosságának nagy többsége és hatalmas (132.000 kat. hold) területe miatt, hanem legjobban a gyáripár fejlődésének kedvezőtlen feltételei miatt. Az Alföldnek valamennyi jelentősebb városa könnyebben, olcsóbban és gyorsabban juthat szénhez és vasérchez, mint Szeged. Ezért gyáripára a város nagyságához viszonyítva jelentéktelen. Egyedül a mezőgazdasági jellegűek fejlődtek ki nagyra. Ilyen a kenderfonó (900 munkás), a kender- és lenfeldolgozó (500 m.), a dohánygyár (750 m.), több fűrésztelep és bútorgyár stb. Jellemző a háború előtti magyar kultúrpolitikára hogy Szeged ismételt kívánsága ellenére sem kapott főiskolát. Azonban Szeged még így is nagy művelődési hatást gyakorolt, mint a Délvidék legnagyobb és legmagyarabb városa. A Bácska és a Temesköz idegen (szerb, német) nyelvű lakosai Szegeden taníttatták gyermekeiket. A Délvidék megmagyarosításában Szeged népének és iskoláinak jelentős szerepe volt.

A mai Szeged új város, mert a régít 1879 márc. 11-én éjjel a Tisza árvize rombadöntötte. A város alaprajza, egyenes utcái mutatják, hogy mérnöki tervek szerint épült újjá. A régi utcahálózat csak a belvárosi területen maradt meg főbb vonásaiban. Az utcahálózat, nevezetesen a két körút kiépítése árvízvédelmi szempont szerint is történt. Ezek ugyanis csak kevéssel alacsonyabbak a várost körülvevő töltésnél és annak esetleges átszakadása esetén felfogják a városra zúduló vizet. A trianoni béke nagy csapást mért Szegedre, mert *határvárossá* lett. Ezáltal elvesztette vásárlóinak és eladóinak egy jó részét. A Bácska és a Temesköz részére már többé nem gaz-

¹ Banner János : Szeged települése. Föld és Ember. 1925. 35—37. II.

dasági középpont. A temesvári és a szabadkai (Nagyvárad—Fiume) vasút is elvesztette régebbi jelentőségét. A Maros sem olyan fontos már a város életében. A város fejlődésében azonban nagyobb zökkenő nem következett be. Ezt mezőgazdasági jellegének és nagy vagyonának köszöni elsősorban (a városnak t. i. 65.000 k. hold földje van). Szeged vidéke mezőgazdaságának jelentős szerepe van csonka országunk gazdasági életében. Csak paprikatermése 150 vagonra megy évenként. Nagyot fejlődött kulturális jelentősége is, mert az elüldözött kolozsvári egyetem és a csanádi püspökség itt talált új otthonra. Lakossága 1920-ban 119.000 volt. Nyelvre nézve túlnyomó többség magyar (115.000) és katolikus vallású (104.000). A nem magyar anyanyelvűek közül legtöbben vannak a németek (2500) és a tótok (350), a nem katolikusok között pedig az izraeliták (7000), reformátusok (5400) és az evangélikusok (1800). Az újabb számítások szerint Szeged lakossága eléri a 135.000-t.

Szegedtől délre a Tisza mellett egész sorát találjuk a népes településeknek. Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Petrovoszelló, Óbecse, Bácsföldvár, Titel. Érdekes ellentét van tehát a Tisza Szolnok és Szeged, valamint Szeged és Titel közötti szakasza között. Ott egy-két kis falu és telep, itt kilenc népes település van a jobbparton. A feltűnő jelenség okát kétségtelenül az magyarázza, hogy Szegedtől délre több, településre alkalmas, árvízről védett terület van, mint Szegedtől északra. Ezek egyúttal többnyire átkelőhelyek és mint ilyenek, erősségek is voltak. Egyik-másiknak régi neve (Révkanizsa, Moharév = Mohol) is erre vall meg a történelmi adatok is ezt bizonyítják (honfoglaló vezérek in Kenesna keltek át a Temesközbe,¹ a zentai csata a török átkelést akadályozta meg stb.). Kevés kivétellel valamennyi ősi magyar

¹ Melich : A honfoglaláskori Magyarország. 130—32. ll.

vagy kun település. A török uralom alatt és után a megfogyott magyar lakosság helyét szerbek foglalták el. Ezeknek jó része azonban a XVIII. század közepén, amikor a terület megszűnt határvidék lenni, kivándorolt Oroszországba. Helyüket magyarok foglalták el. Ezért van magyar többség a Tisza mentén csaknem a Titeli fennsíkgig. Érdekes megemlíteni, hogy a kivándorolt szerbek régi falujuk magyar névvel nevezték el új falvaikat. Így keletkezett Dél-Oroszországban Martonos, Fedvar = Földvár, Szenttamás, Zsombor (Zombor), Csanad (Csanád), Nadlak (Nagylak).¹ A Tisza melletti települések közül kiemelkedik *Zenta*, amely egy egészen a Tiszáig kiugró magaslaton épült. Vizenyős árterei részben kaszálók, részben befásított területek (tiszai füzesek, ártéri tölgy- és kőriserdők). Zenta a nagy határú alföldi városok közé tartozik és teljesen földművelő jellege van. Területe 65.000 k. hold, ebből 5400 a város tulajdona. Lakosainak száma (1910) 30.000. Legnagyobb részt magyarok (27.000) és kat. vallásúak. Zenta táját a Tiszáról tekintve, kedvessé teszi a Tiszától mintegy 5—6 km távolságban és csaknem pontosan párhuzamosan húzódó 15—16 m magas dombvonulat befásított részeivel és a dombszegély szélére kiülő tanyáival.²

A Duna mellett a település eloszlásánál nem találunk olyan egyenetlenségeket, mint a Tisza mellett, mert Budapesttől a Tisza torkolatáig sehol nem tapasztaljuk a településeknek olyan hiányát, mint Szolnok és Szeged között. A dunamenti települések csak kis részben köszönik keletkezésüket átkelőhelyi szerepüknek. A Duna mellett ugyanis feltűnően kevés volt és kevés ma is az átkelőhely. Ezt részben a kedvezőtlen felszíni viszonyok okozzák (alacsony, mocsaras partok), részben pedig az, hogy a forgalom nem is igen kívánt soha sok átkelőhelyet

¹ Melich : i. m. 183. l.

² Magyar városok. 60. l.

a Dunán Titel és Budapest között. A Dunántúlnak a Bakony-Vértes hegységtől keletre eső része (Somogy, Tolna, Fejér megye) ugyanis gazdasági tekintetben az Alfölddel nagyjában megegyezik, ami az élenkebb forgalmat már eleve kizárja. A győri, bécsi és egyéb nyugati piacokra igyekvő gabona- vagy állatkereskedő pedig Solttól délre hiába kelt volna át a Dunán, mert a Balaton és a Bakony mindenképpen arra kényszerítették volna, hogy a Duna melletti nagy úton menjen észak felé és csak Fejér megyében forduljon a Móri-hasadéknak, amely utat nyit a Kis-Alföldre. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy jelentősebb átkelőhely csak Solt és Dunaföldvár között és Baja és Bátaszék között volt. Bezdán és Kiskőszeg csak kisebb jelentőségű átkelőhelyek voltak. A bajai átkelő azonban nagy fontosságot nyert a nagyvárad—szeged—szabadka—baja—újdombóvár—fiumei vasút kiépítésével. Az Alföldön az összes dunai átkelőhelyek között legfontosabb lett *Újvidék*, ahol a Balkánra vezető út és vasút (Belgrád—Szófia, Konstantinápoly és Athén felé) átkel a Dunán. Igen fontos helyzetű város, mert közvetítő szerepe van a Balkán és Magyarország között. Egészen új város. A mohácsi vész előtt a szemközt fekvő biztosabb fekvésű Pétervárad volt a fontosabb település. Újvidék helyén apró magyar falvak voltak, amelyek a mohácsi vész után teljesen elpusztultak. Buda felszabadítása után Pétervárad is magyar kézre került. Az erősség érdekében a Duna balpartján sáncokkal körülvett és szerb határőrökkel benépesített hídfőállást építettek ki. Ez volt Újvidék magva : a *Fossatum Peterváriense*, vagyis a *Péterváradi sánc*. Később a Neoplanta (= új telepítvény) nevet is kezdték rá alkalmazni, míg Mária Terézia Újvidéknek nevezte el az erősen megnövekedett és szabad királyi városi rangra emelt települést. Azonban még a XIX. században is gyakran előfordult a Péterváradi sánc elnevezés Újvidék helyett. A szerbek régóta

magyarországi művelődési centrumuknak tartották és valóban az is volt. Szerb középiskolákon kívül szerb színház, szerb sajtó és szerb kultúregyesületek szolgálták nemcsak a magyarországi, hanem a balkáni szerbség művelődését is. Azt azonban minden igyekezetük mellett sem tudták elérni, hogy a városnak uralkodó szerb többsége legyen. 1910-ben 33.000 lakósból 13.000 magyar volt, 11.600 szerb, 6000 német, 1500 tót stb. A szerbek egyszerűen lefordították a régi Neoplanta elnevezést és Novi Sadnak nevezik ma a várost, amelynek ma 39.000 lakosa van. Népességének növekedése érthető, mert Jugoszlávia legfontosabb határvárosa lett.

Az említett néhány átklőhelyen kívül egész sereg kisebb-nagyobb települést találunk még a Duna mellett. (Dunaharaszti, Dunavecse, Solt, Dunapataj, Kalocsa, Fajsz, Apatin, Bezdán, Palánka, Futak stb.). A túlnyomó rész ősi magyar település, amelyeknek népe halászattal és hajózással foglalkozott. A gőzhajózás előtt egész falvak éltek itt hajóvontatásból és sokan szolgáltak hajókon is. A hajósok száma még ma is jelentékeny több községben. Sok helyen fejlett kertészkedést folytat a lakosság, különösen a Budapesthez közelebb esőkben. Vonaton és hajón sok zöldség- és főzelékkfélét szállítanak a fővárosba. Nagyobb jelentősége azonban csak *Kalocsának* van, mint a vidék művelődési középpontjának. A jezsuiták vezetése alatt álló középiskolája és csillagvizsgálója kiemelik a vidéki városok sorából. Egyébként azonban az egyháziak díszesebb épületeit leszámítva, Kalocsa teljesen mezőgazdasági jellegű alföldi város.

A nem folyómenti települések helyzetének vizsgálása éppen olyan tanulságos felvilágosítást ad a városok és falvak életéről, mint a folyómentieké. A három «testvér» város, *Cegléd*, *Nagykőrös* és *Kecskemét* az igazi alföldi városok típusai. Mind a három város olyan helyen keletkezett, ahol a homok mellett termékeny, televényben

gazdag föld is van. Ez igen fontos körülmény, mert így már kezdettől fogva lehetőség nyílt a mezei gazdálkodás mindkét ágára: a földművelésre és állattenyésztésre. Újabban a szőlő- és gyümölcsstermelés vett igen erős fejlődést, hogy a homokos vidékeket gazdaságosabban kihasználhassák. Kecskemét Magyarország első gyümölcsstermelő helye és legnagyobb gyümölcskiviteli piaca. Cegléd, de különösen Nagykőrös viszont tevékenyes talajuk kertszerű megmunkálása révén lettek híresek hazánk határain túl. A nagykőrösi, ceglédi salátát, ugorkát vagonszám viszik Ausztria és Németország városaiba. A három város közül a legkultúraltabb, legvárosiasabb *Kecskemét*, amely egyúttal a legnépesebb is. Kecskemétnek (1920) 73.000 lakosa van, Ceglédnek 37.000, Nagykőrösnek pedig 29.000. Nyelvre nézve mind a három tiszta magyar város, vallási tekintetben ellenben vegyesek. Kecskemétnek erős katolikus többsége van (54.000 kat., 15.500 ref., 2000 izr., 1200 evang.), Cegléden a lakosságnak közel fele kat. (18.300, ref. 16.500, izr. 1000), Nagykőrösön a reformátusoknak van közel $\frac{2}{3}$ többségük (18.000, kat. 10.000).

A Duna-Tisza közötti hátság déli részén szintén több nagyterületű és népes települést találunk. Ilyenek *Kiskunfélegyháza* (38.000 l.), *Kiskunmajsa* (17.000 l.) és *Kiskunhalas* (26.000 l.). Mind gazdag földművelő és állattenyésztő hely. Újabban a gyümölcs- és bortermelés is erősen fejlődött, de fontosabb ennél a baromfitenyésztés, amely különösen Kiskunfélegyházán lett nagyarányú. Valamennyi tiszta magyar és katolikus város. Jelentős református kisebbsége csak Kiskunhalasnak van. Ezek-től nyugatra, észak-déli irányban elhelyezkedve, a budapest—szabadkai vasút mentén találjuk *Lacháza*, *Kunszentmiklós*, *Szabadszállás*, *Fülöpszállás*, *Izsák* és *Kiskőrös* népes földművelő és állattenyésztő helységeket. Helyzetük igen érdekes, mert csaknem valamennyinek van

alacsony televényes és magasabb homokos, inkább csak legelőnek használt területe. Még feltűnőbb ez a jelenség Kiskőröstől délre, ahol az apró falvak egész sorát találjuk a Duna-Tisza közötti hátságnak a Kalocsai síkságra néző peremén (Kecel, Nádudvar, Császártöltés, Sükösd, Csánád, Szentistván).

A Bácska belső települései közül legnépesebb *Szabadka*. Pontosan a homok- és a löszös vidék érintkezésén fekszik. Ez már kezdettől szinte megszabta a gazdálkodás módját, amely az északi homokos vidéken állattenyésztés, a déli löszvidéken földművelés. Szakasztott ugyanolyan a helyzete tehát, mint Ceglédnek, Nagykőrösnek és Kecskemétnek, ahol eredetileg szintén megvolt, sőt részben még ma is megvan a határnak ez a kettéoszlása. A homokot újabban Szabadka is részben gyümölcsössé és szőlőterületté változtatta, sőt szép erdőket is telepített itt. Szabadka Szeged után az Alföld második városa. Eredete nem régi, mert a török dúlás idején elpusztult hasonló nevű falu helyén a XVII. század elején *Szent Mária* néven mezővároska állott, amelyet Mária Terézia szabad királyi várossá tett Mariatheresiapolis néven. Eredeti nevét csak 1845-ben kapta vissza. A németek még ma is Mariatheresiapolis néven emlegetik, pedig Szabadka nem német, hanem bunyevác és magyar telepítés. 1910-ben 93.000 lakosa volt. Ezek közül 56.000 magyart, 33.000 bunyevácot, 3500 szerbet és 2000 németet tüntetett ki a statisztika. Vallásra nézve a túlnyomó többség (85.000) katolikus volt. Szabadka népe csaknem kizárólag mezőgazdaságból él. Ezért a város is ilyen jellegű. Belső részei csinosak, nagy városra emlékeztetnek, de külvárosai falusiasak. Határában négy tó van virágzó halgazdasággal. Legnagyobb a Palicsi tó (1000 k. hold), amely szikes, csúzos bántalmak esetén gyógyhatású vize miatt látogatott fürdőhely lett. A meg szálló szerbek Szabadkát Suboticának nevezik. Kimutatásuk

szerint a városnak 102.000 lakosa van és így Belgrád és Zágráb után Jugoszlávia harmadik városa. A Dél-Bácskai síkságon a Ferenc csatorna mellett épült *Zombor*, Bács-Bodrog székhelye. Régi magyar település. Eredeti neve Coborszentmihály volt. Valószínűen a Coborból lett a későbbi Zombor elnevezés. Csinos belvárosi részei élesen elválnak a falusias külvárosoktól. Lakosságának (31.000) kétharmada szerb és bunyevác. Iskolái (gör. kel. szerb tanító- és tanítónőképző, szerb leány polg. stb.) szerb művelődési centrummá tették.

A Mátra- és Bükkaljai síkság.

Nagyjában deltoidalakú terület ez, amelyet északon Cserhát, Mátra, Bükk hegység, délen Tokaj és Szolnok között a Tisza, nyugaton pedig a Szolnokot, Ceglédet, Hatvant összekötő tört vonal határolja. A Zagyva mellett szélesen kiterjed, de északkelet felé gyorsan keskenyedik. Jász-Nagykún-Szolnok, Heves, Borsod és Zemplén megyék között oszlik meg ez a terület.

A vidék felszínét tekintve sokkal egyenletesebb, mint a Duna-Tisza köze. Kisebb bucka-sorokat, halmokat itt is találunk ugyan, de ezek legtöbbször fel sem tűnnek a síkság beláthatatlan horizontján. A Tisza jobbpartját néhol keskeny, másutt erősen kiszélesedő *alluviális* síkság kíséri. Ennek fekete agyagos áradmányos talaja itt-ott szikes ugyan, de nagyjából elsősorú búzatermő szántóföldet szolgáltat. Hasonló széles alluviális síkságok vannak a Tiszába ömlő folyók: a Zagyva, Eger és Sajó mellett is. Ez utóbbinak völgye erősen benyúlik az Északnyugati Felvidékbe. Az alluviális agyagos felszín csaknem mindenütt homokos vidékbe megy át. Ez az átmenet azonban olyan egyenletes, hogy többnyire csak külön kutatással lehet a határt a két felszín között megvonni. Itt nyoma sincs annak a terraszszerű kiemelkedés-

nek, amely a Duna-Tisza közötti hátságot olyan élesen elkülöníti a Bácskai és Kalocsai síkságoktól. De van még egyéb különbség is. A Mátra- és Bükkaljai síkság homokja csak igen kis részben futóhomok (de már ez is meg van kötve), mert legtöbb helyen humuszban gazdag sötét-színű homok fedi a felszínt. Ennek termékenysége minden kritikát kiáll. A hevesi «fekete homok» termékenysége közismert. A homokot a Zagyva és a Tarna folyók medréből és árteréből hajtotta ki az északnyugati szél.¹ A homok legnagyobb területet foglal el a Jászságban, azután a Zagyva és a Tarna között. Jóval kisebb homokos vidék van az Eger folyó vidékén, ahol egyúttal csaknem teljesen el is tűnik, mert innen kezdve Tokajig mindenütt alluviális lerakódás: fekete agyag uralkodik, nagy lösz-foltokkal megszakítva.

E homokos vidékektől észak felé már erősebben emelkedik a terület és több az egyenetlenség. Hogy ezt az emelkedő vidéket meddig lehet az Alföldhöz számítani, azt biztosan ma még nem lehet megállapítani, mert a hegyvidékekről leszállított törmelék (kavics, agyag) mélyen betemette a törésvonalat. Ezt a törmeléket ma jórészt lösz borítja és így az egész vidéknek kitűnő termőtalaja van. Legcélszerűbb a határt a budapest—hatvan—miskolci vasútvonal mellett megvonni, mert ettől délre csaknem mindenütt egyenletes felszínű sík vidék terül el, szinte kizárólagos alföldi gazdálkodással.

A Mátra és Bükk alja helyzete miatt elég jól öntözött terület. A Mátra és Bükk déli lejtőiről ugyanis a vizek mind erre folynak: nyugaton a *Tarnával* egyesült *Zagyva*, amelyek a Mátrát szinte átkarolják, majd az *Eger*, de ez már a Bükkből szedi össze vizét és jóval jelentéktelenebb a Zagyvánál. A *Sajónak* és *Hernádnak* csak rövid torkolat körüli részei esnek a síkságra.

¹ A M. kir. Földt. Int. Évi jel. 1911-ről. 186. 1.

A Duna-Tisza közének tájképétől tehát erősen elüt a sok kisebb-nagyobb folyótól és pataktól beágazott vidék, de még jellegzetesebb vonást adnak neki az északon emelkedő hegységek. A Duna-Tisza közén, az északi részt kivéve, bárhol nézünk is szét, mindenfelé a határtalannak látszó, csak kisebb kiemelkedésekkel behintett síkságot látjuk, a Mátra és Bükk alján egyik oldalon itt is síkság van, amely talán még végtelenebbnek látszik, mint a Duna-Tisza közén, de a másik oldalon mindig ott látjuk a Mátra és a Bükk szőlő- vagy erdőborította hegykoszorúját. Egyébként azonban a Mátra-Bükkaljai síkság is minden tekintetben igazi alföldi terület, amelyen hatalmas szántóföldek és legelők, rétek terjengnek. Feltűnő az erdőhiány, amely még nagyobb, mint a Duna-Tisza közén. A 800.000 kat. holdra (kb. 4600 km²) menő területen mindössze 18.000 kat. hold erdő van, de ennek túlnyomó része is az Eperjes-Tokaji hegység és a Bükk hegység déli részére esik. Nagy területeken egyáltalán semmi erdő sincs, legfeljebb kis liget, befásított vízenyős vagy homokos terület. Ezek és a fasorokkal kísért utak és utcák enyhítik a fahiány okozta leverő hatást. A területnek 63%-a szántó és 30% rét és legelő. Ez a megoszlás a földművelés és állattenyésztés egyensúlyát jelenti. Vannak azonban vidékek, ahol a legelő eléri a szántóföldi területet. Ilyenek leginkább a tiszamenti vízenyős laposokon és a homokos vidékeken fordulnak elő.

A Mátra-Bükk alján tősgyökeres magyar lakosság lakik. Eredetük ugyan kétes, mint pl. a Zagyva körüli *jászoké* és a mátraaljai *palócoké*, de ma kétségtelenül a fajmagyarság egyik főfészkeinek kell tekintenünk ezt a vidéket. Vallásban a túlnyomó többség katolikus. Csak keleten, Borsod megye mezőcsáti járásában van a reformátusoknak kis többsége (ref. 17.000, kat. 16.000) és a szerencsi járásban élnek még tömegesen (16.000 ref.

és 26.000 kat.), de a vidék egyéb részein elenyésznek a más vallásúak a kat. jászok és palócok tömegében.

A Mátra-Bükk alja településviszonyait jellemzik a közepesnél nagyobb népességű falvak, vagy mint régebben megkülönböztetve mondták : a mezővárosok elterjedése. Legjobban ki van ez fejlődve a jászoknál. A két jász járás 18 települése közül csak egynek van 2000-nél kevesebb lakosa, a többié 2300—9000 között váltakozik. Kettőnek azonban 10.000-nél is több lakosa van (Jász-árokszállás 13.600, Jászapáti 12.300). A Jászságban tehát a településekben a táj életkörülményeinek legjobban megfelelő nagyságú településtípus alakult ki. Itt nincsenek olyan óriás mezőgazdasági települések, mint a Duna-Tisza közén, de nincs olyan sok magános tanya se. Ugyanilyen települési viszonyokat találunk Heves, Borsod és Zemplén megyék ide tartozó részein is, de csak a magasabb löszös és homokos vidékeken. Az alacsonyabb ártéri vidéken nagyobb számmal vannak a közepes (1000—3000 l.), sőt nem ritkák a kisebb települések se. Itt a viszonyok igen sok megegyezést mutatnak a Kalocsai síksággal.

A települések elhelyezkedésén itt is gyakran feltűnik az a törekvés, hogy a mezőgazdaság mindkét ágára legyen alkalmas határ rész. A Tisza mellett is valamivel sűrűbben vannak települések, mint Szolnok és Szeged között, mert több helyen volt alkalmas átkelőhely. Ezek azonban jórészt csak a szomszédos forgalom érdekét szolgálták, azért erősebb fejlődésre egy se kapott. Többnyire jelentéktelen halásztelepek maradtak, melyeknek lakosai újabban már csaknem tisztán mezőgazdasággal foglalkoznak. Az átkelőhelyek közül egyedül Szolnok emelkedett nagy jelentőségre már régen és ezt mai napig megtartotta.¹ Szolnoknál ugyanis összefutnak a Tiszán-

¹ Dr. Balogh B.: Szolnok. Földr. Közl. 1927. 158—176. II.

túl összes útjai, mert Budapest felé mindenkor Szolnoknál volt legalkalmasabb átkelő, sőt az árvizek idején Tokaj és Szeged között ez volt az egyedüli lehetséges átjáró. Jelentőségét még az is emelte, hogy régebben a máramarosi és szolnokdobokai só idáig jött vizen és itt raktározták fel. Ebből magyarázták régebben nevét is (solnik = sóraktár). Újabban azonban ezt a nyelvészeti, sőt történeti okok miatt tarthatatlan elméletet a magyar nyelvészek megdöntötték. Melich professzor szerint Szolnok a hasonló ősi magyar személynévből van, ami a régi magyaroknál igen gyakori volt.¹ Ezenkívül raktár és szétosztóhelye volt a Tiszán letutajozott fának is. Ezért keletkezett itt annyi gőzfűrésztelep és bútorgyári üzem. Szolnok népessége (1920) 32.000 körül van, akik tisztán magyarok és túlnyomóan katolikusok (27.500). Szolnok lakosságának foglalkozásán erősen meglátszik kitűnő földrajzi helyzetének hatása. Mezei gazdálkodással a lakosságnak csak egynegyed része foglalkozik. Jóval több, sok vasútja miatt a közlekedési alkalmazott és gyártelepei miatt a gyári munkás. Gyárai közül a már említett fűrésztelepeken kívül sok embert foglalkoztatnak malmai, téglagyárai, a vasúti műhelyek és cukorgyára.

Szolnoknál csak valamivel van kevesebb lakossága a jászok főhelyének: *Jászberénynek* (32.000 l.), határa azonban (48.000 kat. h.) csaknem kétszer akkora. Teljesen mezőgazdasági jellegű város jelentéktelen iparral. A jászok művelődési középpontja, amelyhez hagyományaik is kötik őket (a bizánci motívumú «Lehel kürtje», Attila székhelye és sírja). A budapest—miskolci fővonal mellett fekszik *Hatvan*, ahol északra Salgótarján—Losonc—Rózsahegy felé ágazik el a vasút (14.000 l.). Népesebb nála *Mezőkövesd*, a palóc *matyók* középpontja.

¹ Melich : i. m. 232—241. ll.

Sajátságos népviseletük fejlesztette ki a nevezetes matyó hímezőipart. A 19.000 főnyi magyar lakosság csaknem tisztán katolikus, mint a jászok és palócok általában. Mezőkövesd nagy határú falu (17.000 kat. h.), de a gyorsan szaporodó egészséges népet nem tudja se kenyérrel, se munkával ellátni. Ezért a mezőkövesdiek, mint egyéb palóc testvéreik, messze vidékekre elmennek szезонmunkára tavasztól őszig.¹ Nem messze van tőle a török korszakból ismeretes *Mezőkeresztes* (4600 l.). A Sajó mellett van a történelmi emlékezetű *Ónod* (2300 l.), ettől délre a Hejő patak és a Sajó között a szomorú emlékü muhi csata színhelye a mai Muhi pusztá környékén.

A Felső-Tisza alföldje.

A Felső-Tisza alföldje 9000 km² területet foglal el az Alföld északkeleti részén. Hozzá tartozik a *Bodrogköz*, a *Vihorlát-Gutin hegyvonulat* és a *Tisza közötti alföld* és végül az *Ugocsa-Szatmári síkság* a Nyírségig. Látszólag egymástól elkülönülő területekből álló mozaikszerű táj, a valóságban azonban *teljesen egységes vidék*. A Felső-Tisza alföldje ugyanis egész terjedelmében periferikus süllyedés, amely az Alföld többi részeivel eredetileg nem igen volt összeköttetésben. A levantei korban valószínűen önálló tó-medence volt, amelyet a Nyírség magasan maradt fennsíkjá választott el a Körösök körüli tó-medencétől. Önállóságát bizonyítja érdekes vízrendszere. Az Északkeleti Felvidék és Erdély északi részének folyói mind itt futnak össze. A Nyírség magas vidéke mélyen beleékelődik a területbe és azt északira és délire osztja. A déli rész folyóit (Kraszna, Szamos, Nagyág, Borsova) a Tisza szedi össze, míg az északi részé (Latorca, Ung, Laborca, Ondova, Tapoly) a Bodrogban egyesülnek.

¹ Bodor A.: Mezőkövesd leírása. Föld és Ember. 1921. 25—34. ll.

A Felső-Tisza alföldje meglehetősen erős süllyedést szenvedett, mert a Vihorlát-Gutinhoz és az Eperjes-Tokaji hegységhez tartozó, de szintén lesüllyedt vulkanikus hegységek, aminők a Bodroghözben a királyhelmei, bodrogvécsi, kövesdi, Bereg megyében a zápszonyi, kászonyi, beregszászi hegyek, csak kissé emelkednek a mai szint fölé, de az egyébként sík területen mégis feltűnők. A mélyedést tavi üledékek, vulkanikus anyagok és folyami hordalékok töltötték fel. A folyók hordta kavicsrétegek átlagosan 80—100 m vastagon halmozódtak össze. Majd erre *homok* került és végül az egészet elborította a *löss*. A Felső-Tisza alföldje tehát egész terjedelmében folyami lerakódásból származó törmelékhalom. A feltöltődés azonban nem egyenletes. A rengeteg anyagot szállító folyók ugyanis hordalékaikkal egyes területeket eltorlaszoltak, lefolyástalanokká vagy igen rossz lefolyásúvá tettek. Így rekesztette pl. a Kraszna hordaléka az *Ecsedi láp* mélyedését, amely addig a Nyírség és Érmellék között talált lefolyást a Körösök felé. A Borsova, Latorca törmeléke zárta el az utat a vulkanikus hegységektől körülzárt *Szernye mocsár* vizei elől. Ezeken kívül még sok más helyen voltak, sőt vannak még ma is mocsaras és apró tavakkal teleszórt területek.

A Felső-Tisza alföldje, a már említett kisebb kiemelkedéseket nem tekintve, *sík terület*. Csak a folyók finomabb homokos hordalékából kifútt *buckák* és *domborok* teszik néhol változatossá a felszínt. Különösen a Bodroghözben találunk szabályosan vonuló, de csak 8—10 m magasan kiemelkedő, 800—1000 m hosszan elnyúló homokdombvonulatokat.¹ De ezenkívül még Ung, Bereg és Szatmár megye területén is akadnak futóhomokos részek. Azonban itt a homok elenyésző kivétellel mindenütt

¹ Trenko Gy.: A Bodroghöz vízrajzához. Földr. Közl. 1909. 297—98. II.

meg van kötve. Egyébként is terjedelem tekintetében össze sem hasonlíthatók az Alföld egyéb, nagy kiterjedésű homokos vidékeivel.

A Felső-Tisza alföldjének talaja nagyjából fekete áradmányi talaj, amely homokos és löszös talajokkal váltakozik. A lösz azonban aránylag kis területet borít, mert a szertekalandozó folyók elhordták és csak a magasabb részeken maradt meg. A szikes talajok is kisebb területet foglalnak el, mint az Alföld egyéb részein, bár a lecsapolt mocsarak legtöbbször szikes területekké válnak (pl. Ecsedi láp). A kedvező felszín és talajalakulás miatt a szántóföldek több mint felét elfoglalják a területnek. Azonban mégsem olyan szélsőséges arányban, mint az Alföld más részein. Ennek oka részben az alacsony, vizenyős területek nagy kiterjedése. Ezek gabona-termelésre nem igen alkalmasak, ellenben elsőrangú kaszálók. A csapadék is több már itt, mint az Alföld más részein, ami a legelőterületeket értékesebbé teszi. A Felső-Tisza alföldjén a népességhez viszonyítva a szarvasmarha több, mint a Duna-Tisza közén vagy az Alföld bármely más részén. A fő foglalkozás azonban itt is a földművelés. A búza azonban már nincs túlsúlyban, mert jelentőségben versenyez vele a rozs, zab és a burgonya. A talaj és klíma itt ezeknek kedvez legjobban. Több az erdő is, mégpedig nemcsak az Alföldbe símuló lankákon, hanem a sík vidéken is, bár éppen a mocsarak lecsapolása után nagy, többezer holdra menő mocsári erdők semmisültek meg. A mocsarak lecsapolása az emberi életben is sok helyen gyökeres változást okozott, mert lehetetlenné tette a régi életmód folytatását. A lecsapolt területről eltűntek a halászházak, csikászok, nádvágók, gyékényfonók, mert eltűnt a hal, a csík, a madártojás, el a nád és a sás. A hajdan ha nem is gazdagon, de biztosan és aránylag könnyen élő lápi falvak sok esetben elszegényedtek, tönkrementek. Ha kapott is földet, annak

termését terheli a csatornázási költség és jövedelme kisebb, mint amikor szabadon, óriási területen folytathatta halász, vadász és gyűjtögető foglalkozását, amely nem volt adóval sem meg róva. A lecsapolás elsősorban a vagyonsoknak használt és nem a szegény, vagyontalan, föld nélküli Jánosoknak.

A Felső-Tisza alföldje közepesen benépesült vidék (65—70). A lakosság túlnyomó része *magyar*, csak a hegyvidékekkel szomszédos részeken találni tótokat (Zemplén vm.), ruténeket és kisebb számban oláhokat. Vallásra nézve a többség katolikus (340.000), de több mint egyharmad protestáns, főként református (kb. 210.000).

A települési viszonyokat jellemzi a kis és közepes nagyságú falvak nagy elterjedése. Látszik az egész vidéken, hogy a tatárjárást kivéve sohasem érték olyan rettenetes pusztítások, mint az Alföld középső és déli részeit, ezért nem is futott össze a lakosság egyes nagyobb, biztosabb helyekre. A sok apró község kialakulásának azonban földrajzi oka van. A számtalan láp, tó, mocsár, holtmeder, fattyúág roppantul feldarabolta a vidéket. Gazdálkodási szempontból ezek a szabályozások előtt éppen olyan gátló akadályok voltak, mint a nehezen járható kiemelkedések. Éppen úgy lehetetlenné tették a nagyhatarú népes települések kialakulását, mint a hegyek és dombok. A lápok, mocsarakat körben veszik körül az apró falvak. A klasszikus ókor egyik hasonlata szerint a Földközi tengert úgy körülülik a városok, mint a tavat a békák. Szakasztott ilyen viszonyok vannak a nagy lápok és mocsarak mentén is. A Felső-Tisza alföldjén nagyobb falusi települések csak a kedvező helyzetű pontokon alakultak, vagy amelyek nagy uradalmak középpontjai voltak. Ez a jobbágyvilágban igen fontos tényező, mert a dézsmát ide hordták össze és itt vették meg a kereskedők. Ezért itt rendszerint sok zsidó telepe-

dett meg, de kedvezett az iparosnak is, mert gyakran látogatott hely volt. Számos ú. n. mezővárosunk így fejlődött szomszédai fölé. Ilyen pl. Töketerebes (5000 l.) az Andrásyak, Nagymihály (6000 l.) a Sztáray grófok, Sárospatak (11.000 l.) a Rákócziak (ma Windischgrätz), Lelesz, Királyhelmec a jászói premontreiek uradalmi középpontjai, sőt még Nagykároly város is nem utolsó sorban régi földesurainak a Károlyiaknak köszöni emelkedését.

A települések *elhelyezkedésében* is sok érdekes jelenséget figyelhetünk meg a Felső-Tisza alföldjén. A legérdekesebbek a Bodrogtörzs apró falvai. A szabályozás előtt a Bodrogtörzs árvizek alkalmával valóságos tenger volt. Ezért a falvak a magasabban fekvő területeken épültek. Ezért látjuk a hosszán elhúzó dombháton egymásután sorakozni a településeket és beépülve látjuk a legtöbb magánosan kiemelkedő dombtetőt is. Árvizek idején ezek valóságos szigetek voltak. Néhány olyan települést is találunk itt, amelyek még rendes vízállás idején is megközelíthetetlenek voltak száraz lábbal, mert minden oldalról mocsarak, lápok vették körül őket. Ezek a *lápi települések*, amelyeknek népe szinte teljesen a vízből élt. A hal, csík, madártojás szolgáltatta az élelmet, de nem vetették meg a vastagszárú káka puha belét sem, «amelyet egy egy fogból álló kis gyaluval kivájtak és tejjel összehabarták», megették a gyékény torzsáját is.¹ Sertéseik halon és madártojáson híztak. A vizenyős lápszigetekre kiverték a marhákat, amelyek maguktól átúsztak a másik szigetre, ha a fű már lefogyott. Csak ősszel terelték haza nagy fáradsággal a félig elvadult állatokat. A szarvasmarha, madártojás és a gyékény sok pénzt adott a lápi lakóknak. Ez a lápi élet termé-

¹ Ébner : A Bodrogtörzs lápi községeinek település földrajzi vázlata. Föld és Ég. 1925. 65—102. II.

szetesen nem volt egészséges, de könnyű és biztos megélhetést nyújtott. Ez az oka, hogy miért szegültek ellen ismételten a hatósági vagy földesúri parancsnak, amikor magasabb, egészségesebb helyekre akarták őket telepíteni. Azonban amit nem tudott elérni a hatóság és földesúr, azt elérte a szabályozás. A mocsarak, lápok eltűntek, a lakosok kénytelen-kelletlen ráfanyalodtak a földművelésre, de visszakívánják a régít. A *Bodrog* melletti kis *Sára* község nagyjában még ma is a régi életmódot folytatja (146 l.). Ilyen lápi község régebben a Felső-Tisza alföldjén igen sok volt, kétségtelenül legtöbb egész Magyarországon. Az ungmegyei *Blatta*, a beregmegyei *Szerenye mocsárnál* és a szatmármegyei *Ecsedi lápnál* ma már csak a kaszálóvá, szántófölddé alakított terület körül épült falvak sajátos elhelyezkedése mutatja, hogy ezek régebben a közbeeső alacsony terület vizéből éltek.

Nagyobb városi település a Felső-Tisza alföldjén kevés van. A közel eső Északkeleti Felvidék lábánál ugyanis a rendkívül kedvező helyzet miatt több város keletkezett, amelyek csaknem az egész vidéket magukhoz vonzzák. Ezért magán a sík vidéken csak néhány várost találunk. Bereg megyében az eltakart vulkanikus hegysek tövében fekszik *Beregszász*. Fekvésének bizonyos szépséget kölcsönöznek részben szőlővel beültetett, részben erdőkkel borított hegyei. A városka lakossága (13.000) élénk kereskedést űz (4000 zsidó!), de ipara is elég fejlett. Gyümölcsöt és szőlőt Galíciába is szállít. Ugocsában a Tisza mellett nevezetes volt régebben *Tisza-Ujlak* (3500 l.), ahol a rendszeres tutajozás kezdődött. *Nagyszőlős*, a megye székhelye, jelentékeny területű (18.000 kat. hold), de kevés lakosságú földművelő település. Fontosabbak ezeknél a Szatmári síkság városai. A Szamos mellett fekszik *Szatmárnémeti*. Mint a név is sejteti, két település összeolvadásából keletkezett, amelyek közül

Németi még Árpád-kori szász telepítés, de még ugyanabban a korban teljesen elmagyarosodott. Szatmárnémeti fontos helyzetű város, mert ez őrzi Erdély északi bejáráját a Szamos völgyén át. Ezért a török időkben ismételt harcok színhelye volt a németek, törökök és az erdélyiek között. A békés idők beálltával viszont ennek a helyzetének köszöni gyors fejlődését. Ma igen fontos forgalmi közép pont, ahol a Felső-Tisza alföldje déli részének vasútvonalai összefutnak. Lakossága (35.000) csaknem tiszta magyar, de vallási tekintetben kevert (14.000 kat., 13.000 ref., 7000 izr.). Régebben virágzó kisipara volt, mely az egész környék számára dolgozott, de a gyáripár miatt részben tönkrement. Kisebb nála *Nagykároly*, a megyei székhely. Igen sokat tettek felvirágzása érdekében a Károlyi grófok, akik iparosokat hívtak be Németországból. Ezért is virágzott fel gyorsan Nagykaroly kisipara, de később a jobb helyzetű Szatmárnémeti megelőzte. Lakossága (16.000) tiszta magyar és túlnyomóan katolikus. Az oláhok kimutatása szerint Szatmárnémetinek (Satu-Mare) 45.000, Nagykarolynak (Carei) 17.000 lakosa van.

A Tizántúl.

A Tizántúl elnevezés a Tisza balpartjára eső területet jelenti a Szamostól a Marosig. 30.000 km²-nél nagyobb terület ez, tehát az Alföldnek harmadrésze. Igen érdekes és értékes vidék, amelyen élesen kiemelődve tűnnek elénk az Alföld természeti viszonyainak szélsőséges jelenségei. A köztudatnak az alföldi síkságról való fogalma: *végtelen róna, határtalan horizont*, a Tizántúl észlelhető legjobban, de az éghajlat szélsőségei, különösen az esőtlenység és ennek következtében a fátlan, mezősi jelleg is itt fejlődött ki legjobban.

A Tizántúl az Alföld egyik igen jól elkülönülő része

bár első pillanatra az elkülönítés mesterkéltnek látszik. A Tiszántúl a levantei korban önálló süllyedék, a szomszédos területektől (Duna-Tisza köze, Temesköz, Szatmári síkság) többé-kevésbé elkülönült medence volt. Érdekes vízrajza is erre mutat. A három Körösön kívül ide ömlött régen a Kraszna, sőt talán maga a Szamos is a mai Ér völgyében, valamint a Berettyó, sőt a legnagyobb valószínűség szerint eredetileg a Maros is erre folyt. Szárazér, amely az Ópaulisnál szakad ki a Marosból és nagy északi ívet formálva Szegedről északra a Tiszával egyesül, kétségtelenül a Maros régi medreinek egyike. Nagy, kifejtett kanyarulatai azt bizonyítják, hogy valamikor bővizű folyónak kellett itt haladnia. A Tiszántúl nagyobb része az említett folyók feltöltő munkájának eredménye. *Ez az Alföld legnagyobb törmelékhalom vidéke*, ahol a Maros és a Körösöktől lerakott hordalékok egyetlen hatalmas, a Tisza völgye felé eső lejtőben olvadtak össze. A törmelék felhalmozódásának határát Berettyóújfalú, Dévaványa, Gyoma, Kondoros, Orosháza, Mezőhegyes jelzik.¹ A Bihari, Aradi, Békési síkságok nagyobb része a törmelékhalmon terül el. A folyóhordalék legtöbbször igen laza (kavics, homok, homokos agyag) anyagokból áll. Mikor a Tisza völgye megsüllyedt és az Alföld vizei lefolyást találtak a Fekete tengerbe, a Tiszántúl folyói erősen levágódtak a laza hordalékukba, majd erősen kanyarogva feldarabolták. A felszíni egyenetlenségeket a Tiszántúl ezen részén éppúgy a folyók hozták létre, mint a Duna-Tisza közén is. A folyók völgyszélesítő munkájának nagy területeken áldozatul esett a lösz. Csak Nagyvárad és Nagyszalonta között maradt meg tetemes kiterjedésben, másutt csak kisebb foltokban. A Békési síkság túlnyomó részén alluviális, jelenkori folyami lerakódások uralkodnak.

¹ Cholnoky : Az Alföld felszíne. Földr. Közl. 1910. 429. 1.

Ezek nagyobbrészt fekete humuszos talajt szolgáltatnak, amely a folyók mentén, ahol a víznek rossz a lefolyása, erősen elszikésedtek.

A Tiszántúl *törmelékhalmainak vidéke* vizekben rendkívül gazdag. A szabályozás előtt az árvizek óriási területeket borítottak el. Ezek a megismétlődő áradások okozták, hogy a vidék jó részét rétek, nádasok és erdők foglalták el. Hatalmas tölgy- és szilerdőségei miatt régebben *Erdőhátnak* nevezték ezt a vidéket. Az erdők 1000 km²-nél is nagyobb területet foglaltak el Bihar, Békés és Arad megye alföldi részein. Igazi mocsári erdők voltak, amelyeken még a XVII. században is csak üggyelbajjal lehetett áthatolni. Ma az egész Tiszántúlon nem találunk több erdőt, mint amennyit a XVII. században az Erdőháton. A vízszabályozás végrehajtása óta megfogytak a mocsarak és lápok, de megfogytak a nádasok és az erdők is. Azonban az Alföld egyéb területeihez viszonyítva a *Tiszántúl törmelékjeitőin* van a legtöbb erdő, de jobbára csak az Erdéllyel szomszédos, tehát magasabb, változatosabb és némileg csapadékosabb részeken. Egyébként a Bihari, Békési és Aradi síkságon ugyanazt a tájképet látjuk, mint az Alföld többi részein: fasorokkal szegélyezett utak, messze terjedő szántók és legelők, sűrűn befásított tanyák és falvak.

Még nagyobb az erdőhiány a Tisza balpartját kísérő területén, a Nyírségtől a Marosig. Ez a vidék nagyobb-részt a Tisza hajdani árterülete. A Hortobágyon kívül ide tartozik a Nagy-Kunság Berettyóújfalú, Dévaványa és Gyoma határáig, és Csongrád megye tiszántúli részei. Nemcsak Magyarországon, de egész Közép-Európában nincs még egy ilyen hatalmas egyenletes síkság.¹ A Tisza balpartján itt-ott felhalmozódott homokbuckákon kívül tökéletesen egyenletes róna áll előttünk. A kun halmok

¹ Cholnoky : Magyarország földrajza.

apró kiemelkedései a közvetlen szemlélő előtt ugyan erősen kiemelkedőknek látszanak, de semmi feltűnést nem okozva elvesznek a határtalannak látszó síkságban. Hajdan a nagy árvizek alkalmával egyetlen tenger volt az egész vidék, ahol a Tisza árvize összefolyt a Körösökével. Csak a magasan fekvő területek nem kerültek víz alá. A megismétlődő árvizek lehordták az egykori lösztakarót, de kárpótolták ezért a lakosságot a finom áradmányi lerakódással, amely talán még a lösznél is termékenyebb. Áradmányi talajok kísérik a folyók mellékét mindenütt hol keskeny sávban, hol hatalmasan kiszélesedve. Az ártéri alluviális felszínnel nagyságban versenyez a diluviális löszfelület, amely százezer holdakra menő síkságokat alkot. Összefüggő lösztábla kíséri a Tisza alluviális síkságát a Hortobágytól Szentesisig. Itt azonban nincs meg az az éles elkülönülés a két térszín között, mint a Duna-Tisza közén láttuk, ahol a lösztábla meredeken szakad le a Délbácskai síkságra. A Tiszántúl a két táj végtelen lassú átmenettel összeolvad. Csak igazán elvétve tapasztalhatjuk a lösztáblák meredekfalú kiemelkedését. Terjedelmes löszvidéket találunk a Körös és Maros között is, ahol széles sávban húzódik Orosházától Hódmezővásárhelyig.

A Tiszántúl *harmadik* nagy vidéke a **Nyírség**, amely a terület legészakibb részét foglalja el. A Nyírség kifejezést itt *tágabb értelemben* vesszük, mert Szabolcs megye homokos, löszös területén kívül hozzászámítjuk Hajdú vármegye keleti részét, sőt kisebb részeket még Biharból és Szatmárból is. A nagyjában négyszög alakú terület határát keleten a Kraszna, majd Vásárosnamény és Csap között a Tisza alkotja. Ugyancsak a Tisza választja el a Nyírséget a Bodrog köztől is. Nyugaton Hajdúnánás, Balmazújváros, Hajdúszoboszló jelölik a határt, míg délen, illetve délkeleten az Ér.

Az így körülhatárolt terület csaknem minden oldalon

meredek lépcsővel emelkedik ki a szomszédos alacsonyabb vidékekből. Különösen éles az elkülönülés az Ér völgyénél, valamint a Kraszna és a Tisza mellett. Nyugat felé azonban nincs ilyen erős magassági különbség, bár a térszínváltozás itt is igen jól észrevehető. A Nyírség a Duna-Tisza közötti hátsággal rokon terület. A Nyírség tudniillik szintén az Alföld pleisztocénkori, tehát eredeti felszínének maradványa. Az eredeti lösztábla felszíne itt is éppen olyan átalakulásokat szenvedett, mint a Duna-Tisza közén. A száraz északi szelek a Latorca, Ung, Bodrog és Tisza árteréről óriási tömegű homokot hordtak rá. A Nyírség északi és délkeleti nagyobb részét csupa homok fedi. Ez a Tiszántúl legnagyobb homokos vidéke. A lösz csak nyugaton, a Hortobággal szomszédos területen maradt meg tetemes széles pászta alakjában, amely a Tiszától egészen Püspökladányig és a Berettyó árteréig nyúlik. Mivel a homokot az *északi szél* hordta a Nyírségre, azért a homok észak-déli irányban elnyúló buckasorozatokban halmozódott fel. Az északi széllal erősség és tartósság tekintetében vetekszik ugyan a nyugati szél, de mivel ez legtöbbször csapadékkal jár, hatása jóval kisebb, mint a száraz északi szélé. Csak a legmagasabb és így a szél rohamának *legjobban* kitett homokgerincek meghajlása mutatja, hogy a nyugati szél is résztvett a Nyírség felszínének kialakításában.

A buckák *magassága* igen változó. Százöt és száztíz méteres kiemelkedések mellett 170—190 m magas buckák is vannak. A relatív kiemelkedések tehát (a Tisza völgy 95 m magasságát véve alapul) 10—95 m között változnak. Általában a déli és keleti részekén nagyobbak a kiemelkedések, mint északon és nyugaton. Az északi részen már alig, sőt egyes területeken egyáltalán nincs homok, mert a Tisza kialakulása után megszűnt északról az újabb homokszállítás, sőt a már átkerült homok nagyobb részét tovább szállította a szél, de itt-ott a

Tisza is segített a letarolásban. Ez az alacsonyan fekvő vidék régebben csupa tó, mocsár és ingovány volt, amely nem sokban különbözött a szemközt fekvő Bodrog köztől. A mocsarak és lápok ma már jórészt eltűntek. Vizüket a *Lónyai csatorna* vezeti a Tiszába. Igen sok tó és mocsár volt, sőt részben van még ma is a futóhomokos területen, ahol a buckák számtalan kisebb-nagyobb medencét zártak körül. A lefolyástalan medencék vize sziksós, lúgos ízű. Hosszas szárazság idején kiszikkadt medencéjüket vastagon borította a kivirágzott sziksó. Régebben össze-seperték és ipari célokra használták, de ma már csak egy-két helyen teszik meg ezt. A lecsapolások itt is eltűntek a tavak, mocsarak nagyobb részét. Helyükön szántók és rétek vannak. Csak az igen szikes medencék kopárok.

A Nyírség, különösen annak homokos vidéke, mint az Alföld egyik legsivárabb tája szerepelt sokáig a köztudatban. Ennek a felfogásnak kétségtelenül volt is alapja. A XVI—XVIII. századokban kipusztultak a Nyírséget borító terjedelmes erdők, mégpedig nemcsak a nyiresek, amelytől a közfelfogás szerint a Nyírség nevét kapta,¹ hanem a többi ombos (tölgy, cser, éger, szil stb.) erdők is. A védelmétől megfosztott homokon úrrá lett ismét a szél és gát nélkül hajtotta maga előtt a homokot egyik határból a másikba. Csak a lassú begyepesedés vetett véget a homok előrenyomulásának. A nagy háborúk lezajlása után lassankint benépesült ismét a Nyírség (hajdúk, tótok, menekült magyarok) és ezzel együtt kezdett megváltozni a táj is. A XIX. században, sőt már jóval előbb nagyarányú fásítás kezdődött. A Nyírség ma már nem fátlan terület, hanem ellenkezően az Alföld egyik legszebben befásított vidéke. Néhol való-ságos *park*, *annyira be van fásítva*. Egyes falvak, városok

¹ Újabban a Nyírség nevét a nyír, nyirok (= mocsár, láp) szóból származtatják.

úgy tűnnek fel, mintha erdőben épültek volna, az utakat pedig szakadatlan fasorok kísérik. Dús lombjukkal megvédenek a naptűzés és az eső ellen. Ha nagy a szárazság, természetesen por borít mindent nemcsak a homokos vidéken, hanem a löszös területeken is. Ilyenkor nem kedves a nyírségi táj, de ha bő esőzések vannak, akkor a legszebb magyar tájak egyikét látjuk gazdag termést ígérő szántóföldekkel, dús rétekkal, a domboldalokon húzódó szőlőkkel, gyümölcsösökkel és a fák zöld lombjaival takart helységekkel. A Nyírség legfontosabb fája ma az *akác*, amely szinte nélkülözhetetlen a homokos vidékeken, de vannak cser-, tölgy- stb. erdői is. A hajdani nyíresek fehér, világos erdőiből azonban ma már kisebb ligetek vannak. Mint a Duna-Tisza közén, a Nyírségen is több a fa, az erdő a homokos vidéken, mint a löszön. Ezért tájképileg sokkal szebbek Szabolcs megye változatos felszínű, fával gazdagon beültetett területe, mint a Hajdúság nagyjából löszös, egyhangú fátlan vidéke.

A *Tisza*tól ősidőktől fogva mezőgazdasági terület volt és az ma is. A természeti viszonyok, amelyek a nem mezőgazdasági foglalkozások tömeges üzését lehetlenné teszik, kiválóan kedveznek a földművelésnek és állattenyésztésnek. Mint *természetes táj*, kétségtelenül elsősorban az állattenyésztésnek kedvezett, mert alacsonyan fekvő vidékeit az évenként megismétlődő árvizek huzamos időn át alkalmatlanná tették a földművelésre, de gazdag füvesnövényzetük elsőrangú állattenyésztő vidékké tette ezeket. A földművelés eleinte csak az árvizektől védett, nagyjából löszös táblákra korlátozódott. A folyók szabályozása gyökeres változást okozott. A régi gazdag vizenyős rétek, az állattenyésztés kiapadhatatlan színterei, száraz területekké lettek, amelyek kiválóan alkalmasak voltak *legalább kezdetben* a szántóföldi művelésre, de mint rétek már kevesebbet értek. Az állattenyésztés háttérbe szorult és első helyre került a földművelés. Ez a

mívelés alá talán még soha nem fogott alluviális síkságokon évtizedeken át roppant eredményes volt. A szakadatlan mívelés és a trágyázás hiánya azonban kimerítette ezeket a rendkívül termékeny talajokat, sok helyen pedig a szikesedés öltött soha nem képzelt terjedelmet. A Tiszántúl mezőgazdasága ma küzd a szikesedés egyre fenyegetőbbé váló terjedésével, amely ezer és ezer holdat tett már szinte hasznavehetetlenné és küzd a réthiánnyal, amely állattenyésztését teszi drágává. Nagy csapás a Tiszántúl mezőgazdaságára, hogy éghajlata erősen szélsőséges. Hazánk összes vidékei közül a Tiszántúl érzi leggyakrabban a nyári csapadékhiány pusztító hatását. Azonban a kedvezőtlen viszonyok ellenére is a Tiszántúl mezőgazdasági kultúrája megtehető magas fokon áll és hazánk gazdasági életében rendkívül fontos szerepet tölt be, mert nagy feleslegei vannak. Főterményei a *búza* és a *kukorica*. A szántóföldi területnek kétharmadát ezek foglalják el. Csak a Nyírség homokos vidéke kivétel, ahol a homokos talajon jobban díszlő rozs és burgonya a főtermény. A Duna-Tisza közével szemben a Tiszántúl bizonyos tekintetben elmaradt. Itt még kevésbé van kifejlődve az a kertszerű gazdálkodás, amely a Duna-Tisza közére olyan jellemző. Csak Csanád megye gondosan művelt területén találunk ismét olyan nagyobb vidéket, amely nem is országos, hanem európai hírre tett szert hagyma- és egyéb zöldségféle termelésével. A Tiszántúl lakosai viszont a baromfitenyésztésben kezdenek egyre nagyobb eredményeket elérni.

A Tiszántúl 30.000 km² területén 2·4 millió ember él. Aránylag tehát sűrű lakosságú terület, mert 80 ember esik egy km²-re. Az ilyen tisztán mezőgazdasági jellegű és sok helyen még igen külterjesen gazdálkodó vidéken ez igen nagy népsűrűség. Ez magyarázza a Tiszántúl egyik legjellemzőbb jelenségét, a rendkívül kiéleződött szociális feszültséget, amely elemi csapások idején (fagy, száraz-

ság) azonnal jelentkeznek. Hazánk más részein sehol nincs az agrárszocializmus annyira elterjedve, mint a Tiszántúl. *Nyelvre* nézve a túlnyomó többség (1·8 millió, 75%) *magyar*, utánuk legtöbben vannak az *oláhok* (260.000), főként Arad és Bihar megye területén. A *tótok* (71.000) csak Békésben, Csanádban (52.000) és Szabolcsban élnek nagyobb számban, a németek (35.000) egyedül Arad megyében (30.000). *Vallási* tekintetben nincs ilyen egység. A *protestánsok* kétségtelenül többségben vannak, de csak relatíve (2·4 millióból 1 millió). Különösen Hajdú és Békés megyében van jelentékeny *többségük*. Biharban, Jásznagykúnszolonok és Csongrád megyék tiszántúli részében a lakosság *felét* teszik, de már Arad és Csanád megyéknek *katolikus* többségük van. A harmadik legelterjedtebb vallás a gör. kel., mely az oláhok soraiból kapja híveit (230 000). Éppen ezért Arad és Bihar megyékben van legjobban elterjedve.

A Tiszántúl településviszonyai igen sok tekintetben megegyeznek a Duna-Tisza közének településviszonyaival. A megegyezés okai a hasonló földrajzi viszonyok, de talán még inkább a hasonló történeti sors. A Tiszántúl éppen úgy megtaláljuk a nagy határú és népes parasztvárosok egész sorát és a tanyák százait, mint a Duna-Tisza közén. A két települési forma kialakulását itt is a török irtózatoss pusztítása okozta, amely ellen a megerősítésre kevésbé alkalmas tiszántúli síkság nem tudott oltalmat adni. A tatárjárás vihara után újjáéledt falvak ezrei pusztultak el a szomorú emlékezetű másfél század alatt. Csak gyér, szegényes romok, dülő nevek hirdetik, hogy ott, ahol ma egyetlen nagy település foglal el egészégtelen módon 40—60.000 holdnyi területet, a mohácsi vész előtt 8—10 falu népe munkálkodott.

A magyar földrajzi irodalomban igen meggyökerezett nézet szerint Debrecen jelöli a török pusztítás határát. Ez azonban téves felfogás. A pusztításnak csak az Ecsedi

láp mocsaras vidéke szabott határt. Ettől nyugatra és délre minden elpusztult, amint az a török kiverése után történt telepítésekéből is következtethető. De világosan mutatja ezt a Nyírség és a három ide tartozó szatmár-megyei járás (mátészalkai, csengeri, fehérgyarmati) rengeteg tanyája. Itt azonban mégsem alakultak olyan óriási falvak, mint Debrecentől délre, mert az elnéptelenedés *jóval rövidebb ideig tartott* és így a lakosság tudatából nem veszett ki régi falujának emléke. Egyébként a Nyírség változatos felülete is meglehetősen akadály volt a nagyhatárú települések kialakulásában. A régi településviszonyok legjobban az Erdőhát területén maradt meg, ahol a lakosság veszély idején jó menedéket talált az erdőkben és mocsarakban. Itt már egyáltalán nem jellegzetes többé a tanyás település és nincsenek nagy határú óriás falvai se.

A nagyobb települések eloszlása különböző *földrajzi és történelmi* okok hatása alatt történt. Az Alföld és Erdély határán három nevezetes őrhely alakult ki: *Nagyvárad, Borosjenő és Arađ*. Mind a három az Erdélybe vezető utak kulcsa volt és mint ilyenek, hadi tekintetben rendkívül fontosak. *Nagyvárad* őrizte a Sebeskörös völgyét és a Királyhágó útját. Az Erdélybe vezető utak közül ez volt a legfontosabb, azért Nagyvárad két társát hamar megelőzte. Már Szent László idejében fontos kapuváros és püspöki székhely, a török uralom alatt pedig Erdély kulcsa volt. Mindenki biztosra vette Erdély függetlenségének vesztét, amikor Várad 1660-ban török kézre került. Az újabb korban kitűnő helyzetét alaposan kihasználva, a város igen erősen fejlődött. Mint vásárvonalon fekvő város nagy kereskedelmet folytatott a Tiszántúllal és Erdéllyel. Ezért kereskedelme igen élénk, ipara pedig fejlett. Nagyvárad azon kevés alföldi városok sorába tartozik, amelyekben a mezőgazdasági elem eltűnik az ipari és a kereskedelmi mellett. Nagyvárad

lakossága 1910-ben 64.000 volt. Ezek közül 59.000 volt magyar és 3600 oláh. Itt ismét egy tiszta magyar város került idegen uralom alá. Vallásra nézve 24.000 kat., 20.000 ref. és 15.000 izraelita volt. Az oláh népszámlálás szerint Nagyvárad (Orodea Mare) népessége erősen megnövekedett. Kimutatásuk szerint 1920-ban 67.000, 1927-ben 85.000 lakosa volt. Ez a növekedés azonban jórészt csak erőszakos telepítés, hogy a város magyar jellegét megszüntessék. Nagyváradnál nem kisebb jelentőségű város *Arad*, amely a Maros völgy bejáratánál épült. Nagyobb jelentőségre azonban csak a múlt században tett szert, amikor előnyös helyzete kibontakozott. Erdély közepe és déli része Aradon át jutott az Alföldre. A kettő közötti kereskedelem lebonyolításában Aradnak jelentékeny része van. Helyzetének előnyét fokozza, hogy közel esik a hunyad- és krassószörénymegyei vas- és szénbányákhoz. Ezért *gyáripara* igen virágzó lett. Számos mezőgazdasági gyárán kívül (szesz, cukor, likőr stb.) több vas- és gépgyára, bútorgyára van. Legnagyobb a vágógyár, amely több külföldi állam részére is dolgozott. Arad Nagyváradhoz hasonlóan szintén iparos- és kereskedőváros. 1910-ben 63.000 lakosa volt. A nagy többség itt is magyar volt (46.000). Az oláhok száma alig tett ki többet tízezerrel. Vallásra nézve a lakosság fele a katolikusok, a másik fele túlnyomóan a görögkeletiek közül került ki. A protestánsok száma 10.000, az izraelitáké 6000 körül volt. Az oláh kimutatás szerint Aradnak 1920-ban 66.000, 1927-ben 78.000 lakosa volt. A két nagyvárossá fejlődött kapuváros között fekszik *Borosjenő* (7000). A török uralom idején igen fontos hely, mert ez őrizte a Fehér-körös völgyét, amelyen kitűnő hadiút vezetett Déva felé.

A nagy határú népes parasztvárosok sorát a békésmegyei települések nyitják meg. Hat ilyen települést találunk itt, amelyeknek területe 20.000 k. holdnál nagyobb, lakossága 12.000-nél több. Első helyen áll

Békés 61.000 k. hold területtel és 28.000 lakossal, *Békéscsabának* valamivel kisebb területe van (57.000 k. hold), de lakossága jóval több (45.000). A többit csak felsoroljuk : Szarvas (45.000 k. hold, 25.000 lakos), Gyula (33.000 k. hold, 25.000 lakos), Gyoma (39.000 k. hold, 12.000 lakos), Orosháza (20.000 k. hold, 24.000 lakos). Nyelvre nézve valamennyi magyar város, kivéve Békéscsabát, ahol a lakosságnak több mint fele tót. Vallási tekintetben Gyulának kat., a többieknek prot. többségű lakossága van. Még több ilyen települést találunk a *Nagykunságban*, ahol 11 településnek határa nagyobb 20.000 k. holdnál. Legismeretesebbek : *Karcag* (67.000 k. hold, 23.000 lakos), *Mezőtur* (71.000 k. hold, 27.000 lakos), *Törökszentmiklós* (58.000 k. hold, 26.000 lakos), *Kisújszállás* (36.000 k. hold, 14.000 lakos). Mind magyar nyelvű és protestáns vallású parasztváros. A nagykunok ugyanis a jászokkal és a kiskunok többségével ellentétben protestáns vallásúak. Egyedül Törökszentmiklóson van kat. többség. A csongrád- és csanádmegyei városok között legnevezetesebb *Hódmezővásárhely* 132.000 kat. holdnál nagyobb terjedelmű határral és 61.000 magyar és túlnyomóan ref. lakossággal (kat. 19.000). Szentesnek a Tisza mellett már csak fele területe (69.000 k. hold) és felényi lakossága van (32.000). Csanád megyében Makónak 48.000 k. hold területén 37.000 lakos él.

Külön csoportba tartoznak a *hajdú városok*, amelyek Debrecen kivételével XVII. század eleji telepítések. Eredetileg kevert szerb, rutén, magyar lakosságuk volt, de idővel összeolvadtak. Helyükön már megelőzőleg voltak magyar falvak, de azok a török dúlás idején elpusztultak. Az új telepek ezek nevét vették fel és idővel a település jellegének kidomborítására eléje tették a *hajdú* jelzőt.¹

¹ Gyórfy I. : Az alföldi kertes városok. Ethnographia. 1926. 3—7. II. ; u. a. Hajdúböszörmény települése. Föld és Ember. 1926. 177—210. II.

Hajdúböszörmény területe 57.000 k. hold, lakossága 29.000. *Hajdúszoboszló* már mindenképpen kisebb. Határa 42.000 k. hold, lakossága 18.000. *Hajdúnánásnak* területe (46.000 k. hold) nagyobb, mint *Hajdúszoboszlóé*, de lakossága valamivel kevesebb. *Hajdúdorog* a legkisebb minden tekintetben (18.000 k. hold, 11.000 lakos) és egyedüli, amelynek gör. kat. lakossága van. Valamennyi hajdú városnál nagyobb *Debrecen*. Határa hazánk összes városaié között a legnagyobb (166.000 k. hold). Lakossága 103.000, tehát Budapest, Szeged és Szabadka után következik. Népességét és óriási területét nem a földrajzi, hanem főleg a történeti viszonyok növelték ilyen nagyra. Kétségtelen azonban, hogy helyzete is fontos és ezért már régi idő óta igen nagy vidék gazdasági és művelődési középpontja volt és még ma is az. *Debrecen* nem olyan tipikus alföldi város, mint a hajdú és kun városok, mert jelentékeny gyáripára van, amit kedvező fekvésén kívül hatalmas vonzásterülete segített kifejlődni. A gyáripár természetesen elsősorban *mezőgazdasági jellegű* (dohány-, szappan-, kefégyárak, malmok), de van néhány vas- és gépgyára is. Ezek a város és környékbeli lakosság szükségletének megfelelő cikkeket gyártanak. *Debrecen* lakossága csaknem kivétel nélkül magyar. Vallásra nézve 68.000 ref., 23.000 kat. és 10.000 izraelita.

A *Nyírségen* csak egyetlen nagyobb város van: *Nyíregyháza*. Népes város, de lakosainak 38%-a tanyákon él. *Nyíregyháza* tanyái sajátos alakulatok, mert többnyire egész házcsoportból állanak. A *Nyírségen bokornak* nevezik az ilyen tanyacsoportot. Valószínűen a XVIII. században megtelepült szlávok szokásának eredménye ez.¹ Békésben a tót tanyák sok megegyező vonást mutatnak fel a *nyíregyházi tanyarendszerrel*.²

¹ Simkó Gy. : *Nyíregyháza és tanyáinak települése*. Földr. Közl. 1910.

² Mendöl T. : *Szarvas földrajza*. Debrecen. 1928. 44. l.

A Tiszántúl nagyobb településeinek helyzetére jellemző, hogy a Tisza mellett egyetlen jelentős település van csak: *Szentés*, amely Csongráddal együtt a *bódi révet* őrizte. Kétségtelenül mint folyami átkelőhelyek (híd-városok, vámhelyek) fejlődtek ki Szarvas, Gyoma, de még inkább Gyula. A kis forgalom miatt azonban itt nem fejlődött ki nagy város, de mégis hatással volt ez a körülmény is fejlődésükre. Debrecenre, a hajdú városokra, sőt részben a nagykunsági városokra is jellemző, hogy határuk *két talajféleségre* terjed ki. Debrecennek és Hajdúböszörménynek pl. van nyírségi homokos, valamint löszös és fekete alluviális területe, a kunsági városoknak magasabban fekvő sárgás löszös és alacsonyabb fekete ártéri talaja. Ma a két talaj kihasználása között nincs nagy különbség, de a szabályozás előtt a gabona-termelés a löszös vidéken, az állattenyésztés az alluviális ártéri és homokos vidékeken történt.

A Temesköz.

A Temesköz elnevezés az Alföldnek a Maros, Tisza, Al-Duna és a Krassószörényi hegység között elterülő részét jelenti. Legelterjedtebben *Bánságnak*, vagy rossz magyarsággal Bánátnak szokták nevezni. Ez az elnevezés azonban egyrészt ismeretlen volt a régi magyar lakosság előtt, más ellenkezik a magyar közjogi felfogással, amely az ország területi épségét megcsonkító Temesvári Bánság felállítását kezdettől fogva ellenezte és soha nem ismerte el törvényesnek. A magyar köztudatba vissza kell vinni az ősi *Temesköz* elnevezést, ahogyan a mohácsi vész előtt az oklevelek, valamint a történet- és földrajz-írók nevezték ezt a vidéket.

A Temesköz területe minden tekintetben a Tiszántúl földjének szerves folytatása. Keleti nagyobb részét a *folyók törmelékhalmai* foglalják el. A Maros, Temes, Bega

és délen a kisebb Karas hatalmas mennyiségű hordalékot halmoztak a hegyvidék előtt. A törmelékhalmonk határát Nagyszentmiklós, Zombolya, Módos és Zichyfalva jelölik. A feltöltés után a folyók lerakott hordalékaikat megtámadták és lehordták ezzel együtt a törmelékekre lerakódott lösz nagyobb részét is a Tiszába, illetve a Dunába. Ezzel a munkájukkal elegyengették az eredetileg egyenetlen, összeszabdalt felszínt és kiterjedt alluviális síkságokat hoztak létre. A Temesköz középső része Temesvártól délre a Deliblátig 30—70 km szélességben egyetlen *alluviális*, ártéri síkság. Televényben gazdag *agyagos fekete föld* a talaj, amely roppant termékeny. A szabályozás előtt ezer és ezer hold került itt víz alá. Ma az árvizek ritkák, de sajnos, itt is, mint Alföldünk egyéb lecsapolt területein, felütötte fejét a szikesedés, amely ma már nagyon elterjedt jelenleg a Temesközben is. Az északi és keleti részen azonban, a folyók mellékét kivéve, megmaradt a régi diluviális lösztakaró. Torontál megye északi nagyobb részét lösz borítja.

Egészen külön terület délen a *Deliblát* homokos vidéke. Régebbi felfogás szerint a delibláti homokot a délkelet-északnyugati irányú nagyerejű kossava szél hordta át a Dunán a mocsaras szerb partvidékről. Ennek a feltevésnek azonban sok körülmény ellentmond. A legnagyobb valószínűség szerint a homok még abban az időben keletkezett itt, amikor a Duna még nem volt kialakulva. A szerb hegyekről a még zárt, lefolyástalan alföldi tóba ömlő folyók a mai Al-Duna vidékén Fehértemplom és Kubin között halmozták fel hordalékaikat. Később a Duna a törmelék nagyobb részét elhordta. A megmaradt részt pedig az erdők kiirtása után az uralkodó délkeleti szél megbontotta és északnyugat felé hordta. A homokvidék elvadulása kétségkívül emberi beavatkozás eredménye. A delibláti homokos vidéket ugyanis eredetileg fás és füves növényzet borította.

A homokos vidék ellipszisalakú terület Temes megye déli részén. Nagysága több mint 70.000 hold (kb. 400 km²). Régebben delibláti *homokpuszta* vagy éppen *homok-sivatag* néven szoktuk emlegetni. Ha teljes egészére nem is, de egyes részeire helyes volt az elnevezés, mert ahol teljesen kopár volt, éppen úgy uralkodott felette a szél, mint a sivatag homokján. A hosszú dűnékbe halmozott homok felülete olyan volt, mint a csendesen hullámozó tenger vagy tó felülete. Másutt igazi pusztai, sivatagi felszíni formákat, félholdalakú *barchánokat* halmozott fel a szél. Ma már csak ezek az érdekes felszíni formák mutatják, hogy itt nem is olyan igen régen még mozgott, utazott a homok. Csekély területtől eltekintve azonban a homokot megkötötték. Most már nem beszélhetünk delibláti homoksivatagról, sőt még pusztáról sem. A delibláti homokos vidéknek csaknem felét akác-, nyár-, fenyő-, kőris- és hárserdők borítják. Délkeleti és északnyugati részén, ahol a homok finomabb, igen jó szántóföldek vannak. Tetemes terület legelő, szőlő és gyümölcsös. Ötszáz holdat eredeti pusztai (steppe) növényzet borít. Ezt nem fásították be, se művelés alá nem fogták, hogy az érdekes steppenövényzetet természeti emlékként megőrizték.¹

A *Temesköz* az Alföld és egyúttal egész Magyarországnak egyik *legértékesebb és leggazdagabb vidéke*. A táj értékét, életető erejét itt is, mint az Alföld más vidékein is, a kitűnő talaj és a kedvező éghajlat képviseli. Van azonban más előnye is az Alföld többi tájai felett. Ilyen elsősorban éghajlata, amely *csapadékosabb és melegebb*, mint az Alföld középső részeié. A Temesköz hazánk legmelegebb vidéke. Ennek köszönhető például, hogy a Temesközben sikerrel lehet rizst termelni. A mezei gazdálkodás ideje hosszabb, mint az északi tájakon. Ezért a munkák nem torlódnak ősszel és tavasszal annyira össze. Az

¹ Temes megye monografiája. 172. l.

emberi és állati munkaerőt tehát jobban ki lehet használni. Ezért *a termelés itt olcsóbb*. A hosszú, meleg nyár bő csapadékkal a rendkívül termékeny löszös és ártéri talajokon bámulatatos terméseket eredményez okszerű gazdálkodás mellett. A duna-tiszaközi vidék, sőt még a Dunántúl kukoricásai is eltörpülnek a Temesköz két méternél is magasabb haragos-zöld kukoricásai mögött. A Bácskát kivéve alig lehet látni hazánk más vidékein olyan embermagasságú kenderrel borított táblákat, mint a Temesközön. A Temesköz főterménye a búza és a kukorica. A szántóföldeknek több mint háromnegyedrészét ezek foglalják el. A többi termények jelentősége elenyészik ezeké mögött. A temesközi gabonatermelés már régóta jelentős szerepet tölt be hazánk gazdasági életében. Fontosságát legjobban kiemeli az a tény, hogy kenyérgabonából csaknem annyi feleslege van, mint az egész Dunántúlnak és a Kis-Alföld déli részének együtt. Pedig a Temesköz területe (17.500 km²) csak $\frac{2}{5}$ része a Dunántúlnak. A magyar gabonakivitelben a «bánsági» búza és kukorica a Tiszavidékkel versenyzett. Meleg éghajlata magyarázza részben a selyemhernyótenyésztés nagy elterjedtségét is, amelyben egyedül a Bácska előzi meg valamivel.

Kedvezőbb helyzetben van a Temesköz az Alföld egyéb tájaival szemben azért is, mert közvetlen szomszédságában vannak a krassószörényi vas- és szénbányák. Ez a kedvező körülmény, ha a Temesköz népe eddig csak kis mértékben használta is ki, meglátszik némileg a vidék gazdasági életén. A Temesköz területén ugyanis több hatalmas malom mellett egész sorát találjuk a szesz-, kender-, gyapjú- stb. feldolgozó gyáraknak. A gyár-
ipar tehát (Temesvár, Versec néhány vas- és gépgyárát kivéve) mezőgazdasági jellegű.

A Temesköznek 1910-ben 1,1 millió lakosa volt. Ritkább népességű terület tehát, mint az Alföld egyéb

részei. Népsűrűsége (63) minden termékenysége, gazdasága ellenére sem éri el még az országos átlagot sem. Ennek nagyrészt történeti oka van. A Temesköz a mohácsi vész előtt tiszta magyar lakosságú terület volt aránylag sűrű népességgel. A török uralom alatt a szó szoros értelmében teljesen elnéptelenedett. A felszabadító hadjáratok után szerb, német, francia telepek között osztották fel a gazdátlan vidéket, a déli részeket pedig (később) katonai határőrvidékké tették, ahol katonákon kívül más földet nem vásárolhatott. Mindkét körülmény erősen gátolta a népesség, de különösen a magyar népesség növekedését.

A népesség nyelvi és vallási megoszlása hazánk egyetlen vidékén sem olyan tarka, mint a Temesközben. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez nem eredeti Árpád-kori állapot, hanem a török pusztítás eredménye. Az 11 millióra menő lakosságból 220.000 magyar, 330.000 német, 270.000 szerb és 250.000 oláh. Abszolút többsége tehát egyik népnek sincs. Kiemeljük azonban, hogy a magyar és a német elem együtt éppen felét teszik a lakosságnak. Vallásra a görögkeletiek csaknem elérik az abszolút többséget (520.000). Utánuk legtöbben vannak a katolikusok (310.000). A protestánsok (60.000) és az izraeliták száma (15.000) elenyésző a két fővallás mellett.

A Temesköz *településviszonyai*, mivel a települések túlnyomóan tervszerű munka eredményei, erősen elütnek főként alaprajzukban az Alföld más vidékeinek településformáitól. A Temesköz településeit jellemzik a szabályos, mérnöki tervek szerint kialakult alaprajzformák: egyenes, egymást derékszögben metsző utcákkal. Azonban megjegyezzük, hogy nem minden település épült mérnöki tervek szerint, sőt azokban is, amelyek így épültek, későbbi fejlődésük során az újabb utcákat a földrajzi és gazdasági viszonyok követelményeinek megfelelő formában építették.

A települések nagyság és népesség tekintetében legjobban a Dél-Bácska településeivel egyeznek meg, vagyis a közepes nagyságú (3000—9000 kat. h.) és népességű (2000—6000) települések az uralkodók. Nagy határu és tízezernél népesebb falusi település csak kevés akad a Temesközben. Ezek nagyjából a Deliblát vidékén, a régi Alibunári-mocsár vidékén és a Duna mentén vannak, tehát ott, ahol régebben, sőt részben még ma is natalmas területek néptelenek és mívelhetetlenek voltak. A népesség tömörülésére itt is nagy hatással volt egyes földesurak telepítési tevékenysége és az uradalmi központok felállítása. Hatással volt továbbá az árvizek elleni küzdelem, amelyet a népesebb helységek mindig könnyebben végeztek, mint a kis települések. Ezért a Maros, Tisza, Bega és a Temes mellett sok népes település van. Azonban Törökbecsétől délre a Tisza mellett már nincs nagyobb település, a Duna mellett pedig a Tisza torkolatától Báziasig még kisebb is alig akad, mert mindkét folyó vidéke rendkívül zigenyős terület. Hol az árvíz, hol a talajvíz teszi ezeket hónapokra hasznavehetetlenné. A Temesköz déli részén *van hazánk legnagyobb*, még teljesen nem szabályozott, *nyitott ártere*. Meg kell végül említenünk, hogy a déli határvidéken a katonai szempontok miatt szintén népesebb települések alakultak ki.

A Temesköz nagyobb települései között első helyen áll *Temesvár*, a régi Temesköz, Temesi kapitányság, később a Temesi bánság székhelye. Helyzete igen kedvező, sőt talán Budapestet kivéve az Alföld valamennyi városa között a legkedvezőbb. Termékeny síkságon fekszik a Bega mellett. Keletre emelkedik a Polyana Ruszka és a Krassó-Szörényi havasok erdős és bányászati kincsekben (szén, vas) gazdag hegyvidéke. Temesvár a kulcsa a Temesvölgynek, amely a Porta orientálison át az Alföldet a Havasalfölddel kapcsolja össze. Temesvár mint fontos erősített hely és vásárhely indult fejlőd-

désnek. A mohácsi vész után sokáig legfontosabb védőhelye volt az Alföld Marostól északra eső részének. (1552-ig.) Ma virágzó iparos- és kereskedőváros. Lakosságának nagyobb része iparból és kereskedelemből él. Gyáriparán meglátszik helyzetének hatása, mert számos gyára a közeli szén- és vasbányáknak köszöni keletkezését (vas- és gépgyárak, pamut- és gyapjúszövők, de van több mezőgazdasági gyára is, dohány-, szesz- és szappangyár stb.). Temesvárnak 1910-ben 73.000 lakosa volt. Ezek közül 29.000 magyar és 32.000 német anyanyelvű. Oláh mindössze 8000 élt Temesvárott. Valásra nézve a túlnyomó rész (49.000) kat. volt. Az oláhok Timisoara néven szerepeltetik az ősi magyar várost és kimutatásuk szerint 1927-ben 90.000 lakosa volt. *Nagybecskerek* (szerb nevén Veliki Beckerek, 28.000 l.), *Nagykikinda* (Veliki Kikinda, 26.000 l.) és délen *Pancsova* (Pancevo, 19.000 l.) már csaknem tisztán mezőgazdasági városok, de gyáriparuk is van. Különösen a malomipar fejlett. Versec (szerb nevén Vrsac, 27.000 l.) és Fehértplom (Bela Crkva, 9.000 l.) bortermelő helységek. Temesvár oláh, a többi város szerb uralom alatt van.

Az Alföld lakossága.

Egy külföldi geografus Alföldünket *repos*-nak, pihenőhelynek nevezte, ahol a népvándorlás hullámaintól hajtott népek hosszabb-rövidebb ideig nyugalomban élhettek. Költözködő társaik támadásától megvédte őket a Kárpátok hegyvidéke. Így adott hazát az ókorban a *jazigok* lovasnépének, amelyet a görögök *jasiges metanastai*-nak, azaz (a Szármát alföldről) *kiköltözött*, kiszorított jazigoknak neveztek. A rómaiak nem zavarták őket az Alföld birtoklásában még akkor sem, amikor Dácia és Pannónia római gyarmat volt. Mindössze csak a Bácskában és a Temesközben találunk olyan római emlékeket, amelyek

azt bizonyítják, hogy ezeket a vidékeket talán határ-örvidék céljából birtokba vették a rómaiak.

Egészen más szerepe lett az Alföldnek a rómaiakat visszaszorító hún uralom idejében. Attila és népének sátrai az Alföld víznemjárta területein fehérlettek. Az Alföld volt a hún seregek gyülekezőhelye és Attila világbirodalmának középpontja. Attila halála után a húnok szinte nyomtalanul eltűntek az Alföldről. Egyedül az újabban felásott sírok hirdetik emléküket. Több emlékük maradt már az *avaroknak*. Ennek a pusztai népnek a sík és vizekben, mocsarakban akkor igen gazdag Alföld éppen olyan jól megfelelt, mint a hasonló természetű Kis-Alföld. Az avar birodalom középpontja éppen úgy az Alföld volt, mint a húné. Pusztulásuk után szlávok lettek itt az urak, de nem a mai északi vagy déli szlávok, hanem egy már felszívódott szláv népé, amelytől a bolgárok vették át nyelvüket. Igen elterjedt, de hibás és még károsabb eljárás az Alföld hely- és folyóneveit szerbhorvát-szlovén vagy tót nyelvből magyarázni. Melich János szövelemzése nyilvánvalóvá tették, hogy számos, eddig szlávnak tartott alföldi hely- és folyónév nem szláv, hanem magyar vagy velünk rokon, már előttünk itt élt vagy őseinkkel egyidőben letelepedett töröknyelvű népek elnevezése.¹ Az Alföldön korunkban élő szláv népek közül egy sem mondhatja, hogy itt őslakó, sőt még azt sem, hogy honfoglaló őseinkkel együtt telepedett le. A IX—X. században itt élt szlávok, akikre maig emlékeztet Nógrád, Csongrád stb. neve, már réges-régen felszívódtak a magyarságba. Egyébként is az Alföld IX—X. századi szláv népe elenyésző lehetett a török nyelvű népek mellett, amit a szláv és török földrajzi elnevezések elterjedésének aránya bizonyít.

¹ L. Melich : A honfoglaláskori Magyarország. Budapest. Tud. Akad. 1925—29.

A honfoglalás után *magyarok* szállják meg az Alföldet, de nem teljesen, mert ehhez kevesen voltak. Üresen maradt a mai Kis- és Nagy-Kunság, a Hortobágy. A hagyományok és helynevek alapján a Dunántúlon helyet nem kapó törzsek és nemzetségek az Alföld széléin helyezkedtek el. A Duna-Tisza közének északi része, főként a Duna melléke még Árpád törzsének birtokában volt. A Bácska Botond törzsének jutott. A Maros mentén a Gyulák törzse, a három Körös vidékén Ond törzse szállt meg. A Mátra és Bükk alját a három kabar törzs vette birtokába. A Nyírség és a Szatmári síkság a Kende törzs szálláshelye volt. A törzsek és nemzetségek letelepedése után gazdátlanul maradt föld királybirtok lett, amelyet később a legkülönbözőbb, főként rokon, keletről jövő népek (kunok, jászok, uzok, besenyők stb.) szálltak meg önként vagy mint hadifoglyok kényszerítve. A tatárjárás idején az Alföld már annyira be volt népesítve, hogy a IV. Bélatól telepített kunoknak nem maradt *legendő* hely. Minduntalan a már rég letelepült magyarság birtokaiba ütközött, amiből tömérdek viszály keletkezett.

Az Alföld magyarságát először a *tatárok* tizedelték meg, akik hazánknak ezt a részét pusztították el legjobban. A lakosság teljes kipusztítását csak az akkor még terjedelmesebb erdők, mocsaras vidékek és lápok akadályozták meg, amelyekben az üldözött lakosság megvonhatta magát. A tatárjárás után az Alföld elég hamar talpraállt, de olyan sűrű népesség itt sohasem volt, mint a Dunántúlon, kivéve egyes részeit, minő a Temesköz, Bácska, Mátra-Bükk alja és a Tiszántúli árvíztől mentes részei. *A mohácsi vész előtt a lakosság tisztán magyar volt.* A betelepedett népek már régen magyarokká lettek nemcsak nyelvben, hanem érzésben, gondolkodásban is.

A másfél századnál (a Temesközben 200 évnél) hosszabb török uralom az Alföld magyar népét jórészt ki-

irtotta vagy ősi lakóhelyéről menekülésre kényszerítette. A felszabadítás után háromnegyedrészen üres, néptelen terület volt az ország közepe. Egész népvándorlás indult meg hegyvidékeinkről, a Balkánról és Közép-Európa országaiból az Alföld felé. Először jelentek meg a *szerbek*, akik a Duna mellett Szentendrét, sőt később Győrig mentek, de legtömegesebben a Bácskát és a Temesköz déli részét szállták meg. A hadiszállításon meggazdagodott *Haruckern* család a Körösök vidékét telepítette meg *tótokkal*, *Mercy Kolos*, a Temesköz kormányzója Temes és Torontál megyékbe hívott Dél- és Nyugat-Németországból telepeseket. Nyugat-Németországban u. i. a folytonos francia-német háborúk miatt sok család földönfutó volt. Azért tömegesen kezdtek hazánkba költözni. Még Lotaringiából és Elzászból is jöttek telepesek. Németek (svábok) és kisebb részben rutének népesítették be a Bácska déli részeit is. Az Erdéllyel szomszédos területeket oláhok lepték el eleinte mint pásztorkodók, de később állandóan letelepedve földművelésre adták magukat. Szerencse, hogy egyidejűleg a magyarság is nagy rajokban vonult az Alföld felé és így legalább részben ellensúlyozták a beköltözők elszakadási törekvéseit és megakadályozta az ország közepének elnemzetietlenedését. A kis számú alföldi magyarság nemzetmentő munkájának folyamata ma még nincs feltárva minden tekintetben. Csak az eredmény áll előttünk az 1910. évi népszámlálásban, amely az Alföld 84.000 km² területén összeszámlált 6,2 millió lakosból 4,200.000 *magyart* mutat ki. A magyarság a Temesköz kivételével az Alföld minden vidékén abszolút többségben van. A magyarok után legtöbben vannak a *németek* (600.000 körül). Legtömegesebben a Temesközben élnek, ahol a lakosság relatív többségét teszik és a Bácskában. A többi alföldi tájakon elenyésző kisebbségben vannak. A németek számát erősen megközelítik az *oláhok* (550.000).

Csaknem kivétel nélkül az Erdéllyel szomszédos alföldi területeken laknak. A *szerbek* már jóval kevesebben vannak (450.000), de erősen tömörülnek a Bácska és Temesköz déli részén. A *tótok* (140.000) Békésben és Szabolcsban élnek együtt nagyobb tömegben. Egyebütt csak kisebb nyelvszigetekben maradtak meg, de csaknem valamennyi beszél magyarul.

Vallási tekintetben a *katolikusok* 3 milliót meghaladó számukkal a lakosság 50%-át teszik. A Tiszántúl és a Temesköz kivételével mindenütt abszolút többségben vannak. A protestánsok száma 1,7 millió körül van, tehát csak kevéssel több, mint a katolikusok fele. Egyedül a Tiszántúl vidékén érik el a lakosság 50%-át. A harmadik nagy vallás a *görögkeleti*, amelynek 900.000 hívője van az Alföldön.¹ Mivel csaknem kivétel nélkül a szerbek és oláhok tartoznak hozzá, azért az Alföld keleti és déli részén van legjobban elterjedve. A Temesköz lakosságának közel fele görögkeleti vallású. Az izraeliták száma 150.000 körül van. Különösen a Felső-Tisza alföldjén és Szabolcs megyében élnek tömegesen. Aránylag igen kevés van a Temesközben.

Gazdasági élet.

Az Alföld gazdasági életének alakulására három tényező hatott előnyösen: nagyjában sík *felszíne*, kitűnő *talajalakulása* és *klímája*. A *sík felszín* hatása itt is ugyanaz, mint a Kis-Alföldön és Dunántúlon: ha egyéb

¹ Az Alföldnek, mint földrajzi tájnak területe 100.000 km², lakossága pedig 9 millió körül van. Mi azonban munkánkban az Alföld tárgyalásából kirekesztettük a Szerémség és Verőce, Pozsega, valamint Baranya *alföldi* területének ismertetését. Ez magyarázza a terület és a lakosság számadataiban látszó ellentmondást. Nem szerepel itt Budapest lakossága sem, mert az csak kis részben él az Alföld természeti értékeiből.

(talaj vagy éghajlati) ok nem akadályozza, lehetővé teszi az egész terület aránylag könnyű és alapos megmunkálását. Az Alföld egyenletes, nagyobb kiemelkedésektől ment felszíne a termelést, a föld megmunkálását sehol nem teszi lehetetlenné, sőt ellenkezőleg már ezen az alapon is Földünk egyik legszebb, legideálisabb mezőgazdasági területe. Kiválóságát még csak emelik rendkívül *termékeny talajféleségei*. Az Alföldön három talaj uralkodik: a folyók mellett a régebbi és újabb árterületeken az *áradmányi* talajok, az árvíztől mentes magasabb részen a *löss* és a Duna-Tisza közötti hátság, a Nyírségben, a Temesköz déli részén és még több kisebb-nagyobb vidéken a *homok*. Az áradmányi lerakódások és a lösz-talajok a Föld legjobb talajféleségei közé tartoznak. A homok nem ilyen értékes, de elmúlt már az az idő, amikor a homoktalajokat csak legelőknak tartották jónak. A duna-tiszaközi vagy a jól művelt nyírségi homok nem sokkal marad el értékben és jövedelmezőségben a másik két talaj mögött.

Egyedül a *szikes talajokat* mondhatjuk többé-kevésbé értéktelen talajféléeknek. A szikes talajok azonban nagyobbrészt a hibás, teljesen végig nem gondolt emberi beavatkozás eredményei. Ma az Alföldön másfélmillió kat. holdnál nagyobb szikes terület van. Már a szabályozások előtt is voltak szikes talajok, de csak kisebb foltokban, ma már azonban a lefolyástalan mélyedésekben ezer, sőt tízezer holdakra menő területeken tette tönkre a szikesedés a termelést. Rendkívül nagy baj, hogy egyre terjed, mintha valami ragály pusztítaná az Alföld földjeit. Legjobban az árvizektől védett alacsony területeken és kisebb mértékben a homokos területeken, a buckák közötti lefolyástalan részekben van elterjedve. A lösz-talajokon sokkal kevésbé észlelhető.

Harmadik tényező a *klima*. Első pillanatra ellentmondásnak látszik ez az állítás a köztudattal, amelyben erős

gyökereket vert az alföldi klíma kedvezőtlenységének hite. Bizonyos tekintetben ez a felfogás helyes is. Az alföldi klíma szélsőséges tulajdonságaival, különösen aszályos hajlandóságával tömérdek kárt tesz az Alföld gazdasági életében. Azonban ügyes, a klíma követelményeinek megfelelő gazdálkodás mindezen segíthet. Katasztrófálisan rossz termés az Alföldön nem sokkal gyakoribb, mint a Kis-Alföldön vagy a Dunántúlon. Azt éppen csak megemlítjük, hogy az alföldi vizek felhasználásával meg éppen minimumra lehetne a rossz termőveket szorítani. Igen nagy előnye Alföldünk éghajlatának a kora nyári esőzés, a hosszú meleg nyár, a tartós szép ősz. Ezek a tulajdonságok teszik lehetővé a legértékesebb terményeknek, a búzának, kukoricának, dohányynak nagyarányú elterjedését. Az aránylag rövid tél nem sokáig akadályozza a mezei munkák végzését. Az állatok korán kimehetnek a legelőkre és késő ősziig, sőt gyakran december közepéig kint maradhatnak. A gabonaéréskor uralkodó száraz idő teszi az alföldi gabonát szépszeművé és acélossá. Európában csak az orosz csernozjem búzának vannak ilyen kiváló tulajdonságai. Ez a *minőségi* kiválóság, amely a magyar gabonának már régtől fogva jó hírt szerzett, elsősorban a klímának köszönhető.

Az említett három tényező az Alföldet mezőgazdasági célokra kiválóan alkalmassá teszi. Más foglalkozások nagyarányú elterjedését viszont lehetetlenné vagy legalább is nehézé teszi az ásványi termékekben való szegénység, amely közös tulajdonsága a legtöbb lesüllyedt és feltöltött medencés alföldnek. Régi lesüllyedt hegységeiben ha voltak is értékes ásványi termékek (ami igen valószínű), azok igen mélyen (1500—2000 m) vannak. Lehet, hogy valamikor rájuk akadunk, de eddig nem sikerült ezeket megtalálni. Sőt még a só-, kőolajmezőket sem sikerült feltárni. Egyedül a földgáz jelentkezett több alföldi artézi kút fúrásnál. Püspökladány artézi kútja 30 hl gázt ad

óránként. Ezzel világítják a pályaudvart. Karcagon, Nagyrabén (Bihar m.), Nádudvaron és Pusztakőcson szintén gáz ömlik a fúrt kutakból. Aradon három, Mezőhegyesen szintén több gázkút van. Ezenkívül a Duna-Tisza közén Zomborban, Baján és Titel mellett és a Temesközben több helyen is van földgázforrás.¹ Az ásványi termékek hiányát még érezhetőbbé teszi, hogy a Mátra és Bükk alját és a Temesközt kivéve egyetlen része sem határos ásványi termékekben gazdag hegyvidékekkel. A Germán alföld, Francia alföld, Londoni medence ásványokban, különösen szénben gazdag hegyvidékkel szomszédosak. Azért ezeken virágzó gyáripárt is találunk a fejlett mezőgazdaság mellett. Alföldünkön azonban a szomszédos hegyvidékek ásványi szegénysége is megakadályozza, sőt csaknem lehetetlenné teszi nagyarányú gyáripár kialakulását. Valamit segített volna ezen a hiányon az alföldi folyók vízierejének kihasználása, de mint hazánkban csaknem mindenütt, az Alföld szélein is elhanyagolták a vízierők kihasználását. Meg kell említenünk a *történelmi sorsot is*, amely sűrűn megismétlődő csapásaival a multban lehetetlenné tett az Alföldön a mezei gazdálkodáson kívül minden más, nyugalmas időket igénylő felvirágzását.

Az Alföld gazdasági élete *csaknem teljesen mezőgazdasági* jellegű. Se a Dunántúlon, se a Kis-Alföldön nem annyira uralkodó foglalkozás a mezőgazdaság, mint az Alföldön. Hazánk összes vidékei közül az Alföldön esik egy emberre legtöbb szántóföld és legtöbb kenyérgabona. Ez utóbbi körülmény egyúttal azt is magában foglalja, hogy az Alföldnek van legtöbb felesleges, kivitelre kerülő gabonája. 1913-ban kb. 12 millió q feleslege volt az Alföldnek búzából és rozsból. Ennek jó részét természetesen Budapest és Erdély vette fel. A Kis-Alföldnek és a Dunán-

¹ Schaffer-Pappué: Általános geológia. Függelék. 668. 1.

túlnak együtt is csak 4 millió q búza- és rozsfeslelege van. Az exportra kerülő magyar gabonának és lisztnek nagyobb részét az Alföld szolgáltatja.

Az Alföld földművelésében első helyen a *búza* és a *kukorica* áll. Magyarország búzatermésének 60%-a, kukoricatermésének pedig 69%-a az Alföldre esik. Ennek a két terménynek szinte aránytalanul erős felkarolását főként az éghajlati viszonyok okozzák. Az Alföld klímáját legelőnyösebben a búza viseli el. Ezért ez a legfőbb termény. Előveteménynek, mivel a takarmánynövények elterjedése a búza mellett eltölpül, a többi terményfélék közül a kukorica mutatkozik legjobbnak. Nagy elterjedésének ez a legfőbb oka, de még egyéb körülmények is előmozdították nagyarányú elterjedését. A kukorica mint ősszel érő és egész nyáron át fejlődő növény egyetlen és éppen ezért roppant fontos pótló növény abban az esetben, ha a rövidebb tenyészidejű gabonaféléket a fagy, szárazság tönkreteszi. Kukorica nélkül Alföldünk földművelése sokkal bizonytalanabb volna, mint ma. A búzának legfőbb termővidéke a Tisza két partja Tokajtól Titelig 80—120 km szélességben. Itt terem Európa első búzája: a híres *tiszavidéki búza*. A kukorica legelterjedtebb a Bácskában és a Temesközben, ahol különösen a déli részen még a búzát is visszaszorítja. Lényegesen jelentéktlenebb szerepe van a többi gabonafélének. Csak a helyi viszonyok teszik itt-ott valamelyiket elsőrangú terménnyé. Így pl. a talajviszonyok miatt Pest megyében és a Nyírségben a rozstermés eléri, sőt egyes esztendőken meghaladja a búzatermést, Bács-Bodrog megyében és Torontálban pedig a nagy lótenyésztés miatt a zabtermelés van erősen elterjedve.

A kapásnövények közül a *burgonyának*, *cukorrépának* és *dohánynak* van nagyobb jelentősége. Amíg azonban burgonyából Pest megye, különösen a Nyírség homokos vidéke tetemes kivittelt ér el és így külkereskedelmi szem-

pontból az alföldi burgonyatermelésnek országos jelentősége van, a *cukorrépa* termelése elmarad a Dunántúl és Kis-Alföld együttes termése mögött, bár a három utolsó évtizedben a közlekedés javulása és több cukorgyár keletkezése erősen fejlesztette a cukorrépa termelését. A *dohánytermelésben* már ismét az Alföld áll első helyen, mert a magyar dohánytermésnek közel 70%-a az Alföldről származik. Különösen a Nyírség és Mátra-Bükk alja tűnik ki dohánytermelésével. Ki kell emelnünk végül mint országos jelentőségű gazdálkodást : az Alföld nagyarányú *saláta-, uborka-, paprika- és hagymatermelé* ét. 1926-ban a csonka Alföldön 500.000 q káposztát, 38.000 q salátát, 77.000 q uborkát, 67.000 q paprikát, 348.000 q hagymát, 143.000 q paradicsomot és 95.000 q sárgarépat és petrezselymet termeltek. A csonka Alföld zöldségféléinek termése együtt (13 millió q) több mint *háromszorosa* a csonka Dunántúl és Kis-Alföld zöldségtermésének.

A kivitelben első helyen áll *Makó*, ahonnan 1926-ban 5000 vagón hagymát szállítottak el. Messze elmarad tőle Kecskemét 430 vagón uborka, paradicsom kivitelével. Nagykovács 300 vagón uborkát, salátát vitt ki.¹

Nagy jelentősége van végül a *szőlő- és gyümölcs*termelésnek. Ebben is a Duna-Tisza köze vezet, bár a Temesközben is jelentékeny szőlőtermelés van. A világháború előtt az alföldi szőlőtermelés igen jól jövedelmezett, de a megcsonkítás következtében beálló borértékesítés nehézségét, sőt nem egy esetben lehetetlenségét legjobban a könnyű homoki borok érezték meg. Ma roppant válságos helyzetben van. Egyedüli segítség a szőlőkivitel fellendítése, amely az utóbbi években valóban erősen emelkedett. A *gyümölcs*termelés jóval jövedelmezőbb, de úgylátszik csak a barackféléknél és némiképpen az almának, körtének és a meggynek van jövője. A férgesedésre hajló cseresznye

¹ Kaán K. : A magyar Alföld. 267—68. ll.

kivitele erősen visszaesett. A gyümölcskivitelben Kécskemété az első, ahonnan (1926-ban) közel 900 vagon gyümölcsöt, főként barackot, almát, körtét és szilvát szállítottak el. Utána Nagykőrös következik 270 vagonnal. Jelentékeny kivitele volt még Kiskunhalasnak (180 vagon), Jánoshalmának (120 vagon), Szegednek (100 vagon).

A mezőgazdaság másik főága, az *állattenyésztés* közel sem foglal el olyan főhelyet a gazdasági életben, mint azt az Alföld nagysága és lakossága után várnók. A Dunántúlon és a Kis-Alföldön a területhez viszonyítva a szarvasmarhaállomány jóval sűrűbb, mint az Alföldön, sőt a Dunántúlon még a sertésállomány is jelentékenyen nagyobb, mint a rengeteg kukoricát termelő Alföldön. A ló- és juhállomány azonban az Alföldön már viszonylag is nagyobb, mint a két nyugati vidékünkön. Az állattenyésztés állapota világosan mutatja az alföldi mezőgazdaság *külterjes* jellegét. Ennek egyik legfőbb oka a vasúti összeköttetés hiánya. A tanyán a ló nélkülözhetetlen, mert a közigazgatási, gazdasági és művelődési központul szolgáló helységeket csak lófogatokon lehet nagy idővesztés nélkül megközelíteni. A szarvasmarhaállomány fejlődését pedig a tejtermékek értékesítésének lehetetlensége akadályozza, aminek legfőbb oka szintén a vasúti közlekedés hiányossága. A közlekedés viszont a tanyarendszer miatt alig lesz valaha is ideális. Csak egy összehasonlítást teszünk a tejértékesítés elhanyagoltságának megvilágítására. 1928-ban a csonka Dunántúlon és Kis-Alföldön 1502 tejüzem (gyűjtőtelep és feldolgozó) működött, ugyanakkor a jelentékenyen nagyobb csonka Alföldön mindössze 274, vagyis $\frac{1}{5}$ rész sem.¹ Az Alföldön tehát a szarvasmarhatenyésztésnél éppen az hiányzik, ami a tulajdonképpeni jövedelmet adja: a tejhaszon.

¹ Magyar Stat. Évkönyv. 1928. 107. 1.

Sokat szokták emlegetni a fejlődést akadályozó okként az Alföld szárazabb klímáját is. Ez azonban nem egészen helyes, mert helyes gazdálkodással sokat lehet ezen a téren pótolni. A dunántúli és kisalföldi szarvasmarhatenyésztésnek alapja sem a legelőgazdálkodás, hanem a fejlett takarmánytermesztés.

Az aránylag fejletlen állattenyésztés egyik főbb baja az alföldi mezőgazdaságnak. Kevés állat kevés trágyát termel. Ezért a földek a trágyahiány meg a helytelen vetésforgó (búza-kukorica, kukorica-búza) a kiélttség jeleit mutatják. A sovány, kiélt földeken a növényzet természetesen sokkal rosszabbul állja az időjárás viszontagságait, mint a jó erőben levő területeken. A trágyahiányt még növeli, hogy a szalma egy részét a fátlan vidékeken eltüzei a lakosság. Így természetesen kevés jut az állatok alá. Nagy csapás volt végül a szőlőtermelés erős felkarolása. A szőlőtelepítés legtöbb helyen sovány homokon történt, ezért rengeteg trágyát igényel a jókarbantartás. Ezt is a szántóföldek sinylették meg. Egyedüli segítség a műtrágyázás erős felkarolása.

A *gyáripar* az Alföld gazdasági életében aránylag kis szerepet tölt be. Ennek legfőbb oka, mint már említettük, a vas-, fa- és szénhiány, valamint a vízenergia ki nem használása. Nagyobb jelentőségre csak azok az iparok tettek szert, amelyek nagy tömeg nyersanyagot dolgoznak fel és amelyek ezt a nyersanyagot az Alföldről kapják. Ez magyarázza Debrecen, Nagyvárad, Arad, Szeged, a Temesköz és a két Kunság néhány városának nagy malomiparát. A cukorrépatermelés a cukorgyártást, a burgonyatermelés a szeszgyártást fejlesztette ki. A cukor- és szeszgyárak elszórtan helyezkednek el a fontosabb termelővidékek és a főbb közlekedővonalak mentén. A cukorgyárak között legnagyobbak a szerencsi, hatvani, mezőhegyesi. Ezeken kívül még több (hét) kisebb gyár is van. A szeszgyárak között legnagyobbak Arad, Temesvár és

Nagyvárad szeszgyárai. Kisebb szeszgyárakat nagyszámban találunk a burgonyatermelő Nyírségen. Ezeken kívül még csak a kenderfeldolgozó és a selyemfonóipar van erősebben kifejlődve, főképen a Bácskában és a Temesközben, mert nyersanyaguk túlnyomó része is innen kerül ki. A Duna-Tisza közének nagy gyümölcs- és főzeléktermése csak újabban fejlesztette ki erősebben a konzervgyártást.

Az Alföld geopolitikai szerepe.

Az Alföld *geopolitikai* tekintetben Magyarország *legfontosabb része*. Hogy ezt a roppant fontosságát megértjük, több szempontból kell vizsgálat alá vennünk.

Fizikai-földrajzi tekintetben, mint a határvidékek, vagy helyesebben peremvidékek között helyet foglaló *legmélyebb terület geográfiai bázisa az egész Kárpáti medencének*, mert a környező vidékek fejlődése miatt itt futnak össze az *összes folyók* és ennek következtében a hegyvidékek *összes természetes útvonalai*. Az Alföld tehát központi helyzete miatt uralkodik mindazonon a hegyes-dombos vidékeken, amelyek vele szomszédosak, mert ezek egymás között csak az Alföldön át érintkezhetnek. A Dunántúl keleti részére is áll ez a megállapítás, de itt az összefüggést a Duna észak-déli irányú folyása, különösen széles, mocsaras ártere erősen zavarja. Erdély csak akkor tett szert önállóságra tartósan, amikor az Alföld török kézre jutása elzárta hazánk nyugati és északi részeitől. Mihelyt az Alföld a Habsburgok kezére került, Erdély önállósága szinte magától megszűnt. *A Kárpáti medence politikai egységének alapja az Alföld egységes birtoklása*. Magyarország trianoni feldarabolásának sok baját még kedvezőtlenebbé teszi az a körülmény, hogy az Alföld politikai egysége is megbomlott. A déli részen kívül az Északkeleti Felvidék és Erdély előtt is széles

alföldi területet szakítottak le. Ezzel a hegyvidéki utak bejárói ellenségeink kezében vannak és egymással is érintkezhetnek a kezünkön maradt alföldi terület érintése nélkül. Amennyire erősíti ez az ő helyzetüket, annyira gyengíti a mienket, amely a peremvidékek elvesztése folytán egyébként is igen gyenge lett. Nemcsak az az állítás igaz u. i., hogy a Kárpáti medence politikai egységét csak az a nép tudja megvalósítani, amelynek birtokában van az Alföld, hanem éppen ilyen igaz az is, hogy az Alföldet birtokában tartó népnek, ha biztonságban akar élni, *birtokolnia kell az Alföldet környező hegyvidékeket is*. Jól tudták ezt már a rómaiak is, akik csak azért nem szállták meg a Pannónia és Dácia közötti Alföldet, mert ez természetszerűen maga után vonta volna az Északnyugati és Északkeleti Felvidék megszállását is, ami a germán törzsekkel okozott volna újabb háborúkat. A törökök ismételten kísérletet tettek, hogy az Alföld északi védőbástyáját, a Felvidéket meghódítsák.

Hazánk ütközőterület a Balkán félsziget és Közép-Európa között. Ez a megállapítás fokozott mértékben áll az Alföldre, amely a legtermészetesebb összekötő a két vidék között. Ez a körülmény úgyszólván a magyarság megtelepedése óta rányomta bélyegét az Alföld életére, történelmi sorsára. A Balkán félsziget felől jövő jó és rossz hatás először mindig az Alföldet érte, nemcsak azért, mert közvetlen szomszédságban van a Balkán félszigettel, hanem főként, mert a Balkán felé néz és a Dunán kívül semmi más akadály nincs a két terület között. Az első századok kis bizánci kultúrhatása hazánk területén egyedül az Alföld déli részén hagyott marandó nyomokat, amely különösen egyházi téren volt észrevehető. Az Alföld érezte meg legelőször és legfájdalmasabban a török hatalom terjeszkedését. Ezt lepték el legjobban a Balkánról északra menekülő szerbek.

Az Alföld Magyarország összes vidékei között a *legnagyobb és a legnépesebb*. Ennek megfelelően az Alföldnek kellene lennie az ország vezető tájának politikai, művelődési és gazdasági téren egyaránt. Sajnos, sok mindenféle ok miatt az Alföld ezt a fontos szerepet csak félig-meddig tudta betölteni. Hazánk egyik legnagyobb baja éppen az volt, hogy hiányzott a többit minden tekintetben lenyűgöző, felülmúló középponti táj. A kiegyezés utáni kormányok támogatói a peremvidékekről kerültek ki, míg az Alföld képviselői többnyire ellenzékben voltak. Ennek következménye az volt, hogy míg a hegyvidékeken iskolák, utak, díszes középületek keletkeztek, addig az Alföldet teljesen elhanyagolták: népe, különösen a tanyákon, magára hagyatva, műveletlen maradt, gazdasági életének fejlesztésével, helyes irányba terelésével nem igen törődtek. *Igy hazánk középső, centrális helyzetű, legnagyobb és legnépesebb tája háttérbe szorult a többi tájakkal szemben.* Egyébként megjegyezzük, hogy ezeréves történetünkben az Alföld vezetőszerepet mindössze egy időben töltött be, az 1848—49. évi szabadságharc idején. Az Árpád-ház idején nem tudta még utólni a nyugati kultúrák hatását sokkal jobban érző Dunántúlt és Kis-Alföldet. Csak a mohácsi vész előtt kezdett erőteljesebben szerepelni, de ennek a fejlődésnek véget vetett az 1514. évi parasztlázadás, amely itt dühöngött legjobban, majd a másfél százados török dúlás.

A jövő Magyarország állandóságának egyik legtöbb követelménye, hogy az Alföld geopolitikai tekintetben valóban azt a helyet foglalja el, amelyet a Kárpáti medencében maga a természet jelölt ki számára. Az Alföld gazdasági és kulturális felemelése ezért ma a legégetőbb magyar kérdés. Mindkettő előtt nagy akadályok tornyosulnak, de ezek nem legyőzhetetlenek. Legégetőbb a tanyarendszer, úthálózat és az öntözés kérdésének megoldása. Ez utóbbi nemcsak a gazdálkodást és a közleke-

dést szolgálná, hanem mint Lombardiában is, háború esetén a csatornahálózat fel nem becsülhető védelmet nyújtana az egyébként teljesen védtelen Alföldnek.

Budapest.

A magyar városok között egészen különleges helyet foglal el Budapest. Lakossága felül van az egymillión, tehát a trianoni Magyarország népességének $\frac{1}{8}$ -a Budapesten lakik. Európában csak két állam van, ahol a fővárosi lakosság még Budapestnél is nagyobb arányban magához vona az állam népességét: Ausztria, ahol a lakosság $\frac{1}{4}$ -e és Dánia, ahol $\frac{1}{5}$ -e lakik Bécsben, illetve Kopenhágában. A lakosság ilyen erős összetömörülése nem mindig kedvező, mert a vidék erősen az óriás város hatása alá kerül, egyéb városok fejlődése megakad. Gazdasági bajok esetén hatalmas tömegek lesznek munkanélküliek, akik a dolog természeténél fogva hajlamosak állami és társadalmi felforgatásokra. Budapesten a bajt növeli az a körülmény, hogy az elmúlt évtizedekben a kormányzat minden jelentős művelődési, gazdasági, közgazdasági stb. intézményt a fővárosban tömörített. Itt központosította az ország összes főbb vasútvonalait és ezzel együtt az egész magyar kereskedelmet és gyáripárt is. Ez a centralizálás kétségtelenül nagy előnyöket jelentett Budapest számára és rendkívül hathatósan közreműködött a város fejlődésében, de viszont magára hagyta a vidéket, amely gazdasági, művelődési és társadalompolitikai tekintetben teljesen Budapest hatása alá került. Ez a hirtelenül fejlődött és különféle (nyugati, zsidó) hatásoktól megrontott, nemzeti felfogását félretevő budapesti, vagy helyesebben csak pesti mentalitás rontotta meg a magyar társadalom vezető rétegeinek egy jó részét és ezek révén még a vidéket is. Magyarország romlásában nem kis része van a túlságba vitt

központosításnak és Budapest egészségtelen megnövelésének.

A magyar földrajzi irodalom egyik leggyakrabban feszegetett kérdése, hogyan, micsoda hatások következtében fejlődött Budapest hazánknak minden tekintetben első városává. Rendesen a római, sőt állítólag kelta eredetű Aquincumból indulnak ki. Ez azonban nem helyes eljárás, mert a későbbi két magyar város, Buda és Pest semmi kapcsolatban sincs a kelta-római várossal. A főváros őse az a honfoglaláskori település volt, amely a Vár alatt és a mai Belváros területén keletkezett a Duna mindkét partján. Közös néven ezt a két települést *Pestnek* nevezték, amely egyelőre nem tudott ugyan versenyezni a két királyi várossal: Esztergommal és Székesfehérvárral, de jelentősége, fekvésének kiválósága hamarosan ráterelte királyaink figyelmét. IV. Béla után már Buda, a nagyszerű vár lesz az ország politikai életének középpontja egészen a mohácsi vészig. A főváros keletre helyezésének oka elsősorban az, hogy IV. Bélától kezdve királyaink figyelmét a tatárjárás, a lengyel kapcsolatok, majd később a török veszedelem kötötte le legjobban. A külpolitika frontja tehát délkeletre fordult. Ezzel volt kapcsolatban az előnyösebb helyzetű Buda székhellyé választása.

A település, mint *folyami átkelőhely* kezdettől fogva két városból állott, Budából és Pestből, amely a XIII. század óta csak a balparti városrészt jelenti. A fontosabb sokáig Buda volt minden tekintetben, de a török kivevése után a vezetés szerepét a fejlődésre alkalmasabb helyen épült Pest vette át.

Budapest ma a *világvárosok* sorába tartozik és azok között is az elsőik közé. *Szebb fekvése* a szárazföldi nagyvárosok között csak kevésnek van, Európában egynek sem. A hegyes jobboldal a királyi palotával és hegyekre felkúszó utcáival, a sík baloldal nagyszerű palotáival, rengeteg utcá-

jával, háztengerével, a kettő között a hidakkal lefogott szőke folyam olyan nagyvárosi tájképet ad, amelynek nincsen párja.

Közlekedési, forgalmi tekintetben szintén kitűnő helyzete. Hazánk területén nem lehetne még egy városhelyet találni, ahol a sugarasan szétmenő utakat kevesebb erőszakolással lehetne központosítani, mint a mai fővárosban. Helyzetének előnyét növeli, hogy szomszédságában különböző területek vannak: alföld, dombos vidék, hegyvidék. Gabonát, állatot, fát, követ, szenet stb. könnyen kaphat. Ezek az előnyök tették Budapestet *hazánk első kereskedő- és gyárvárosává*. Első helyet foglal el *művelődési tekintetben* is, mert legfontosabb kulturális intézményeink kevés kivétellel mind itt vannak. A már említett előnyeik kívül idegenforgalmának fellendítésében rendkívül sokat jelentenek régóta nagyhírű melegvízforrásai, amelyek Budapestet *Európa legnagyobb fürdővárosává* teszik.

FÜGGELÉK.

Az 1931. jan. elején tartott népszámlálás főbb eredményei.
(Magyar Stat. Szemle 1931. 2. száma nyomán.)

Csonka-Magyarország lakossága 1931. január 1-én
8,700.000 (1920-ban 7,990.000).

Budapest	1,005.000	Nagykanizsa	31.000
Szeged	135.000	Eger	30.000
Debrecen	118.000	Jászberény	30.000
Kecskemét.....	80.000	Pestszentlőrinc	30.000
Pesterzsébet	68.000	Hajduböszörmény .	29.000
Újpest	67.000	Békés	29.000
Kispest.....	65.000	Kiskunhalas	29.000
Pécs	62.000	Nagykőrös	29.000
Miskolc.....	62.000	Törökszentmiklós ..	28.000
Hódmezővhely	60.000	Baja	28.000
Nyíregyháza	51.000	Mezőtúr	28.000
Győr	51.000	Csongrád.....	26.000
Békéscsaba	49.000	Szarvas	25.000
Rákospalota	43.000	Gyula	25.000
Székesfehérvár	41.000	Orosháza.....	25.000
Szolnok	39.000	Karcag	24.000
Kiskunfélegyháza ..	38.000	Csepel	24.000
Cegléd	37.000	Pápa	21.000
Sopron	36.000	Gyöngyös	21.000
Makó	36.000	Vác	21.000
Szombathely	36.000	Diósgyőr	21.000
Szentes	33.000	Mezőkövesd	21.000
Kaposvár	33.000	Budafok	20.000

TARTALOM.

	Oldal
MAGYARORSZÁG ÁLTALÁNOS VISZONYAI ...	3
<i>A Dunántúl és a Kis-Alföld</i>	5
A Magyar Alpok vidéke	6
A Vas- és Sopronmegyei fennsík	9
A Zalai és Somogyi hátságok vidéke	11
Göcsej és a Muraköz	15
Belsősomogyi homokos vidék	17
A Somogy-Tolna-Baranyai hegyvidék	19
A Mezőföld és a Sárköz	24
A Magyar Középhegység vidéke	28
A Kis-Alföld	40
A Dunántúl és a Kis-Alföld lakossága	46
Gazdasági élet	49
A két nyugati vidék geopolitikai jelentősége ...	51
<i>Az Északnyugati Felvidék</i>	53
A Kiskárpátok és a Fehér hegység	54
A Vág vidéke Zsolnáig	57
A Nyitra vidéke	61
A Turóci és Árvai medence	65
A Tátrák vidéke	68
A Vepor és a Gömör-Szepesi Érchegység	71
A Garammenti hegyvidék	75
A déli vulkanikus hegysorozat	78
A Felvidék lakossága	88
Gazdasági élet	94
A Felvidék geopolitikai jelentősége	98

	Oldal
<i>Az Északkeleti Felvidék</i>	100
Az Északkeleti határláncolat	101
Az Északkeleti vulkanikus hegyvonulat	104
Az Északkeleti Felvidék geopolitikai jelentősége	111
Benépesedés és mai népessége	117
Az Északkeleti Felvidék gazdálkodása	120
<i>Erdély</i>	126
Az északi hegyvidék	127
A Székelyföld	129
A Déli Kárpátok vidéke	136
A Bihar hegyvidék	143
Az Erdélyi medence	147
Erdély benépesedése és mai lakossága	152
Gazdasági élet	155
Erdély geopolitikai jelentősége	157
<i>Az Alföld</i>	159
Kialakulása és határai	159
A Duna-Tisza köze	163
A Mátra- és Bükkaljai síkság... ..	185
A Felső-Tisza alföldje	190
A Tiszántúl... ..	196
A Temesköz	209
Az Alföld lakossága	215
Gazdasági élet	219
Az Alföld geopolitikai szerepe	227
Budapest	230
<i>Függelék</i>	233

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek :

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálat	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszevgy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkének számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbölcsélet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmelet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Agoston élete	2.80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei	—
18. Áldásy Antal dr.: A keresztészjáratok története	—
19. Marosi Arnold dr.: Atöröklés és nemzetvédelem	2.80
20. Zollváng Irén dr.: Erotika és irodalom	2.80
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23. Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme	—
24—25. Molz Atanáz dr.: A német irodalom története	5.60
26. Babura László dr.: Szent Ambrus élete	2.80
27. Márki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete	—
28. Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története	2.80
29. Szabó Zoltán dr.: A növények életmódja	2.80
30. Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet	2.80
31. Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete	2.80
32. Dávid Antal: Babel és Assúr. I. Történet	3.40
33. Fejér Adorján: Római régiségek	4.50
34. Balogh József: Szent Agoston, a levélfíró	3.40
35. Babura László dr.: Szent Jeromos élete	3.40

	Pengő
36. Karácsonyi János dr.: Szent László király élete...	3.40
37. Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története	4.50
38. Szémán István dr.: Az újabb orosz irodalom	4.50
39. Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története	3.40
40. Trikál József dr.: A gondolkodás művészete	4.50
41. Kúhár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába	4.50
42. Babura László dr.: Nagy szent Gergely élete	4.—
43-44. Kúhár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története	8.—
45. Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák	5.60
46. Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet	3.—
47. Diváld Kornél: Magyar művészettörténet	5.60
48-49. Birkás Géza dr.: A francia irodalom története	8.—
50. Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete	3.50
51. Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52-53. G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei	10.—
54-55. Dávid Antal: Bábel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56. Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története	3.30
57. Balogh Albin dr.: Ország és nyelv	4.70
58. Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1843/49-ben	7.30
59-60. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Összövetség	8.30
61. Kecskés Pál dr.: A házasság etikája	4.—
62. Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere	3.30
63. Petró József dr.: Az ősegyház élete	5.—
64-65. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66-67. Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba	7.—
68. Erdely Ferenc dr.: Kant valláserkölcsei világnézete	4.—
69-71. Hartmann Grisar: Luther Márton élete (Fordította Holtsy Lajos Pál.)	12.—
72. Tóth Agoston: Bevezetés a meteorológiába	5.80
73-74. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története I.	6.60
75-76. Diváld Kornél: A magyar iparművészet története	7.50
77. Balanyi György: A római kérdés	6.40
78-79. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II.	7.—
80. Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába	3.—
81. Kúhár Flóris dr.: A vallásbölcsélet főkérdései	5.—
82-84. Körösi Albin: A spanyol irodalom története	11.—
85. *Sigmond Elek dr.: A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86-87. Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei	8.—
88. Kiss Albin dr.: Szent Agoston „De Civitate Dei” című művének méltatása	4.—
89. Trikál József dr.: A lélek rejtett élete	4.—
90-91. Petró József dr.: A szentmise története	5.50
92. Meszlényi Antal dr.: A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. Mihálics Vid dr.: Az új szociális állam	4.—
94. Éhik Gyula dr.: Prémek és prémes állatok	3.—
95-97. Magdics Gáspár: A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. Melichár Kálmán dr.: A zsinatok	3.80
99. Szalay Jeromos: Szent Benedek élete és műve	5.—
100-101. Schütz Antal dr.: Krisztus. Tíz előadás	6.—
102. Balogh Albin dr.: Pannonia őskereszténysége I.	4.—
103. Kalmár Gusztáv dr.: Magyar hazánk és népei. Magyar-ország leírása	5.50

NB. Azok a számok, amelyeknél a bolti ár nincs feltüntetve, esakis a teljes sorozat megrendelése esetén kaphatók.

MIHÁLYFI ÁKOS BESZÉDEI

I. kötet: EGYHÁZI BESZÉDEK. 372 oldal.

II. kötet: TÁRSADALMI BESZÉDEK. 360 oldal.

A két kötet ára 20 pengő.

WOLKENBERG ALAJOS dr. ÚJ KÖNYVE: MISSZIÓS ELŐADÁSOK ÉS SZENTBESZÉDEK VADEMECUMA

267 oldal, 11 kép.

Amatörkötésben 10 pengő.

WOLKENBERG ALAJOS dr.: A KATHOLIKUS VILÁGMISSZIÓ KÖNYVE

716 lap, 14 térkép.

Fűzve 25 pengő.

ERDÖSI KÁROLY: NAPSÜTÉSES INDIÁBAN

Újabb, bővített (IV.) kiadás.

Egészvászon díszkötésben 7 pengő.

Megrendelhetők

a Szent István-Társulat kiadóhivatalában

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.